

© გიორგი ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის
სახელმწიფო მუზეუმი, თბილისი 2011

გამომცემელი	ლაშა ბაქრაძე
რედაქტორი	თეა თვალავაძე
დაკაბადონება	ფატი გაგულია
ტექსტის ამკრეფი	მაია სიხარულიძე
ფოტორეპროდუქციები	მირიან კილაძე

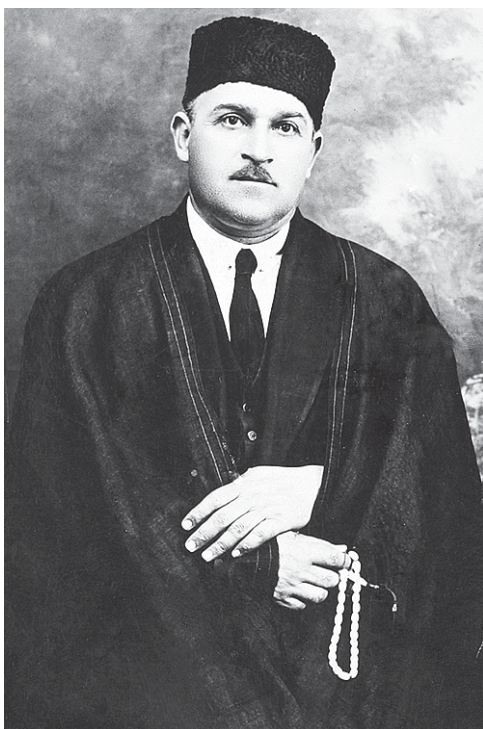
დაიბეჭდა სტამბაში სი-ჯი-ეს

**ლიტერატურის მუზეუმი მადლობას უხდის კომპანია
„მაგთიკომს“ გამოცემის დაფინანსებისთვის**

ISBN 978-99940-28-66-5

ჩვენ ქართულ სამეზ ვაკეთებთ

ამბაკო ჭელიძე

ფერეიდნელი ქართველები

თბილისი

2011

მოკლე წინასიტყვაობა

ფერეიდნელი ქართველების ცხოვრების შესწავლას, ამ ბოლო დროს, ჩვენი საზოგადოება სათანადო ყურადღებით ეპყრობა. სამი საუკუნის ტრადიციული სიჩუმე შავ ფარდასავით იყო ჩამდგარი ჩვენსა და მათ შორის და არ ვიცოდით მათი არსებობის შესახებ. ბევრია ახლაც ჩვენში, რომ მათი აქედან გადასახლებისა და დღევანდელი არსებობის შესახებ არაფერი იცის. მითუმეტეს, ასევე უნდა ვიფიქროთ თვითირანელ ქართველებზედაც. სწორი იყო ერთი ფერეიდნელი ქალის გულუბრყვილო შეკითხვა: თუ „საიდან ვიცით ჩვენ მათი ენა, რომ ჩვენც მათსავით ვუბნობთ“. ხოლო მეორემ უფრო მკაფიოდ დააყენა საკითხი: „თქვენი ენა კარგად არ გამეგება, ჩვენი ენა სჯობია თქვენსასო“. და როდესაც მისმა სიტყვებმა საერთო ლიმილი გამოინვია, მან ისევ იკითხა: „რომელია ნამდვილი ენა — თვენი თუ ჩვენიო“. ამაზე თვით ფერეიდნელმა ქართველმა მამაკაცებმა უპასუხეს, რომ ნამდვილი ენა „დიდი საქართველოს ენა არისო“. მათი სიტყვით, „ფერეიდანი პატარა საქართველოა“ და აქვს თავისი საკუთარი ენა. ასეთ ლოგიკურ დასკვნამდე მიყავს ისინი თავისი ისტორიის, თავისი თავის უცოდინარობას.

ზ. ჭიჭინაძის ცნობით, საუკუნეების ეს ცივი სიჩუმე, ჩვენსა და ფერეიდნელ ქართველებს შორის დაურღვევია შემთხვევით ვინმე ინგლისელს, რომელსაც თეირანიდან წამოუყვანია ა. ონიკაშვილი, მოუყვანია ბაქომდე თავის ხარჯით და შემდეგ გამოუგზავნია ტფილისში 1871 წელს. ამის შემდეგ, ზ. ჭიჭინაძე ცნობით, ფერეიდნელი ქართველების არსებობის შესახებ ცნობები მოთავსებული ყოფილა სომხურ პრესაშიც.

და ასე, სრულიად მოულოდნელად, კარზე მოგვადგა ისტორიის დავინწყებული, ნიღაბახდილი აჩრდილი. ეს იყო პირველი ნაბიჯი გადმოდგმული ჩვენსკენ ისტორიული ნაშთის აღსადგენად.

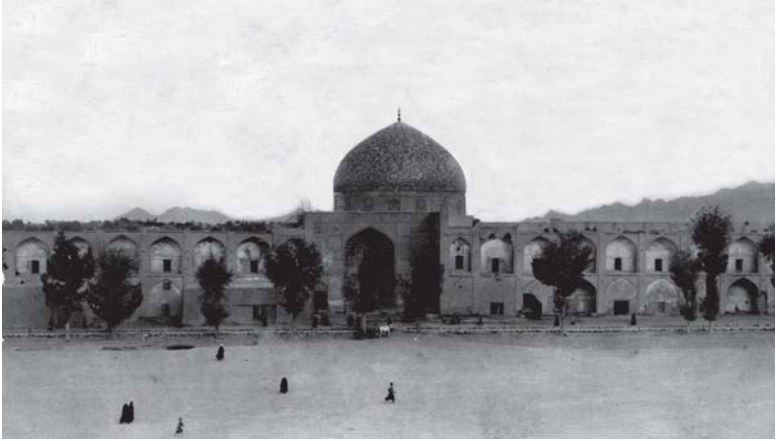
ამ ახალ მოვლენას, ჩვენი მხრივ, პირველად გამოეხმაურა ლადო აღინაშვილი. ის ნათესაური გრძნობით გულგამთბარი, მცირე თანხით, ვირზე შემჭდარი გაუდგა ირანის გრძელსა და უწყლო უდაბნოებს, სიცხის აღმურში გაიარა მრავალი საშიში ადგილები და 1894 წელს მიაღწია ფერეიდანს. იქ მან კარგა ხანს დაჰყო. შეისწავლა მათი იმ დროინდელი ცხოვრება, ასწერა ყველაფერი, რაც ნახა, განიცადა, და როდესაც უკან დაბრუნდა, მას უკვე აღარ გააჩნდა ჯიბეში გზის სახარჯოდ არც ერთი გროში. ერთმა პატროსანმა, ასე ვთქვათ, მაღლიანმა, შემთხვევით გაცნობილმა ირანელმა სომეხმა მისცა მას სესხის სახით საგზაო ფული. და რამდენადაც თვით ლადოს სიტყვიერი გადმოცემით ვიცო, ეს ვალი გაისტუმრა მან მისი სიძის, ალ. მირიანაშვილის შემწეობით.

ზაქარია ჭიჭინაძე

ამის შემდეგ დაიბეჭდა ლადოს მოგზაურობის წიგნი — „სპარსეთი და იქაური ქართველები“. ამგვარად გადინასკვა საბოლოოდ ჩვენი და ფერეიდნელ ქართველების განყვეტილი კავშირი. ამას დაემატა ხუციშვილისა და ონიკაშვილის მოსვლა ტფილისში 1896 წ., მაყაშვილი და მისი სიძე ნასრულა — 1900–25. (ნამდვილი ცნობა არ გვაქვს), ა. ჭუმბურიძის გამგზავრება დარალაც ხიფათის გამო გზიდან უკან დაბრუნება, ი. ჭიჭინაძის ყოფნა ფერეიდანში, სეიფოლა იოსელიანის მოსვლა 1922 წელს, ზ. ჭიჭინაძის მიერ გამოქვეყნებული წიგნაკი ირანში გადასახლებულ ქართველების შესახებ და ამ უკანასკნელად პროფ. ა. ჩიქობავას გამოკვლევა „ფერეიდნული ენის თავისებურებანი“, გამოც. 1927 წ. — ყველა ამ ზემოხსენებული ცნობების შემდეგ, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ჩვენ, ამ ბოლო დროს, რამდენიმეთ მაინც დავძლიეთ ჩვენი ძველი დაუდევრობა ირანში გადასახლებულ ქართველების ცხოვრების შესწავლის მხრივ.

მაგრამ ფერეიდნელი ქართველები და მათი ყოფა-ცხოვრება მართო ჩვენში არ ყოფილა უპატრონოდ მივინყებული. თვით მათს დღევანდელ სამშობლო ირანში, სადაც, როგორც ვიცით, სამას წელზე მეტი გაატარეს, არავის მოგონებია ისინი, როგორც საისტორიო საგანი, გარდა გადასახადის აკრებისა და, ალბათ, იმასაც არ კითხულობდენ, თუ ვინ იძლეოდა ამ აუცილებელ გადასახადს — ვინმე ქართველი, ბახტიარი, თუ ქურთი. არა თუ მამინ, ახლაც არაფერი იცოდა მათი არსებობის შესახებ ისფაჰანელმა ცნობილმა ისტორიკოსმა სეიდალიმ, რომელსაც საისტორიო შრომის ჯილდოდ რეზა შაჰმა მშვენიერი სანერ-კალამი აჩუქა.

ისფაჰანი. შეიხ ლოთფოლას მეჩეთი

ამ პატივცემულ ისტორიკოსს შედგენილი და დაბეჭდილი აქვს, სხვა-თა შორის, მთლიანი სტატისტიკა, თუ რამდენნაირ, რა ენაზე ლაპარაკობენ ირანის ტერიტორიაზე მცხოვრები ერები, ხოლო მათ შორის არა აქვს მოხსენებული ქართული ენა. როდესაც პროფ. იური მარის მითითებით ეს მოვაგონე, ისტორიკოსი გაკვირვებული დარჩა. მან უცებ ამოიღო უბის წიგნი, კალამი მოიმარჯვა ჩასანერად და თან გაიძახოდა:

– აჯაბ, აჯაბ! (საკვირველია, საკვირველიო). – ხოლო ამ დროს, არ ვიცი, რა უფრო უკვირდამას: ის, რომ ფერეიდანში ქართულს ენაზე ლაპარაკობენ თუ ის, რომ ეს ამბავი მან არ იცოდა აქამდე.

და, აი, ამიტომ სამართლიანად ამბობდა სომეხთა სასულიერო წოდების უმაღლესი წარმომადგენელი, რომელიც კარგად იცნობდა ფერეიდნელი ქართველების ცხოვრებას: „ისინი დავიწყებული არიან „ღმერთისა“ და ყველასაგანო“. როგორც სჩანს, ისინი, მართლაც, ასე თუ ისე დავიწყების გზაზე დამდგარან. სასტიკმა მაჰმადიანობამ და მუდმივმა ფიქრმა ღმერთზე, ცხადია, გამოაცალა მათ თავისი წარსული ისტორიის ცოდნის უნარი, რომ საჭიროა თავისი თავის, თავისი ისტორიის ცოდნა, რომ სხვათა გვიცნოს. ამისი მაგალითი თვით მათივე მეზობელი, მათსავით ერთსა და იმავე ისტორიის ქართველში განვლილი სომეხები არიან, რომლებსაც მთელი ქვეყანა იცნობს.

შესაძლებელია, იმ ინგლისელმა, რომელმაც პირველად გავაცანო ფერეიდნელი ქართველი კაცი, უკეთ იცოდეს მათი ცხოვრების ისტორია, ვიდრე ჩვენ ვიცით დღეს. ამის დასამტკიცებლად დავასახელებ იმ ფაქტს,

ლადო აღნიაშვილი

რომ ამ უკანასკნელ წლებში ერთ ინგლისელ მოგზაურს გამოუკვლევია არამარტო ხალხთა ცხოვრება, არამედ იქაური ცხოვრების ჯიშიც.

ისფაჰანსა და ფერეიდანში არიან სომხები და ებრაელები, რომელთა რიცხვი ქართველებზე მეტია. მათ, მიუხედავად ყოველგვარი შევიწროებისა, რომელსაც განიცდიდნენ ძველად, ფანატიკოს-მუსულმანთა მიერ სასულიერო წოდების ნაქეზებით, დღემდე სათანადოდ დაუცავთ თავიანთი ეროვნული თვისება, სარწმუნოება და კულტურულ გზაზედაც დამდგარან. ამ მხრივ სომხები მაღლა დგანან ყველა სხვა ეროვნებაზე და თვით ირანელებზედაც. ამის ერთ მაგალითად შემიძლია დავასახელო ის ფაქტი, რომ ისფაჰანიდან ოთხი კილომეტრის დაშორებით მცხოვრებმა ჯულფელმა სომხებმა, ერთხელ დიდ საზეიმო წვეულებაზე, ყოველ სტუმარ უცხოელს თავის ენაზე მოლაპარაკე, ნასწავლი სომეხი მიუჩინეს, რომ უცხო სტუმართ არ მოწყენოდათ. და რამდენად დაბლა უნდა იდგენ ამათზე ფერეიდნელი ქართველები, რომლებმაც არა თუ უცხოელები, თავიანთი მშობლიური ირანულ-ქართულიც კი სათანადოდ არ იცინან.

სეიდ ალი. 1927 წელი

ირანის მთავრობა როგორც სხვებს, ისე ქართველებსაც არ უშლიდა, სხვათა შორის, თუ იგი თავის დედაენაზე ისწავლიდა რამეს. მაგრამ დღემდე ამ საქმის წინწამწევი ადგილობრივი ძალა არ ყავდათ. ზემო მარტყოფში 1928 წელს მოხერხდა ისეთი სკოლის დაარსება, სადაც, ირანულთან ერთად, შესაძლებელი იყო ქართულის სწავლებაც. მაგრამ იმ ათი თუ თორმეტიათას კაცში, რომლებიც ჯერ კიდევ თავიანთ თავს ქართველ-მუსულმანებათ თვლიან, არ აღმოჩნდა არც ერთი, რომელსაც შეეძლო ქართული ენის მასწავლებლობა გაეწია.

ასე თუ ისე, როგორც უნდა იყოს დღეს ფერეიდნელი ქართველების მდგომარეობა, ისინი იმდენად ჩამორჩენილი არიან, რომ მათ უსათუოდ ჭირდებოდათ დამხმარე-წამქეზებელი და ამასთანავე მაინც საჭიროა მათი ცხოვრების ისტორიულ-მეცნიერული შესწავლა-გამოკვლევა.

დასასრულ, უნდა აღვნიშნო, რომ მე ირანის მიწაზე ფეხი შევდგი თუ არა, როგორც მოხალისემ, დაინტერესებულმა ქართველების ცხოვრებით, შეძლებისდაგვარად, თანდათანობით აღვნიშნე ყოველივე, რაც გავიგონე

და რამაც გაიარა ჩემი თვალის წინ, რომ მკითხველისთვის რამდენიმეთ მაინც ნათელი გახდეს, თუ როგორ პოლიტიკურსა და ეკონომიურ პირობებში არიან ისინი ამჟამად.

და რომ უფრო ნათელი გახდეს ჩვენთვის მათი დღევანდელი ცხოვრების სურათი, მე ამ ნაშრომს თან დაურთე ირანელ სომხების და ებრაელების ცხოვრების მცირე აღწერა. მკითხველი დაინახავს, თუ რამდენი სხვადასხვაობა შეიძლება წარმოდგეს ერთსა და იმავე მიწაზე, ერთსა და იმავე ცხოვრების პირობებში მცხოვრებ ხალხთა შორის, იმის მიხედვით, ჰყავს თუ არა ჰყავს მათ ხელისშემწყობი, მოწინავე ელემენტები.

ფერეიდნელ ქართველების შესახებ ჩემს მიერ წაკითხული იყო მოხსენება, ბუნდოვანი სურათების ჩვენებით, რუსთაველის თეატრის საკონცერტო დარბაზში 23/VI, 1930 წ.

დასასრულ უნდა შევნიშნოთ, რომ აღნიშნული ანერილობა ეკუთვნის ათი-თორმეტი წლის წინანდელ მდგომარეობას. შესაძლებელია, ამ ხნის განმავლობაში ბევრი რამ შეიცვალა ირანელ გლეხთა ცხოვრებაში და მასასადამე, ის პირობებიც, რომლებიც ამ წიგნშია მოხსენიებული¹.

ავტორი

¹ სამწუხაროდ, ამ წიგნის პირველი გამოცემა 1935 წელს, ცუდი რედაქტირების გამო, მოსპობილ იქნა მთავლიტის მიერ.

თეჰერანის კარიბჭე

ირანელი ქართველები

თავი პირველი

ისტორიული ცნობების სიმცირე. გადამავალი ნაშთები. პირველი შეხვედრა ფერეიდნელ ქართველებთან თეჰერანში. სეიფოლა იოსელიანი. ქართული ლიტერატურის მიღება ტფილისიდან – ქართველებში გასავრცელებლად.

ირანელი ქართველების ნარსული და ანმყო, მათი ისტორია საკმაოდ შეუსწავლელია, დაუმუშავებელია, თვით ისტორიის წყაროები დაფანტულია, შეუმონმებელი და ბუნდოვანი; თუ ცოტა რამ ვიცით, ისიც მხოლოდ ფერეიდნელ ქართველებზე. ირანის დანარჩენ ადგილას მოსახლე ქართველების შესახებ თითქმის არაფერი ვიცით.

ისფაჰანი. შაჰ აბასის ხიდი – სიოსეფოლი. 1927 წელი

ფერეიდნელი ქართველობა ერთად ერთი ნაშთია სამი საუკუნე ნახევრის მანძილზე იმ ასიათასობით ირანში გადასახლებულებისა, რომლებსაც შერჩენიათ დღემდე მხოლოდ დედაენა, როგორც დამამტკიცებელი მათი ეროვნული თავისებურების; ფერეიდნელ ქართველების შემწეობით ვეცნობით გადასახლებულების გამაჰმადიანების ისტორიას ზეპირი გადმოცემით, და აგრეთვე მათ თანამედროვე ცხოვრებას, მათს თავისებურებას.

ჩვენ ნარსულში იმდენად ვიყავით დაკავშირებული პოლიტიკურად ირანთან, ზოგჯერ სრულიად დამოკიდებული მისგან, რომ არა თუ მარტო ძალად გადასახლებული, არამედ თავიანთი ნებით წასულნი და სამუდამოდ იქ დარჩენილნიც ბევრი უნდა ვიგულისხმოთ.

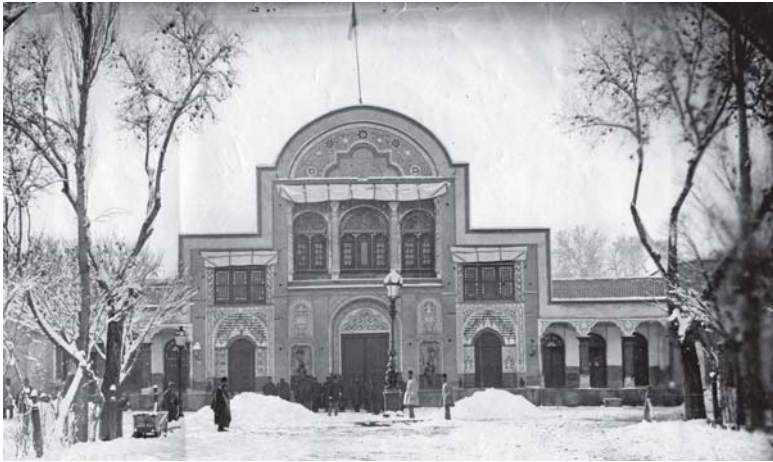
ჩვენ რომ თავის დროის ჟამთა სათანადო აღმწერელი გვეყოლოდა, ცხადია, ამ მხრივ ბევრ საყურადღებო და ძვირფას საისტორიო უტყუარ მასალას დაგვიტოვებდა. მაგრამ მაინც მოგვეპოვება ზოგიერთი ცნობები, რომ ქართველი რაინდები და მეფისნულები ხშირად ახლდენ ირანის შაჰებს თავიანთი ჯარებით, რომელთა რიცხვი ათასობით დაითვლებოდა. მაგრამ არავინ იცის, მათგან რამდენი ბრუნდებოდა უკან, რადგან ასე-

თი დაბრუნება შეიცავდა დიდ სიძნელეს, რომელსაც ხშირად ველარ გადალახავს პირადი სურვილი. ამ რაინდებისა და მეფისნულების თითქმის მუდმივი და ზოგჯერ სავალდებულო, იძულებითი იქ ყოფნა, მათი გამაჰმადიანება, ეკონომიურად დაკავშირება ადგილობრივ ცხოვრებასთან, გვაფიქრებინებს, რომ მათ ბევრი ახლდა თან მოყმე-ხელქვეითნი და, ცხადია, ბევრი მათგანი უთუოდ დარჩა სამუდამოდ იქ, ირანში.

ისტორიის გადმოცემით, ქართველი დიდებულები და ფეოდალები, თავიანთი საჭიროების მიხედვით, ყიდდენ აუარებელ ყმებს ყოველწლიურად. ეს ყმები იყიდებოდენ უმთავრესად ირანსა და ოსმალეთში. დასავლეთ საქართველოდან ოციათასი ყმა იყიდებოდა ყოველწლიურად ოსმალეთის ბაზარზე ამ ასი წლის წინათ. ასეთ ჩვეულებას ადგილი ჰქონდა აგრეთვე ქართლ-კახეთში. ყმების ასეთი „მშვიდობიანი“ გაყიდვა ხდებოდა, ცხადია, შეუმჩნევლად. ის არ იწერებოდა ისტორიის ფურცლებზე და, შესაძლებელია, მის დანერას ვერც გაბედავდენ იმ დროის ისტორიკოსები. ასეთი საქციელი მიაჩნდათ იმ დროინდელი სოციალური პირობების ბუნებრივ აუცილებელ მოვლენად, რადგან ყმა მცირედ განსხვავდებოდა იმ შინაურ ცხოველებისაგან, რომლებიც განწირული იყვნენ ფულზე გასაცვლელად, როგორც შემოსავლის წყარო.

რაც უნდა იყოს, მაინც ცხადია, რომ ირანში გადასახლებულ ქართველთა რიცხვი ბევრად მეტი უნდა ყოფილიყო, ვიდრე მას გვიჩვენებენ ზოგიერთი ჩვენი ისტორიკოსები.

ზ. ჭიჭინაძის ცნობით, „ირანში გადასახლებულთა“ რიცხვი ერთ მილიონზე მეტი უნდა ყოფილიყო, მოყოლებული მეთოთხმეტე საუკუნიდან. ამის დადასტურება მომავალი ისტორიის საქმეა. მხოლოდ ის კი აშკარაა, რომ გადასახლებულ ქართველთა ნაშთების კვალი დღესაც ბევრგან არის – მაგალითად: აბასაბადი, აღმოსავლეთის მხრივ მეშედის მიმართულებით, ქ. დამგანსა და საბზევარის შუა; აგრეთვე თავრიზის გზის მიყოლებით – ჰამადანის რაიონი, თეჰერანი, ისფაჰანი, ნეჯეფაბადი, შირაზის რაიონი და ფერეიდანი.

თეჰერანი. გოლესთანის სასახლე. აღმასის კარიბჭე

ამ ადგილებში ქართველობა, ფერეიდანის გარდა, ყველგან გადაგვარებულა, მაგრამ ზოგან მაინც ახსოვთ თავიანთი ჩამომავლობის ისტორია. იციან, რომ ისინი ოდესღაც საქართველოდან გადმოსახლებული ქრისტიანები ყოფილან, ხოლო შემდეგ გამაჰმადიანებულან. ყველა ისინი იმდენად შეთვისებიან და შეზრდიან ირანულ ზნე-ჩვეულებასა და მაჰმადის სარწმუნოებას, რომ საქართველო და ქრისტიანობა მათთვის ის ისტორიული წარსულია, რომელსაც არასოდეს აღარ დაუბრუნდება. ქართველი მაჰმადიანი ნაკლები ფანატიკოსი არაა სარწმუნოების დაცვაში, ვიდრე თვით ირანელი მუსულმანი. მე მხოლოდ აღვნიშნავ საისტორიო მასალისათვის იმ ფაქტებს და ნაშთებს, რომლებიც დარჩენილან უკანასკნელ საუკუნეში და რომელთა ასავალ-დასავალი გაქრება მალე. ჩვენთვის კი იმდენად წარმოადგენენ ისტორიულ ღირებულებას, რამდენათაც დაგვრჩება მათი მოგონება.

თეჰერანში, ამ რამდენიმე ათეული წლის წინათ, ძველს ბაზარში კიდევ ყოფილა ადგილი, რომელსაც ეძახდენ „ქართველების ქარვასლას“. ქარვასლა პირველად თურმე ეკუთვნოდა შაჰს. შემდეგ ის შეუძენია კერძო ვაჭარს, რის შემდეგ მისი სახელი გამოცვლილა და დავინწყებულა. თვით ფაქტი ქარვასლის არ-

სებობისა იმის დამამტკიცებელია, რომ თეჰერანის რაიონში ქართველთა მოსახლეობა საკმაოდ ყოფილა. ასეა, მაგალითად, დღესაც ისფაჰანში. ფერეიდნელ ქართველებს ამოჩემებული აქვთ ერთი ალაგი, რომელსაც „ქართველების ქარვასლას“ ეძახიან. ყოველი ფერეიდნელი ქართველი უსათუოდ ჯერ იქ მივა და მათი პოვნაც მხოლოდ იქ შეიძლება. ცხადია, ასევე იქნებოდა ძველად თეჰერანშიც¹.

საბჭოთა კავშირის მისიის უდიდესი ბალი თავისი შენობებით შექმნილი ყოფილა მეფის მთავრობის მიერ შაჰის ვეზირის, ჩამომავლობით ქართველი ათაბეგისგან. ვეზირის სიკვდილის შემდეგ მისი შვილები განადგურებულან. მათი ნაქონი ავეჯისკამები, რომლებსაც აწერია ათაბეგის სახელი, შექმნილ იქნა 1923 წელს საბჭოთა ბანკისთვის.

სომხის ერთ ოჯახში, რომელიც ქართველთა ჩამომავლად თვლის თავს, ჰქონიათ ძველი ქართული ხელთნაწერები, რომელიც შეუქმნია, ამ ათი წლის წინათ, ქართველ სამხედრო პირს, ვინმე ამირეჯიბს. ამავე სომეხს აქვს ქულაჯაში გამონყობილი პატარა ვაჟის, ხელით ნახატი სურათი. სურათს არაფერი აწერია. იგი უნდა იყოს ალექსანდრე ბატონიშვილის შვილიშვილი იმ

1. თეჰერანში ყოფნის დროს, დიდი ხეყნის შემდეგ, შმოვან მალაიანმა გადმომცა შაჰსულთან ჰუსეინის ფარმანი (ბრძანება), რომელიც თვით მალაიანის სიტყვით, თითქო შაჰს უბოძებია რომელიღაც ქართველი დიდებულისთვის. ფარმანში მოხსენებულია, რომ ებოძა ალი ყული ხანს თოფჩიბაშობა (არტილერიის უფროსობა) და ქალაქი ქერმანი. მაგრამ ფარმანში არა ჩანს ალი ყული ხანის ქართველობა. ფარმანის თარიღი ძალიან უახლოვდება იმ ისტორიულ ფაქტს, როდესაც „შაჰ სულთან ჰუსეინმა დაახლოებით 1703 წ. ირანის ჯარის უფროსად დანიშნა ქართველი გიორგი მეფე – ავღანელების წინააღმდეგ საომრად და ამასთანავე უბოძა მას ქ. ქერმანი. ამავე დროს, გიორგი მეფის მიერ ქერმანის მართველად დანიშნული იყო ლევან ბატონიშვილი, რომელმაც დაიმორჩილა ადგილობრივი აჯანყებული ტომები“ (ს. კაკაბაძის ისტორია, გამოც. 1922 წ.). საგულისხმოა აგრეთვე, რომ ალი ყული ხანად იწოდება შაჰის კარზე მყოფი გამაჰმადიანებული იესე ბატონიშვილი, რომელიც შაჰის მიერ დანიშნულ იქნა ქართლის მეფედ 1714 წ.; იესემ თავის მხრივ ქერმანში გაგზავნა ვახტანგ მეფე. ასე რომ, ქერმანი, მართლაც, ქართველ დიდებულების საკუთრებას შეადგენდა იმ დროს. ამრიგად შესაძლებელია, ხსენებული ფარმანი, მართლაც, ეკუთვნოდა რომელიმე ქართველს. ფარმანი შესრულებულია მხატვრულად. იგი გადაცემულია ქართულ ეროვნულ მუზეუმში.

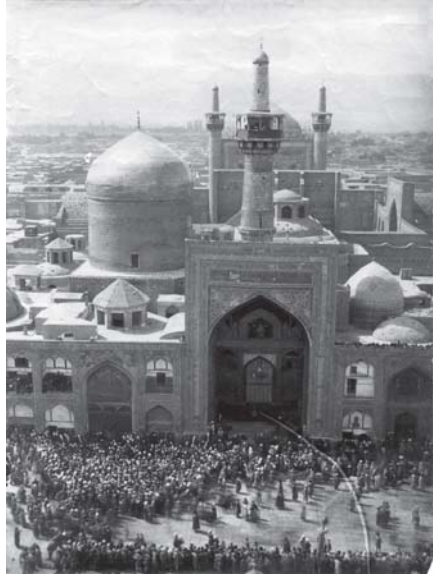

თეჰერანი. შამს ოლ ემარეს პავილიონი

ქალიდან, რომელიც ყოფილა გათხოვილი ვინმე სომხის გენერალზე და მარხია სომხის ეკლესიაში. ბავშის სურათი შესრულებულია უხეიროდ და აფასებს ას თუმნად ირანულ ფულზე, ე. ი. ორას მანეთს ოქროთი.

თეჰერანში არიან აგრეთვე სხვებიც, რომლებიც თავს ქართველების ჩამომავლად აღიარებენ, მაგრამ სხვა არაფერი ახსოვთ.

უკანასკნელი გადაგვარებული სოფელი არის მაზანდერანში – აბას აბადი. ეს სახელწოდება თითქმის უდავოდ ამტკიცებს, რომ ისინი დასახლებული ყოფილან შაჰაბასის მიერ (აბას აბად – აბასის სოფელი). ენა მათ თითქმის ამ ბოლო დრომდე შერჩენიათ. ამჟამად კი გადასული არიან წმინდა ირანულზე. ქართული დაუფინყიათ. იხოცებიან უკანასკნელი მოხუცნი, რომლებსაც რამოდენიმეთ კიდეე ახსოვთ ძველი დედაენა. სიტყვიერი გადმოცემით, „გარდაიცვალა უკანასკნელი დედაკაცი, რომელმაც ქართული ენა იცოდაო“.

მაშადი. იმამ ალი რეზას მეჩეთი

ისფაჰანსა და მის მახლობელ ქალაქ ნეჯეფაბადში ახლაც ბევრი არიან, რომლებსაც კარგად ახსოვთ თავიანთი ქართული ჩამომავლობა. თვით ნეჯეფაბადში არის ყოფილი ქართველი ხანი, რომელსაც, ფერეიდნელი ქართველი მაჰმუდას სიტყვით, თითქო უნდა ჰქონოდა რალაც საყურადღებო საბუთები, მაგრამ არაფერი აღმოაჩნდა.

ასევე გადაგვარებულან ქართველები შირაზის რაიონში. ამ რამდენიმე წლის წინად, ე. ი. 1927 წელს ლურების აჯანყების დროს, სხვათა შორის, მთავრობამ ქართველი ჯარისკაცები გააგზავნა. მათ დაეწყოთ ქართული ლაპარაკი თუ არა, ერთი ხანი გაკვირვებული შეკითხებოდათ:

– ეს ჩემი ძველი ენაა, თქვენ საიდან იცითო?

როდესაც გაეგო, რომ ისინი ფერეიდნელები იყვნენ, ტირილი დაეწყო:

– ჩვენ ბევრი ვიყავით, მაგრამ ყველაფერი დავივიწყეთ. თქვენ კარგად მოქცეულხართ, თავი შეგინახიათო.

საბჭოთა ბანკის გახსნა თეჰერანში. 1923 წელი

მან თურმე დიდი პატივი სცა ქართველ ჯარისკაცებს, ფულითა და შაქრით დაასაჩუქრა და სთხოვდათ, სანამ აქ იქნებით, არაფერს გაგიჭირვებთ, მალმალე მინახულეთო.

მხოლოდ ფერეიდნის მივარდნილს, განმარტოებულს, ვინრო და მიყრუებულს მთებში მცხოვრებმა ქართველებმა შეინარჩუნეს, როგორც ზევეითაც მოვიხსენიეთ, სათანადოდ ქართული ენა. ესენი არიან ერთად ერთი ცოცხალი ნაშთი ჩვენი ერისა, რომელიც ჯერ კიდევ ატარებს ქართველის სახელსა და სახეს. მათზე ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი.

მე ირანს წავედი 1923 წელს. თეჰერანი, სადაც ვმსახურობდი, დაშორებულია ფერეიდანზე დაახლოებით შვიდასი კილომეტრით. ამიტომ, პირველ ხანებში, ქართველებს ვერ შევხვდი, მით უფრო, რომ იქაური ქართველები გარეთ გამოუსვლელი ხალხია. იმ დროს ირანი ახალი გარდატეხის გზაზე იდგა. ძველი შაჰი ისევ თავის მამისეულ ტახტზე იჯდა. ახლანდელი რეზა შაჰი უფრო ვეზირი იყო.

გარეშე ომსა და რევოლუციებს აქაც თავისი გავლენა მო-
ეხდინა. მაგრამ ცხოვრება მაინც ერთ წერტილზე გაყინულს
გავდა. სახელმწიფო დიდ კრიზისს განიცდიდა. ძველი აღარ
ვარგოდა, ახალი არ იყო. ამ დროს ირანის გზებზე სიარული დიდ
ხიფათს წარმოადგენდა. ურკინიგზო ქვეყანა, ავტომობილების
მცირე მიმოსვლა, ცუდი გზები. თუ იყო ავტომობილი, ქირა ძა-
ლიან ძვირი, მგზავრობას დრო ბევრი უნდებოდა. ამიტომ თუ
სამსახურს თავს არ დავანებებდი, ჩემი ფერეიდანში წასვლა შე-
უძლებელი იყო. დრო გადიოდა. ჩემს განზრახვას ფარულად ვი-
ნახავდი, რადგან, თუ გავამხელდი, შეიძლება ველარ შემესრუ-
ლებია. ეს კი არ მინდოდა. კარგა ხანს ვებრძოდი ამ აზრს, და
ზოგჯერ დამარცხებულიც ვრჩებოდი.

სრულიად მოულოდნელად ჩემს ბინაზე შემოიჭრა ჩვენი
ბანკის თანამშრომელი, მან ალელვებით მითხრა:

– კაცო, ბანკის კარზე ფერეიდნელი ქართველი დგას, ტი-
რილით მეხვეწება ქართველები მაჩვენეო.

მეც სწორედ ეს მინდოდა. მან მოიყვანა შუათანის კაცი,
ცოტა გამხდარი, რომელიც ქართულად მოგვესალმა, თუმცა
თითონ ძალიან ნაკლებად გავდა ქართველს. მოკლე ცხვირი,
ხორციანი ტუჩები, თვალები ჭროლა. მისი მორთულობა, ცოტა
არ იყოს, გვეუცხოვა, რადგან ეს სრული მოჩლაჩული მოსასხა-
მი, იუბკის მსგავსი შავი შალვარი, თუჯის კორუასავით
მრგვალძირიანი ქეჩის ქუდი, ერთი შეხედვით, სრულიად არ
ეგუებოდა იმ ცოცხალ ქართული ლაპარაკის კილოს, რომელ-
საც ის თავისუფლად გამოთქვამდა. მას ნელზე შემოხვეული
ჰქონდა სამ წყებად თეთრი სარტყელი. ახალოხი ვინრო, ტანზე
შემოჭერილი, ილღიებში განგებ გამოჭრილი ჰაერის სამუშაოდ.
ფეხსაცმელები თეთრი დაფისგან მოქსოვილი, რომელსაც ძი-
რები ნაკეცი ჩვრებისგან ჰქონდა შეკერილი, რბილი და ტყავის
ლანჩაზე უფრო გამძლე, განსაკუთრებით შეფარდებული
მშრალ ჰავასთან. თეთრი პერანგი უსაყელო, გრძელი სახელო-
ებით, რომელიც უფარავდა ხელის ჩონჩხებს.

საბჭოთა ბანკის გახსნა თეპერანში. 1923 წელი

ეს იყო ყოლამ ჰუსეინ მიქელიშვილი, ფერეიდნელი ქართველი, ზემომარტყოფელი. იგი თურმე რამდენჯერმე მოსულა ბანკის კარებთან, მაგრამ ჩვენ ვერ უნახავართ.

კარგი ცოცხალი ენის კაცია. უყვარს ბევრი ლაპარაკი და ხშირად აჭარბებს კიდევაც, მაგრამ ჩვენ მაინც ყველაფერი კარგი გვეჩვენება. მან ისე გამიადვილა ფერეიდანში წასვლის საქმე, რომ ჯერ მე უნდა ნავეყვანე, ხოლო შემდეგ იქიდან ორივე პირდაპირ საქართველოში უნდა წამოვსულიყავით.

ამის შემდეგ ორ დღეში ერთხელ მაინც შემოვივლიდა ჩვენთან. ის შუა ეზოდან დაიწყებდა ქაქანს:

– შინა ხართ? როგორ ხართ?!.. – და შემოალაჯებდა დაუკითხავად, რომ ჩვენ კარების გაღებასაც ვერ მოვასწრებდით. გველაპარაკებოდა ყველაფერზე მოუნყენლად, დაულალავად. შემდეგ გაეცნო სხვა ქართველებსაც და აღარც შეუნყვევტია ჩვენთან ყოველდღიური კავშირი.

ყოლამ ჰუსეინ მიქელიშვილი და ამბაკო ჭელიძე

ამის შემდეგ მოვიდა ჩემთან საქართველოდან ახლადდაბრუნებული სეიფოლა იოსელიანი. ხაკისფერი ტუფურკა ეცვა, ბოხოხი ეხურა, გალიფეს შალვარი, პალტო ეცვა. ერთი სიტყვით, ის სრულებით არ გავდა იმ დროინდელ ირანელ მოქალაქეს. სულიერი განწყობილება კმაყოფილი, მხიარული. ყველაფერს საქართველოს ქებით იწყებდა და ამითვე ათავებდა. მოსწონდა განსაკუთრებით ტფილისი, კმაყოფილებით იგონებდა სხვადასხვა ქალაქებში გატარებულ დროს. დიდი მადლობით იხსენებდა ყველას და მიკვირდა, რომ ერთი ცუდი სიტყვა არავისზე წამოცდენია. თუმცა, როგორც შემდეგ გავიგე, მას ასეთი სალაპარაკოც ჰქონდა.

სეიფოლას საქართველოდან უკან ჩამოსვლამ კიდეე უფრო გააღრმავა და გაადვილა ჩემი მიზანი. მე მას არ ვიცნობდი პირადად, მხოლოდ გაგონილი მქონდა მისი ტფილისში ყოფნა. ის წამოსული იყო ტფილისიდან შუა-აზიის გზით: აშხაბადიდან

ამბაკო ჭელიძე ფერეიდნელ ქართველებთან
ცენტრში – სეიფოლა იოსელიანი. ისფაჰანი. 1926 წელი

მეშედში. მეშედი მდებარეობს აღმოსავლეთ ირანში, აშხაბადი-დან ორას სამოცი ვერსის მანძილზე. აქ მარხია მაჰმადის მერვე მოციქული იმამ რეზა. და ითვლება ერთ უდიდეს წმინდა ადგილად, სადაც ყოველდღიურად ირანის ყველა კუთხიდან მოედინება უთვალავი მლოცველი და „განწმედილი“ ბრუნდება უკან. სეიფოლას წინდანინ მოეფიქრებია, რომ ის, როგორც საქრისტიანო ქვეყანაში ნამყოფი, თუ არ „განიწმინდებოდა“ მეშედში, მას ჩათვლიდენ, როგორც გაუნწმინდურებულ მუსულმანს. ეს დაუკარგავდა სახელსა და ნდობას. და, როგორც თითონ ამბობდა, „შესაძლებელია, სხვა რაიმე უბედურება დამატებონ თავზეო“. ამის გამო გაიშორა მან გზა დაახლოებით ორი ათასი კილომეტრით და დაკარგა დრო ერთ თვეზე მეტი. თუმცა დროს დაკარგვას ის, როგორც აზიელი, არ ჩიოდა.

ჩამოვიდა თუ არა თეჰერანში სეიფოლა, პირველად ახლანდელი შაჰი, იმ დროს პირველი ვეზირი, რეზა ხანი ინახულა. მან მოთხოვა ვეზირს ფერეიდნელ ქართველებისათვის იარაღის შეძენის ნებართვა, რომ ყაჩაღ ქურთებისა და ბახტიარების დაცემისგან თავი დაეცვათ. ამაზე მან ზრდილობიანი უარი მიიღო: „მაგისტანა ხალხს თვით სახელმწიფო ალაგმავს და იარაღი ხალხს რაც აქვს, ისიც უნდა ჩამოვართვათ“. შემდეგ თურმე თვით ვეზირი შეეკითხა ლიმილით:

– რაიმე ნობათი ხომ არ მოგიტანია საბჭოთა ქვეყნიდან?

– თქვენო დიდებულებავ, მე ლარიზი კაცი ვარ, ვერ შევიძელი თქვენი საკადრისი რაიმე წამომელო.

– არა, მაგაზე არ გეკითხები. ახალი კომუნისტური ადათები ხომ არ ჩამოგიტანია გასავრცელებლად?

ვეზირის აზრს მაშინვე მივხვდი, – თქვა სეიფოლამ, – და იმიტომ მეც მისი კითხვიდან განგებ გადაუხვიე, რომ ეჭვი არ შეეტანა ჩემს მოქმედებაშიო.

* * *

სეიფოლამ, სხვათა შორის, მიაბზო ირანიდან მისი საქართველოში წამოსვლის დროს მომხდარი ეპიზოდი, რომელიც გადახდა მას ბაქოში ერთი ქართველის გამო. ეს პატარა ეპიზოდი მომყავს სიტყვა-სიტყვით იმიტომ, რომ იგი სათანადოდ ახასიათებს ზოგიერთ ჩვენებურ ტიპებს, რომლებიც თავიანთ პირადობას ახურდავენ ავანტურისტულ ანგარებაზე – უცხო ქვეყნებში ყოფნის დროს.

1922 წელში ფერეიდანში მისულა ვინმე ქართველი, გვარად მან-ძე. ის ჯერ გაცნობია სეიფოლას ოჯახს, მასთან უცხოვრობია. შემდეგ წინადადება მიუცია საქართველოში წამოსვლის. სეიფოლა ოცნების კაცია. მას ცოდნია საქართველოს ისტორია და ამიტომ წინადადებაზე ადვილად დათანხმებულია. მაშინვე სამზადისს შედგომია, გაუყიდა ცხენი, ფულზე ფული დაუმატებია და, როდესაც საჭირო თანხის რაოდენობა შეუგროვებია, ორივე გამომგზავრებულან საქართველოსკენ. თვით მან-ძეს არაფერი

ჰქონია ჯიბეში გარდა იმ იმედისა, რომ საქართველოში მივალ და იქ ამ უცხო კაცის გამო, შესაძლებელია, რაიმე კომბინაცია გავაკეთო.

მან-ძეს, მოგზაურობის დროს, გზა და გზა ბანქოს თამაში დაუწყია. ჯერ თავისი მცირე თანხა წაუგია, შემდეგ სეიფოლასთვის გამოურთმევია ნანილობრივ. ბაქოში რომ მოსულან, არც ერთს აღარაფერი ჰქონია. მას სეიფოლა დაუბინავებია სასტუმროში, თითონ სადღაც გამქრალა. არც დღე მოსულა, არც ღამე. გასულა ორი დღეც. სასტუმროს პატრონს სეიფოლასთვის ფული მოუთხოვია. არც ფული მქონდა, არც ის ვიცოდი, რას მელაპარაკებოდენ რუსულად, არც მე ვიცოდი, რა მეთქვა. ვხედავდი, ირანული მათ არ ესმოდათ. ბოლოს გაჯავრდენ, ვატყობდი, მლანძღავდენ, მაგრამ რას ვიზამდი. ბოლოს დაუძახეს მილიციონერს. ახლა მან დამიწყო რუსულად რაღაც ლაპარაკი. ისიც გამიჯავრდა. მე ირანულად ბევრი რამ ვუთხარი, მაგრამ ვერაფერი გავგებინე. ძალიან შევწუხდი. ჩემი თანამგზავრიც, არ იქნა, არ გაჩნდა. როდესაც ილაჯი გამიწყდა, თავი ფიქრებს მივეცი. შემდეგ, რაღაც იღბლად, ჩემდა უნებურად წამოვიძახე ქართულად:

– რა ვქნა, ამ უღმერთომ რა მიყო ეს...

მილიციონერი თურმე ქართველი იყო. ძალიან გაუკვირდა, მომვარდა.

– კაცო, ვინ ხარ? საიდან იცი ქართული ლაპარაკი?!

– მე ირანელი ქართველი ვარ. – ვუთხარი მე.

მომვარდა, გადამეხვია. ბევრი რამ გამომკითხა. სასტუმროს პატრონიც გაკვირვებული იყო. შემდეგ ჩემთვის ფული აღარავის მოუთხოვია. მილიციონერმა თითონ იკისრა ყველაფერი. მაშინვე წავიდა ჩემი თანამგზავრის საძებნელად. მთელი დღე ეძება თურმე. შემდეგ ეპოვნა სადღაც დუქანში. მოიყვანა. ბევრი საყვედური უთხრა. მეც ბევრი ფუსაყვედურე, მაგრამ მეტი რა უნდა გვექნა. მას არ რცხვენოდა. მილიციონერმა ქართველებში ტფილისამდე საგზაო ფული შემეგროვა. გადმომცა. წამოვედი. ეს კაციც თან წამომყვა. მისი ხარჯიც ჩემი ფული-

აჰმედ ქაფშედუზის (მეხამლე) დასჯა შაჰის მოედანზე. ისფაჰანი. 1927 წელი

დან გავისტუმრე. ტფილისშიც დიდხანს არ მშორდებოდა. ხშირად მთხოვდა ფულს. ვაძლევდი. მაგრამ მის მაგივრად მე მრცხვენოდა. სასტუმროში ვცხოვრობდი. მან-ძეს მთავრობის კაცებთან მოელაპარაკნა, დაერწმუნებია, რომ მე მდიდარი ვაჭარი ვარ, რომ ჩვენ შეგვიძლია ტფილისიდან საქონელი წავიღოთ ირანში და იქიდან სხვა ჩამოვიტანოთ. როდესაც ეს მითხრეს, გამიკვირდა და უარი განუცხადე. მაშინ მან-ძის მოქმედებაში ეჭვი შეიტანეს. დაიჭირეს. ორი დღე და ღამე იჯდა. შემდეგ თვით მე ვთხოვე უფროსებს და გაანთავისუფლეს. მან მაინც არ მოიშალა ჩემთან სიარული და ფულის თხოვნა. ერთხელ გავჯავრდი და დავემუქრე, მაგრამ მან ჩემი შვილი ფატულა ხანი დამაფიცა და ვაპატიე. ასე დააბოლოვა სეიფოლამ თავისი ამბავი. თეჰერანიდან ის მალე წავიდა ფერეიდანში. ამის შემდეგ ხშირი მიწერ-მოწერა გვქონდა. ფერეიდანში უკვე ბევრმა იცოდა ჩემი იქ წასვლის სურვილი და მოკითხვას მითვლიდენ. მისვლას მაჩქარებდენ. მიმელოდენ.

სეიფოლას წასვლის შემდეგ ფერეიდანთან ერთბაშად რვა კაცი მოვიდა ჩემთან. მათი სიტყვით, ყველანი გვარად იოსე-

ლიანები იყვნენ. ქართული ლაპარაკი ყველამ კარგად იცოდა. ყოველ დღე მოდიოდენ. საათობით ისხდენ მუხლმოკეცილი. სვამდენ ჩაის, მიირთმევდენ ხილსა და მთელ ოთახს ავსებდენ თამბაქოს ბოლით. მთელი თვე დარჩენ თეჰერანში. ბევრი რამ თქვეს. ბევრი სიხარულის ცრემლებიც დაღვარეს. მღეროდენ ირანულად. მხოლოდ ერთმა იცოდა მოუთავებელი ქართული ლექსი „გადი-გამოდინ ჩიტები, მე შენ როგორ შემეჭიდები“. სხვა რამ ქართული არცერთმა არაფერი არ იცოდა. ისინი ყველა ზემო მარტყოფიდან იყვნენ. მე ყველა ისინი ქართველები მეგონა, მაგრამ მათგან მარტო ხუთი იყო ქართველი. და არც ერთი მათგანი არ იყო გვარად იოსელიანი. ირანელი კაცი აქამდე გვარს არ ატარებდა. ამიტომ მათაც ასე ადვილად გაასაღეს სხვისი თავისად. თვითონ არცერთმა აღარ იცოდა თავისი ძველი გვარი.

მათ ფერეიდნიდან ჩამოერეკათ ცხვრები გასაყიდად. ყასბებმა პირი შეკრეს. ცხვარი იაფად ჩაიგდეს ხელში და ფულიც ერთი თვის განმავლობაში ძლივს მისცეს. ცხვრის პატრონი წმინდა ირანელი გამოდგა, მარტყოფის მცხოვრები, მექაში სალოცავად ნამყოფი – ჰაჯი ჰეიდარ აღა. ქართველები კი მის მიერ დაქირავებული ნოქრები იყვნენ. მაგრამ სანამ ფულის გაყოფაზე ჩხუბი არ მოუვიდათ, მანამდე ჩვენთვის არაფერი გაუმხელიათ.

თეჰერანიდან წასვლის დროს დიდის ამბით, დიდი გულისწუხილით გაგვშორდენ. თითქმის ყველამ იტირა. ჩვენც გვწყინდა მათი დაშორება, მაგრამ მათსავით გულჩვილობა მაინც ვერ გამოვიჩინეთ.

* * *

ამ დროს ნ. ყარანგოზაშვილი ახლად ჩამოსული იყო ტფილისიდან თეჰერანში. მას ჰქონდა მანდატი, რომ ის იყო საგანგებოდ გამოგზავნილი განათ. კომისარიატის მიერ ფერეიდნელ ქართველების ცხოვრების შესასწავლად და ასაწერად. მისგან მივიღე აგრეთვე მოკლე წესდება ტფილისში დაარსებულ კულტურული საზოგადოებისა, რომელიც მიზნად ისახავდა კულტურულ

ფერეიდნელი ქართველები აკაკი ხოშტარის ქარხნის ეზოში, თეირანში მეორე რიგში მარცხნიდან მეხუთე – აკაკი ხოშტარია, მესამე რიგში მარცხნიდან მეორე – ამბაკო ჭელიძე, მეოთხე – სარა ჭელიძე

მუშაობას ქართველ მაჰმადიანებში. მან ჩამოიტანა ერთი ყუთი ქართული ნიგნები, უმთავრესად სასწავლო სახელმძღვანელოები და ბელეტრისტული ნაწარმოებნი იმ მიზნით, რომ გაგვევრცელებია ფერეიდნელ ქართველებში. განათლების კომისარიატის სახელით, სხვათა შორის, მეც მივიღე ორიოდე წერილი, თუ როგორ უნდა მივდგომოდით ფერეიდნელ ქართველთა საკითხს მათი ცხოვრების აღწერის მხრივ. ნაწილი მიღებული ნიგნების, რომელიც შესაფერისად მეჩვენა, გავგზავნე ფერეიდანში, ნაწილი – დაურიგე თეჰერანში მყოფ ქართველებს.

ნ. ყარანგოზაშვილს ფერეიდანში წასვლა უნდოდა, მაგრამ საამისო ფული არ ჰქონდა. მან მოთხოვა ა. ხოშტარის ამ მიზნით საჭირო თანხა, მაგრამ ხოშტარიამ ამ საკითხს კომერციული თვალით შეხედა – უარი უთხრა. ხოლო, უარის მიზეზად, სხვათა შორის, თვით ნ. ყარანგოზაშვილი დაასახელა. ნ. ყარანგოზაშვილმა ფერეიდანში წასვლაზე ფიქრს თავი დაანება.

* * *

თეჰერანში ყოფნის დროს, ჩემთან რამდენჯერმე მოვიდა მოხუცი ფერეიდნელი ქართველი მაჰმუდ მაყაშვილი. ის ყოფილა ტფილისში ამ ოცი-ოცდახუთი წლის წინათ დაახლოებით 1905-6 წწ. მას თითქმის არაფერი უთქვამს ქართველებთან დამოკიდებულებაზე. ვიყავი, საქმე ვერაფერი ვიშოვნე და წამოვედიო. ის თითქო რალაცას ფარავდა, გულახდილად არ ლაპარაკობდა. გამხდარი სახის კაცი იყო, ტკბილი მოლაპარაკე, შავგვრემანი, შუატანის. გრძელი კისერი და დიდი შუბლი ჰქონდა. ის მალე გარდაიცვალა. მისმა ნაცოლავმა ქვრივმა, სპარსელმა, მიამბო, რომ ჩემი სიძე ნასრულაც საქართველოში იყოვო. არ ვიცი, რატომ არაფერი თქვა ამის შესახებ თვით მაჰმუდამ, როდესაც ისინი ორივენი ერთად ყოფილან ტფილისში?.. ხომ არ ამჟღავნებს ეს ნასრულას რაიმე ცუდ საქციელს?

მაჰმუდას ქვრივმა გვაჩვენა ტფილისიდან ჩამოტანილი პატარა ბარათები. აქედან ჩანდა, რომ ნასრულა ტფილისში ყოფილა. ის კარგად მიუღია ჩვენს საზოგადოებას. სხვათა შორის, ყოფილა ქართულ კლუბში, ბალ-მასკარადის დროს. ბარათებზე ეწერა უთარილოდ: „ნასრულა, მიყვარხარ“, „ნასრულა, გაკოცებ“.

ნასრულა აქედან, ტფილისიდან ნასვლის შემდეგ, თეირანში გაცნობია ვილაც ქართველ მოჭიდავეს, რომელსაც სახელი გაუთქვამს და ბევრი ფულიც მოუგია. შემდეგ ნასრულას თანხლებით ის ნასულა ისფაჰანსა და შირაზში, მაგრამ შირაზის გზაზე ორივე მოუკლავს ყაჩაღებს.

ამის გარდა, თეჰერანში გამოჩნდნენ ფერეიდნიდან გადმოხვენილი ქართველები, რომლებიც ქალაქის შესაფერ ცოდნასა და გამოცდილებას მოკლებულნი, ეწვეიან მეტად უმწეო ცხოვრებას.

ისფაჰანი. შაჰ აბასის სასახლე – ალი ყაფუ. 1927 წელი

თავი მეორე

ისფაჰანი. ფერეიდნელი ჯარისკაცები. საერთო გაცნობა. ზეინალ ხან ონიკაშვილი. ამერიკელი მოქალაქე აბაშიძე. მზადება ფერეიდანში წასასვლელად. მთავრობის ჯარი ფერეიდანში. ქვემომარტყოფელი ხანები. სომხების მეგობრობა. სურამელი ახალი მუსულმანი რომაშვილი.

ფერეიდნელ ქართველების გადასახლების და თვით დღევანდელი ცხოვრების ისტორია მჭიდროდ არის დაკავშირებული ქ. ისფაჰანთან. ძველად და ახლაც ნამდვილი ფარსისტანის ცენტრი ისფაჰანი იყო. აგრეთვე ისფაჰანი იყო შაჰაბას დიდის სატახტო ქალაქი. აქ არის მისი სასახლეები, რომლებიც დღესაც მაგრად დგანან თავიანთ საფუძვლებზე და შეადგენენ ძველი არქიტექტურის სათანადო ნიმუშს. აქ, ამ სასახლეებში, იმ დროს, ე. ი. მეტექესმეტე საუკუნის უკანასკნელ წლებში – წყდებოდა შაჰაბასის მიერ, ალბათ, ჩვენი მეფეების, მეფისწულების და სხვა

წარჩინებულ დიდებულების თანადასწრებით, ძველი საქართველოს ავი და კარგი. აქვე გადაწყდა, ცხადია, საბოლოოდ ფერეიდნელ ქართველების ბედიც, რომელიც ამავე სახით გადაეცემა მომავალ საუკუნეებსაც. ფერეიდნელი ქართველი ვერ წარმოდგენს თავს არა ირანელად. ის სამუდამოდ დარჩება იქ, ირანის ცხოვრების სიღრმეში, როგორც ნანყვეტი ჩვენი ძველი ისტორიის და საინტერესო იქნება იმდენად, რამდენად და სანამდე შეინარჩუნებს იგი თავის ქართველობის გამომხატველ ერთადერთ ენას და იმ ბუნდოვან წარმოდგენას წარსულზე, რომელიც შერჩენია დღემდე თუმცა სუსტად, როგორც მგზავრის მიერ უდაბნოში დანთებული ცეცხლი, რომლის ყოველი ფერფლი მიაქვს ნიავს სივრცეში უკან დაუბრუნებლად.

ისფაჰანი და შაჰბასი – ეს ორი სიტყვაა დასაბამი ფერეიდნელ ქართველთა ისტორიისა. ამიტომ მიზიდავდა მე ეს ქალაქი. მეგონა, აქ ბევრ რამეს გავიგებდი, ვნახავდი ჩემი თვალთ, პირადად განვიცდიდი იმას, რაც კერძო გადმოცემით ან ლიტერატურულ წყაროებით ვიცოდი, ან მესმოდა.

თეჰრანიდან ისფაჰანამდე დაახლოებით ხუთასი კილომეტრია. მთელი ეს მანძილი დღენახევარში გავიარეთ ავტომობილით. გზა სწორია, ნიადაგი მაგარი. მეტწილად ვაკე უხიფათო, მზისაგან დამწვარი მინდვრები; ნიაღვრებისა და ქარიშხლისაგან დაღარულ-დაქცეული, უსიცოცხლო მთები. აქა-იქ გვხვდებოდა სოფლები, ამწვანებული ნათესებით და ხელოვნურად წარგავი ხეებით. საზოგადოდ, მთელი მანძილი უფერულია, მეტად მოსაწყენი. მხოლოდ ხალისს იწვევდა მთებიდან ვაკეებში საძოვრად ჩამოსული ჯეირნების ჯოგები და ვეება არწივები, რომლებიც ჰაერში დასრიალებდნენ და ზვერავენ საქარავნო გზებს, ტვირთის ქვეშ ნაქცეული ცხოველების გასაწინკნად. ასეთი ქარები ხშირად მგზავრებსა და ქარავანებსაც მოიყოლებს თავის რკალში და ამ შემთხვევაში ხიფათი აუცილებელია.

გზაში ერთგან დიდი ტბის მირაჟიც მოგვეჩვენა, მაგრამ მიახლოებისთანავე, ის უცებ გაქრა ჩვენი თვალის წინ, მხოლოდ ისფაჰანის მახლობლად შეიცვალა სურათი. აქ უკვე თვალუნვ-

ისფაჰანი. ჩაჰარბალის ქუჩა

დენი ყანები გადაიშალა თვალწინ. ცოტა ხნის შემდეგ გამოჩნდა თვით ისფაჰანიც. ის თითქო ტყით იყო დაფარული, ხოლო შიგა და შიგ მოჩანდა ჰაერში აწვდილი მინარეთები და მეჩეთების ბრჭყვიალა გუმბათები.

* * *

ისფაჰანში 1926 წელს ჩავედი. ოქტომბერი იყო, მაგრამ მაინც ცხელოდა. ქალაქი მთლიანად ვაკეა – დაცემული. უმთავრესად ერთსართულიანი, ვაკე ბანიანი, მინით დახურული სახლები, ქუჩები ვიწრო, ერთის გარდა, რომელსაც ჩაჰარბალი ეწოდება. მაგრამ, საერთოდ, ყველაფერი მტვრიანი. თვალს თუ იზიდავს, ისევ შაჰაბასის დროინდელი მეჩეთები, სახლები და ხიდები.

ფერეიდანში წასვლა ამ დროს უკვე აღარ შეიძლებოდა, რადგან იქ მაღალი ალაგია, მთიანი, მოსალოდნელი იყო წვიმების დანყება. სამაგიეროდ, როგორც შემოდგომის მიწურული, სოფელში ჭირნახული მოწეულია. ამიტომ ისინი ქალაქებში ჩამოდიან და საზამთრო მარაგს აკეთებენ. გავიგე, რომ აქ ფერეიდნელ ქართველების ქარვასლაც არის, სადაც მათი ნახვა შეიძლება. მაგრამ ამ დროს ერთმა ჯარისკაცმა, ნოვრუზ ხუციაშვილმა,

ფერეიდნიდან სეიფოლა იოსელიანის წერილი მომიტანა. ეს ჯარისკაცი მაშინვე გამიშინაურდა. თითქმის ყოველდღე მოდიოდა. მოყავდა თითო ოროლა ქართველი გასაცნობად. შემდეგ თავისი ამხანაგი ჯარისკაცებიც მოიყვანა. ესენი ყველა ძალიან გახარებული იყვნენ. სვამდენ და ჭამდენ ყოველივეს გაურჩევლად, რასაც კი სუფრაზე მოვიტანდით, როდესაც ღვინო მოეკიდებოდათ იტყოდნენ: „თავი გამითბაო“. მაგრამ დაღვეის ზომა არ იცოდნენ: სვამდენ, რამდენსაც მივანვდიდით და სწევდენ თუთუნს. ბაასობდენ მეტწილად ქართველების სიყოჩაღეზე, ბახტიარებისა და ქურთების ყაჩაღურ მოქმედებაზე, მათ დამარცხებაზე. ასეთ ლაპარაკში ხშირად უგვიანდებოდათ. მოუსწრებდათ საღამოს ლოცვის დრო, როდესაც ყოველმა მუსულმანმა უნდა ილოცოს, მაგრამ ისინი ყურსაც არ გაიბერტყავდენ.

– კაცო, რატომ არ ლოცულობ? – შევეკითხებოდი ხანდახან განგებ, რომ მათი აზრი გამეგო, – მზე ჩადის.

– ჩავიდეს, მეტი რა ესაქმება. – მიპასუხა ერთმა ღიმილით.

სხვათაშორის, არავის არაფერს ვაძალებდი, რომ ამას ჩემი უქმაცოფილება არ გამოეწვია. ერთ სოფელს შევეკითხე:

– ფაჯარი ალა, შენ ღვინოს დაღვე?

ფაჯარი ალა არც კი დაფიქრებულა, ისე წამოიძახა:

– დაღვევ, მა რას ვიქ.

საზოგადოდ, ყველა დიდის ხალისით ისმენდენ ჩვენი ქვეყნის ამბებს. გვინოდებდენ „პატრონს“, „ძველს“. როდესაც სახლის კარებს მოადგებოდენ, ჩვენს წინასწარ შეკითხვაზე გვიპასუხებდენ:

– პატრონო, გააღე კარი, თქვენები ვართ.

საზოგადოდ, თითქმის ისეთი არავინ ჩამოსულა ფერეიდნიდან, რომ ჩვენთან არ მოსულიყო. არ მოდიოდენ მხოლოდ ისეთები, რომლებსაც რიგიანად არ ეცვათ, მაგრამ ვინც მოდიოდა, მათში ბევრი ჩანდა უმანკო გულუბრყვილობა.

– წამიყვანე საქართველოში. აქეთყე აღარ წამოვალ... – წამოიძახებდენ აღელვებული და თან გვეკითხებოდენ, – რაისთი არ მოხვალ ჩვენყე, რამთენი ხანია გელოდებიტყე.

ისფაჰანი. შაჰ-აბასის ხიდი – სიოსეფოლი

მე მჯეროდა მათი გულწრფელობა, სადათ წამოთქმული სიტყვები, წმინდა, შხამშეურეველი, ისეთი, რომელიც მხოლოდ პირველყოფილ ადამიანს ახასიათებს.

მხოლოდ, როდესაც მოხუცებულები და ახალგაზრდები ერთად მოვიდოდენ, მაშინ ჩვენი დამოკიდებულება უფრო სხვანაირ ხასიათს ღებულობდა. ბევრი მოხუცებული ჩვენს მიტანილ საჭმელს ხელს არ ახლებდა. უკიდურეს შემთხვევაში, კერძს გარედან მოუტანდით და, როდესაც დარწმუნდებოდა, რომ ის მუსულმანის მომზადებული იყო, მაშინ მიირთმევდა. ზოგი მათგანი ჩვენს გამზადილ ჩაისაც არ სვამდა. მათი მიზეზი „არ მინდა“ იყო. მაგრამ ნამდვილად კი, როგორც მუსულმანი, ქრისტიანის „ნახელავს“ ერიდებოდა. ზოგი მათგანი ერთი მეორესაც ერიდებოდა. ერთი მეორის გადამკიდე არც ერთი არაფერს შეჭამდა. ზოგჯერ, რომელიც ნაკლებ ფანატიკოსი, გონიერი მოხუცი იყო, ახალგაზრდებს ნებას მიცემდა ჩვენი პურის ჭამისას, მაგრამ უნებართვოდ ახალგაზრდა არაფერს ნაეტანებოდა. თვით სეიფოლა იოსელიანი იმდენად კულტუროსანი იყო, რომ სასმელ-საჭმელს არ ერიდებოდა, მაგრამ მასაც ბევრჯელ მოუხდა სხვის შემხედვარეს საჭმლის დათმობა:

– ნავა სოფელჩი და ცუდ ხმებს გაავრცელებსო.

* * *

გლებების გარდა, ფერეიდნიდან ჩამოდიოდენ ხანები (თავადები), მაგრამ მათ გლებებივით არ ჩამოჰქონდათ გასაყიდი რამ. ისინი ჩამოდიოდენ უმთავრესად გასართობად, ან ერთი მეორის წინააღმდეგ საჩივრელად. მათ უსათუოდ თან ახლდათ მუდამ ორი ან სამი თავისი ნოქარი – გლებები. ხანი ქუჩაში ქუსლჩაკეცილ ჩუსტებში ფეხნადგმული დადის, რაც გამომხატველია მისი დიდკაცობის. იგი მუდამ წინ მიუძღვის თავის გლებებს. გლები ფეხსაცმელს ქუსლს ვერ ჩაუკეცავს. ამით ყველა გამვლელი შეატყობს, თუ რომელია მათში დიდი ღირსების. ხანი მიდის წინ, თავანუელი და მძიმე ნაბიჯით.

ასეთივე ფასონით ჩამოდიოდა სეიფოლა იოსელიანი, რაც, ირანული ჩვეულებით, სრულებითაც არ ამცირებდა მას. პირიქით, მისი ღირსების დამატება იყო, შეფარდებული ადგილობრივ ადათთან. ასე გამოიხატებოდა ხანი, თვით შაჰის კარებსაც თამამად მიადგება.

სეიფოლა ხშირად მოდიოდა ჩემთან. ის ნებას აძლევდა თავის ნოქრებსაც ჩვენთან ერთად ეჭამათ პური. ეს იშვიათი მოვლენა იყო.

ზეინალ აბდინ ხან ონიკაშვილს კი ჩემთან მოპატიჟება დასჭირდა, ხოლო უარი არ უთქვამს. მან, გაცნობის შემდეგ, წინადადება მომცა და წერილი მიმანერია მარტყოფში მის ძმა მატყუელი ხანთან.

– მატყუელი ხანი დიდი კაცია, ძველი ხანი. სეიფოლა მას ვერ მიწვდება. თითონ მატყუელი ხანი წინდანინ არ მოგწერს წერილს. – მითხრა მან გაზვიადებით.

შემდეგ გავიგე, რომ მას და სეიფოლას დიდი მტრობა ჰქონიათ ერთმანეთში. ამიტომ არ მოწონდა, რომ მე სეიფოლასთან კავშირი მექონდა. ამავე ზეინალ აბდინ ხანმა წამიყვანა სტუმრად ჩემი მეუღლით, როგორც შემდეგ გავიგე, ერთ ფერეიდნელ გაიძვერა კაცთან, მირზა ფახრედინთან, რომელიც ცრუ ვეჭილობას ეწეოდა.

– დიდი კაცია, ჯერ ჩვენ უნდა მივიღეთ მასთან, მერე ის მოვაო.

ამბაკო და სარა ქელიძეები ჰასან ხანის ოჯახთან
ქემო მარტყოფი. 1927 წელი

ნასვლის დროს სამი ფერეიდნელი ჯარისკაცი წამყვან თან, როდესაც დავბრუნდით, გამაფრთხილეს: არასოდეს მაგათ არ ენდო მარტოვო.

ზეინალ აბდინ ხანი შესახედავად ნამდვილი ქართველი კაცია. საუბრისას ქიზიყელს მოგაგონებთ. სიტყვას მკაფიოდ გამოთქვამს. ლაპარაკის დროს ზოგჯერ შედგებოდა და საბოდიშოდ იტყოდა:

– დამვიწყებია, ქართულს ცოტასლა ვუბნობთ.

მან არ ინება ჩვენი დიასახლისის, ე. ი. ქრისტიანის ხელით დასნმული ჩაის დაღევა. როდესაც ხილი მივართვით, დანა და თეფში თავის კაცს გაარეცხინა აუზში, სადაც, ალბათ, ყოველგვარი მიკრობი და ქვენარმავალი იყო. დანის გასარეცხად მიმავალ ნოქარს მიაძახა:

– კარგად გააქაფე. – ამავე დროს პერანგი აინია და მუცელი მოიქეჯა.

ათდიონი – თრიაქის მომზადება

ხილი რომ მიირთვა, ჩიბუხი მოსნია, მაგრამ ამით ვერ დაკმაყოფილდა. ვაფური მოითხოვა, ვაფური თრიაქის, ე. ი. ოპიუმის მოსანევი მილია. ერთ მოწვევაზე სჭირდება მისხლის მეთაუდი ოპიუმი. ის ერთი ნამცეცია, მაგრამ ადამიანს ადვილად აბრუნებს, ათრობს, ფერს უკარგავს და თვალებს უფართოებს. თრიაქის მოწვევის სურვილს თამბაქო ვერ კლავს. ასე რომ, თამბაქოს შემდეგ თრიაქის მოწვევა იგივეა, როგორც სადილის შემდეგ ტკბილეულის ჭამა. რასაკვირველია, ასეთ სანუკვარ რამეზე სტუმარს უარს ვერ ვეტყოდი, მით უმეტეს ირანელს, რომლისთვის თრიაქით გამასპინძლება უდიდესი პატივისცემაა.

მოვართვით ვაფური. ზეინალი უცებ ჩამოხტა სკამიდან, ძირს მოიკეცა. პატარა მაყალზე გაჩაღებულ ნახშირის ნაკვერცხალს ვაფური მიუშვირა, ზედ თრიაქის ნამცეცვი დაადო და მოსნია. თრიაქი ადულდა, ცეცხლი მოეკიდა, ზეინალმა დაინყო მოწვევა, გაჩუმდა, თვალები მოლულა, კისერი მაყალისკენ ჰქონდა განვდილი და ნაკვერჩხალს უსწორებდა. მალე ოთახი გაივსო საშინელი მყრალი სუნით. შიგ დგომა აღარ შეიძლებოდა. რალაც

ირანელი ქალი ყალიონით

მოვიმიზეზე და ეზოში გავედი. მაგრამ სუნი ეზოშიც საკმაოდ გამოვიდა. კარგა ხანს მომიხდა გარეთ ყოფნა, როდესაც ზეინალმა მონევა გაათავა, ჰაერი ნელნელა გაინმინდა ისე, რომ ოთახში შესვლა შეიძლებოდა. ზეინალიც ფეხზე წამოდგა, ცოტა გაიარა და წარმოსთქვა:

– მეტი მამივიდა, გამამაშტერა.

ის, მართლაც, გამოშტერებული იყო. მაგრამ, თითქოს მეტი მხიარულობა დაეტყო, თვალეები გაუბრწყინდა.

უკვე სალამო იყო. ქუჩებზე „აზანის“, ე. ი. სალოცავად მონოდების ხმა გაისმა. ყოველ ქუჩაზე რამდენიმე კაცი გაჰყვიროდა: „დიდ არს უფალიო“. ამ დროს მთელი ქალაქის ყურადღება, ძალაუნებურად, ამ ყვირილზეა ხოლმე მიქცეული. მორწმუნე ხალხი ნერვიულობს, ლოცვა არ დამიგვიანდესო.

შეშფოთდა ზეინალ აბდინ ხანიც. მან დრო იკითხა. მონოდების ხმას, ალბათ, ისე არ ენდობოდა, როგორც თავის თავს. ლოცვის თავის დროზე შესრულება იმდენად სავალდებულოა მაჰმადიანისთვის, რომ მას ვერც სიმშლილი დაავინყებს, ვერც

გაძღომა და ვერც თრიაქის სიამოვნება. ზეინალმა ლოცვის ნება ითხოვა:

– შეიძლება აქ თავის დაცხება?

– შეიძლება. დაცხეთ, სადაც გენებოთ.

– მადლობელი ვიქნები. მეჩეთი შორს არის. მინდოდა, წავსულიყავი, მაგრამ ახლა დაგვიანებულია.

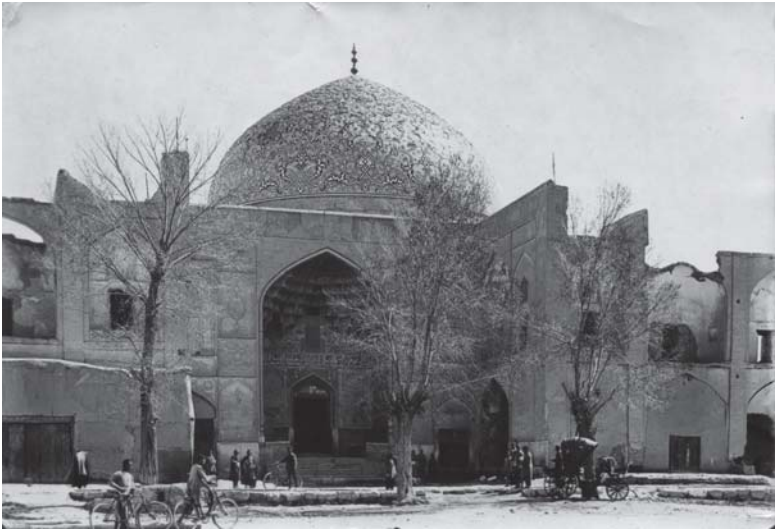
თვალი მიმოავლო ოთახს. იატაკი, კედლები, ჭერი, თითქმის ყველაფერი შეათვალიერა. შემდეგ ერთი კუთხე ამოირჩია. ღმერთი ახსენა, ხელები აღაპყრო და სახეზე ჩამოისვა. რალაც არაბულად წარმოთქვა, რომელიც, ალბათ, თითონაც არ ესმოდა, დაბალი, ბოხი ხმით. შემდეგ დაეცა მუხლებზე და ჩვეულებრივად შუბლით მიწას უნდა შეხებოდა, მაგრამ ასე არ მოიქცა, გაცოცდა, შუბლი რამდენჯერმე ჰკრა კედელს, ცხადია, იმ მოსაზრებით, რომ იქ, არა თუ ქრისტიანის, ეშმაკის ფეხიც ვერ მიუდგებოდა. მაშასადამე, თავის „დასაცხებათ“ ეს მიუვალად ადგილი უფრო მისაღები იყო მუსულმანისთვის.

შემდეგ ისევ მოირთხა. ბევრი გველაპარაკა. გვამღერა ამ დროს მას რალაც გული აუჩვილდა და ცრემლები მოერია. ჩვენებური სიმღერა ძალიან მოეწონა. როდესაც გული მოიჯერა, დიდის მადლობით გაგვეშორდა. შემდეგაც, რასაკვირველია, არ მოიშალა ჩვენი მეგობრობა, მაგრამ ერთხელ მაინც კი წამოცდენოდა: – იმ ოჯახში შესული ძალლიც კი გაუნმინდურდებაო.

არ ვიცი, როგორ ესმოდა მას ძაღლის სინმინდე. ის კი ცხადია, რომ ზეინალ აბდინ ხანს, როგორც ყოველ ფანატიკოს მუსულმანს, ძალლი უნმინდურ ცხოველად მიაჩნია.

* * *

მთელი ზამთრის განმავლობაში გაზაფხულამდე, როგორც ყოველი გლეხი, ისე ფერეიდნელებიც შედარებით თავისუფალია. ამიტომ ისინი განუწყვეტლივ მოდიოდნენ ისფაჰანში და ხშირად მხვდებოდნენ ქუჩებში. განსაკუთრებით ისეთები, რომლებიც რაიმე მიზეზით ჩემთან მოსვლას ერიდებოდნენ. ზოგს, შესაძლებელია, დრო არ ჰქონდა, რადგან ბევრი მათგანი საბა-

ისფაჰანი. შეის ლოთფოლას მეჩეთი

ტონო გლახები იყვნენ. მაგრამ ზოგი ვერ მოდიოდა, რადგან ხელცარიელი იყო, „მოსატანი“ არაფერი ჰქონდა. ასეთი მორიდებული პირები ბანკში მოდიოდნენ ჩემ სანახავად. უფრო ხშირად კი ქუჩაში მიდარაჯებდნენ, სადაც მე უსათუოდ უნდა გამევილო. გამაჩერებდნენ. დამინყებდნენ ათას რამეებზე ლაპარაკს. ეს ინვევდა გამვლელების გაკვირვებას. საზოგადოდ, ევროპიელი კაცი ირანელ მდაბიოს, და ისიც გლახურად ჩაცმულს, არასოდეს არ დაელაპარაკება. ამის გარდა, გამვლელებს უკვირდათ, რომ ვიღაც გლახები რალაც უცხო ენაზე ლაპარაკობენ.

– ეს რა ენაზე ლაპარაკობთ? – მოგვმართავდა გაკვირვებით ზოგიერთი გამვლელი.

– ქართულზე.

– ქართულზე?! – გოცებული დააჭყეტავდა თვალებს. ბევრს არც კი გაეგონა, რა იყო სიტყვა – ქართული. მაგრამ რაც უნდა იყოს, საიდან იცის ისფაჰანელმა გლახმა ეს უცხო ენა?!

– პირველად მესმის, – თქვა ერთმა, – „გურჯი“ ვიცი, მაგრამ ლაპარაკი აქამდე არ გამიგონია.

მას გაუკვირდა ქართველების არსებობა ფერეიდანში.

ის კარგა ხანს უგდებდა ყურს და დიდის მაღლობით გაგვიშორდა.

საზოგადოდ, ჩვენ ყველას ვთხოვდით, რომ ძღვენის, ანუ, როგორც იქ ეძახიან, „ნობათის“ მოტანით თავს ნუ შეინუხებდენ. ამით ერთი მათგანი ძალიან გავაჯავრე:

– მაშ, მე შენთან ველარ მოვალ, – წარმოთქვა ქალაჯი მახმუდამ, – ჩვენი ადათი ეს არის!

ის, მართლაც, ხელცარიელი არასოდეს არ მოსულა.

ძალიან უყვარდათ თავიანთ თავზე ლაპარაკი, უმთავრესად თავიანთ უბედურებაზე. ხშირად იტყოდენ: „დავსილო ჩემო თავო“, „დავსილები ვართ“.

ზოგი მათგანი ცოცხალი ბუნების, საკმაოდ თამამი მოლაპარაკე იყო. ერთ მათგანს, რომელსაც შემოევლო ყველა დიდი სალოცავი ადგილები – მექა, მედინა, ქერბალა, ყუმი, მეშედი და სხვა, რითაც ძალიან მოწონდა თავი. „ჩონ ქართველებჩი ჩემდენი არავის უფლიაო“ – ამბობდა ის. თუმცა თავისი „განათლებით“ სხვაზე მაღლა არ იდგა. სხვათა შორის, მას არ მოწონდა ფერეიდნელ ქართველების ჩამორჩენილობა.

– ჩვენ მარტო ვირის ჩხვლეტა ვიცით, – ამბობდა ის ხშირად და თან დაამატებდა, – ამოდი, იტირე ჩვენთვის, ჩვენი დავსილი ქვეყანა ნახე.

* * *

ისფაჰანში ათამდე ქართველი ჯარისკაცი იყო. ისინი ყოველ თავისუფალ დროზე მოდიოდნენ ჩვენთან. პირველად როგორც კი დაინახეს ქართული წიგნი, ყველამ წერა-კითხვის შესწავლა მოინდომა. მეც ყველას თითო წიგნი მივეცი და ანბანის სწავლება დავანყებინე. პირველ დღეებში სწავლას ხალისიანად მოეკიდნენ. ზოგმა მთელი ანბანი შეისწავლა, ზოგმა ნახევარი. მაგრამ მალე გული აიცრუეს. მე მაინც მინდოდა, მცირედ მაინც შეესწავლათ, მაგრამ ჩემი მეგობრული რჩევით ვერას გავხდი. ერთმა გამოტეხილად თქვა: „ჩვენი „ქალა“ სწავლას ვერ აიტან-

ფერეიდნელი ქართველი ჯარისკაცები

სო“. მეორემ: „ჩვენ ხალხს ცემით თუ რამეს შეასწავლი, თორემ ისე არას ისწავლიანო“.

მათ მალე დაანებეს სწავლას თავი. ამავე დროს, ქართული ანბანის შესწავლა დაიწყო ერთმა ირანელმა, რომელმაც ქართული ლაპარაკი იცოდა. ორი კვირის განმავლობაში სიტყვების ამოკითხვა და წერაც დაიწყო. მეგონა, ისიც ქართველებივით სწავლას თავს დაანებებდა, მაგრამ თავის გადაწყვეტილებაზე მაგრად იდგა. მე ვერ გავიგე მისი მიზანი. რათ უნდოდა მას შეესწავლა ქართული წერა-კითხვა?

– ჰაშიმ ალა, – შევეკითხე ერთხელ, – ჩვენმა ქართველმა ბიჭებმა, ხედავ, ქართულის სწავლას თავი დაანებეს. შენ კი არ ეშვები. რატომ?

ჰაშიმ ალამ გაიღიმა.

– მათ რაისთი უნდათ ქართული წერა. მე ვაჭარი ვარ, ფერეიდანჩი საქონელი მიმაქვს. როცა იქ გაძვირდება, ან გაიაფდება, მივწერ ჩემ ძმას და ამით ფულს მოვიგებთო.

– აი, თურმე როგორ საქმეს ვაკეთებ. – გავიფიქრე მე და მაშინ უფრო ნათლად წარმომიდგა ქართველი ჯარისკაცების დაუდევრობა. ამის შემდეგ, ხშირად მაგონდებოდა ჰაშიმის სიტყვები: „მათ რაისთი უნდათ ქართული წერა“. ამგვარად გამოვედი „ემშაკის“ უნებური მსახური.

მაგრამ რის ქართული. მიუხედავად იმისა, რომ ისინი ჯარში უკვე რვა-ცხრა წელიწადი მსახურებდნენ და ამ ხნის განმავლობაში მათ შეეძლოთ შეესწავლათ რამე ერთის გარდა, არც ერთმა მათგანმა ირანული წერა-კითხვა არ იცოდა.

– არაფერი ვიცით და მაინც არ გვიშვებენ. წერა-კითხვა რომ ვისწავლოთ, სულ აღარ გაგვიშვებენო. – თქვა ერთმა მათგანმა თავიანთი უცოდინარობის გასამართლებლად.

ამ უცოდინარობის გამო, მიუხედავად დიდი ხნის სამსახურისა, ყველა უბრალო ჯარისკაცებად იყვნენ. მხოლოდ, ვინც წერა-კითხვა იცოდა, თუ გინდ სუსტად, ის კარგა დანიანურებული იყო.

ისინი ერთნაირად ეტანებოდნენ სასმელსა და თამბაქოს. ხოლო ერთი მათგანი მიჩვეული იყო თრიაქის მოწევას. მას უშლიდნენ ამხანაგები, მაგრამ მაინც არ იშლიდა. ამის გამო დასუსტდა, დაუძლურდა, სწუხდა თითონაც, მაგრამ ვერ დაანება თავი. ჯარში სამსახური ვეღარ შეიძლო, როგორც რიგი იყო. ჯარის უფროსებმა ის დაანვინეს მოსარჩენად სამხედრო საავადმყოფოში. ორმოცი დღე იწვა. როდესაც გამოვიდა, გახარებული იყო. „მოვრჩი, ახლა დავიბადეო“. – ამბობდა. ამხანაგებს და ჩვენც სიტყვა მოგვცა, აღარ მოვწევო. ერთი კვირა ითმინა. შემდეგ გაიპარა და ისევ დაინყო თრიაქის მოწევა. ბოლოს, დარცხვენილი, ჩვენთან მოსვლას ერიდებოდა, რა ვქნა, პირზე არ მამდის, თოლჩი შეგხედოთო.

სანამ ისევ ფერეიდანში წასვლის ფიქრსა და სამზადისში ვიყავი, ისფაჰანში გამოჩნდა ორი, ერთი მეორის სანინაალმდევო, ტიპის ქართველი. ერთი ამერიკელი მოქალაქე, გვარად აბაშიძე, მდიდარი კომერსანტი, რომელიც ამ ოცი თუ ოცდახუთი

შაჰაბდულაზიმის გზა

წლის წინათ წასულა ამერიკაში. ის ჩამოვიდა ისფაჰანში კომერციული მიზნით. დაუახლოვდა ფერეიდნელ ქართველებს და მონდომა ფერეიდანში ტრაქტორების გასაღება. მაგრამ, ამ მხრივ, მისმა კომერციულმა დიპლომატობამ ვერ გაიმარჯვა. სამაგიეროდ, მან გამოილაშქრა ჩემს წინააღმდეგ, მაგ რომ კარგი კაცი იყოს, საბჭოთა ბანკში არ იმსახურებდაო. ამასთანავე ურჩევდა ყველას, შეეწყვიტათ ჩემთან მიმოსვლა. ყველა გულისტკენით გადმომცემდა მის ნალაპარაკებს და უკვირდათ, თუ რათ იყო ასეთი „დიდი კაცი“ გამწყრალი ჩემზე. სეიფოლა იოსელიანმა კიდევაც სცადა ჩვენი „შერიგება“, მაგრამ მალე დარწმუნდა, რომ ცდა უნიადაგო იყო, ამერიკელი ქართველი მალე ჩამომშორდა. კომერსანტი კომერციულ ანგარიშებს გაჰყვა.

მაგრამ სულ სხვანაირი ტიპის გამოდგა მეორე ქართველი. ის ჩამოვიდა ტფილისიდან თავრიზის გზით ისფაჰანში. მისივე სიტყვით, ის იყო სურამელი მოქალაქე, გვარად რამიშვილი, ხოლო შემდეგ რომაშვილი გამოდგა. თუმცა, შესაძლებელია, არც ერთი იყო და არც მეორე. მისი განცხადებით, ის მიდიოდა ფერეიდანში მეურნეობის დასაწყებად და უწოდებდა თავის თავს „აგრონომს“. ამ მიზნის განსახორციელებლად მთხოვა ოთხასი თუმანი, ე. ი. ჩვენებურად რვაასი მანეთი ოქროთი.

ლაპარაკში შევატყვე, რომ ის არა თუ „აგრონომი“ არ იყო, წერა-კითხვაც არ იცოდა რიგიანად.

– როგორი მეურნეობა გინდა დაინყო? – ვეკითხები.

– ისეთი როგორიც ჩვენშია. – მიპასუხებს.

– ეგრე ხომ აქაც იციან.

ის მაინც გაიძახის, რომ ორიოდ ნელინადში ააყვავებს ფერეიდანს და ჩემს ფულსაც უკან დამიბრუნებს.

მე მაინც უარი უთხარი ფულის მიცემაზე. გამიჯავრდა, მაგრამ კარგა ხანს მაინც არ მეშვებოდა. შემდეგ ცოტაოდენი ფული გამომართვა და სადღაც გაჰქრა.

გავიგე, რომ მას, სანამ ჩემთან მოვიდოდა, თურმე ფერეი-დანი უკვე მოველო. მაგრამ იქ უფულოდ ვერას გამხდარიყო, და ამასთანავე მე რომ არ მიცნობდა, ეჭვის თვალთ შეეხებნათ. ამიტომ მოვიდა თურმე ჩემთან. ჩემიდან ისევ ფერეიდანში წასულიყო. იქ ჯერ მაჰმადის რჯული მიეღო. მარტყოფელი ქალი ცოლად შეერთო. ამგვარად ისე მოეწყო საქმე, რომ მთელს სოფელში ფული და ჭირნახული მოუგროვეს. სახლი შეიძინა და ოჯახი გააჩაღა. გახარებულმა მარტყოფელებმა მას უწოდეს „თაზა მუსულმანი“, ე. ი. ახალი მუსულმანი. დასახლდა, მაგრამ, როგორც ეტყობოდა, მიწის მუშაობას არ კადრულობდა, ეს ჩემი საქმე არ არისო. როდესაც სახარჯო შემოაკლდა, აიღო მუსულმანობის მონაწილეობა, ისევ ისფაჰანში ჩამოვიდა, გამოჩენილ მოლებს ესტუმრა, მონაწილეობა წარუდგინა და ფული მოთხოვა. გაკეთებას ელოდა, მაგრამ მოლები არც ისე სულელები არიან, რომ თავიანთი ქონება ასე აბნიონ. მაინც საკმაო ფული მოაგროვა, მაგრამ არა იმდენი, რამდენიც მას უნდოდა. ამის გამო მოლებს ლანძღვა დაუწყო. შემდეგ განაცხადა შირაზში მივდივარო, მაგრამ თეჰერანში წასულიყო. აქაც თურმე ჩამოუარა მოლებს და თავისი „სამუსულმანო“ გადასახადი მოაგროვა. შემდეგ ფარულად ტფილისი მოიარა და თავისი თორმეტი წლის ვაჟით ისევ ფერეიდანში დაბრუნდა. არავითარი პატიოსანი შრომის უნარი და ცოდნა მას არ აქვს. მალე გაუეგეს მარტყოფელებმა სიყალბე და ზოგმა საყვედური უთხრა, მაგრამ მან მუქარით უპასუხა:

ამბაკო და სარა ჭელიძეები ფერეიდნელ ქართველებთან. 1927 წელი

– თუ თქვენ არ შემინახავთ, სომხების სოფლებში წავალ, ისევ გავქრისტიანდები და ისინი შემინახავენო.

ასეთმა მოსწრებულმა მუქარამ ბევრი შეაფიქრინა თურმე. თავი გაანებეს. მაგრამ იმდენად შეწუხდნენ, რომ მისი სოფლიდან გაძევების საკითხი დღიურ წესრიგში იდგა.

ახლა ყველა ფერეიდნელმა იცის, რომ „თაზა მუსულმანი ძალიან გონჯი კაცი გამოდგა“. თაზა მუსულმანმა ერთხელ ასეთი წინადადებით მომმართა:

– ფული მომეცი, კრავოტსა და სკამებს ვიყიდი, ოთახს მოვრთავ, რომ დაინახავენ, თითონაც შეიძინენ და კულტურა შეიქნებო. მე ვერც საამისო ფული მივეცი, თითონ კი ახლაც ისევ უსკამოდ და უსაწოლოდ იძინებს და ჯდება ძირს, როგორც მთელი ფერეიდანის მცხოვრებლები.

* * *

ფერეიდანში ნასვლაზე ფიქრი ჯერ ისევ ნაადრევი იყო. მძიმედ, აუჩქარებლად გადიოდნენ დღეები. მზის ყოველი ამოსვლა და ჩასვლა მთელ საუკუნეებს ემსგავსებოდა. საოცარია გან-

საკუთრებით ზაფხულის დღეები აზიაში. ისინი თითქო აღარ შედიან წლის ანგარიშში, არამედ განმარტოებით დგანან, როგორც კლდის ტანზე დაშენებული ციხის ძველი ნანგრევები, რომელთაც თავისი ბრწყინვალეობა დაუკარგავთ, მაგრამ თვალს მაინც ვერ მოაშორებთ. კვირები და თვეები აყუდებული არიან თვალწინ, როგორც მთების უძრავი გრეხილები, გადაბმული ერთი მეორეზე შედუღებული ლოდებით და მიბჯენილი ცის ტატნობზე, რომლის იქით თითქო აღარ არის წასავალი გზა.

მაინც გაიმარჯვა მოთმინებამ. დადგა ივლისი, როდესაც უნდა დანყებულყო მაჰარამის ორმოცდღიანი უქმეები. დანესებულებები დაიკეტა თორმეტი დღით. ეს იყო 1927 წელს. მე უკვე გადანყვეტილი მქონდა წასვლა. ამაზე წინდანი შევატყობინე სეიფოლა იოსელიანს ზემო მარტყოფში. ჩემს მიზანს არავის ვუფარავდი. ან კი რალა დროს დაფარვა იყო. თითქმის მთელი წელიწადი ველოდი ამ დროს. ამ ხნის განმავლობაში მე გავეცანი ისფაჰანის მთელ გარემოს. რამდენჯერმე ვიყავი სომხების ჯულფასა და ებრაელების ჯუბარეში. გავეცანი სრულიად უცხო ხალხს და ჩემთვის ხელი არავის შეუშლია. პირიქით, ყველამ ისე მიმილო, როგორც კარგი, დიდი ხნის ნაცნობ-მეგობარი.

ასეთივე სადა და უბრალო იყო ჩემი მიზანი ქართველების ნახვისა. ასეთივე მიზნით დადიოდენ იქ ყველგან მთელი ირანისა და აგრეთვე ისფაჰანის რაიონში ყოველი უცხოელი მოგზაური.

ფერეიდანში წასვლა ჩემს ზნეობრივ მოვალეობადაც მიმაჩნდა, მით უფრო, რომ თვით ფერეიდნელი ქართველები, ვიცოდი, მოუთმენლად მიმელოდენ.

– პატრონო, მოდი, გვნახეო.

ივლისის პირველი რიცხვები იყო, როდესაც ფერეიდანში წასვლა გადაწყვიტე. ისფაჰანში ცხელოდა, მაგრამ რამდენი ზევით ვინევდით, ფერეიდნისკენ, იმდენი გრილოდა. სავალი გზები ცუდი იყო. ხშირად გვხვდებოდა გადასავალი არხები. ისედაც უხეირო ავტომობილს, გასაქანი არ ჰქონდა. შოფერიც ხამი იყო, გზის უცოდინარი, ამასთანავე მეტად თავხედი. არც მოფერებამ იმოქმედა მასზე, არც მუქარამ. ხუთი-ექვსი საათის სავალი

ქვემო მარტყოფი. 1927 წელი

გზა ათ საათში ძლივს გავიარეთ. ღამდებოდა. ჩვენ ისევ სომხების უბანში ვიყავით. ქართველების სოფლებამდე დიდი მანძილი არ იყო, მაგრამ გზის სიციუდე გვალონებდა. მით უფრო, რომ საუკეთესო გზას ავცდით და სოფლის ვინრო ჩიხებში მოვხვდით. მაინც, როგორც იყო, მივდიოდით. ნამდაუნუმ მივჩერებოდით იმ მთებს, რომელთა კალთებში ესახლა ქართველები, მაგრამ არ იქნა, გზა ვერ გავლიეთ. შოფერიც გაჟინიანდა, არ უნდოდა, გავშორებოდით სომხების სოფლებს, მაგრამ ერთმა ტერტერამ ჩხუბით დაარწმუნა, რომ წინ ნასვლა შეიძლებოდა. ნავედით, დაიწყო ბილიკები და აღმართები. გზა დაჩეხილი იყო ცხოველთა ჩლიქებისაგან. მოვექეციით ორ კლდის შუა. ავტომობილიც დადგა. არა თუ ხალხი, აღმართში თავის თავიც ველარ აათრია. ამ უდაბურ ადგილზე გაჩერებას, რა თქმა უნდა, ნასვლა გვერჩია.

დაღამდა. ჰაერი წყნარი იყო და გრილი. გარინდებული მთები იწვენ, როგორც შავი ვეშაპები და ყოველ ამოსუნთქვაზე გვიგზავნიდენ გრილ ნიავს, მაგრამ ჩვენ ვერ ვგრძნობდით სიამოვნებას. ჩვენი თვალის წინ დაეხეტებოდენ შავი მაჯლაჯუნები და გაფაციცებით ანგრევდენ გზებს, რომ წინ არ წავსულიყავით. რამდენი დრო გადიოდა, ნასვლის იმედიც მოჩვენებასავით ქრე-

ბოდა კლდეების ნანგრევებში. სად ვიყავით, აღარ ვიცოდით. სომხების სოფლებსაც დავშორდით. ქართველების სოფლები ხომ სრულიად გაქრა ოცნებიდან. მწუხარებას აორკეცებდა ქ-ნ ფონ შტეინის წუნუნი და ტურების კივილი, რომლებიც საცოდავად მოთქვამდნენ ლამის სიღრმეში.

ამ დროს სოფლებმა გამოიარეს. ერთმა მათგანმა ვინაობა გამოგვკითხა. გაიგო ჩვენი აქ მოგზაურობის მიზანი. მიგვიპატიჟა – ჩემთან წამოდით, ღამეს გაგათევენებთო, მაგრამ ვერ ვენდვეთ. ვიფიქრე, ქართველი ან სომეხი რომ იყოს, კიდევ ჰო, და ეს კი, ვილაც ფარსი, ვინ იცის, სად წაგვიყვანს? ის ადვილად გაგვშორდა, რადგან ვერ შეგვატყუო მასთან წასვლის სურვილი. ამის შემდეგ ერთმა ბიჭმა გამოიარა, რომელსაც რამდენიმე ვირი მოყავდა. გადავწყვიტეთ, ვირებით წასვლა, მაგრამ ბიჭმა შორს დაიჭირა: „ვირები ჩემი აღასი არის, მე არ შემიძლია მოგაქირაოთ“.

შეუფრიგდით ძალაუნებურად იმ არასასიამოვნო აზრს, რომ ღამეს იქ გავათევდით. ნელნელ ამოვიდა მთვარე. ის ოქროს ნამგალივით გადმოეკიდა შიშველი მთის წვერზე და მიდამო ფანტასტიკურ სამოსელში გახვია. მაგრამ ჩვენ შოფერთან ჩხუბი უფრო მეტ სიამოვნებას გვგვრიდა, ვიდრე ბუნების წარმტაცი ფანტასტიკურობა. ყოველი სიგლაზე და უბედურება თუ რა დაგვემართებოდა, ყველას მას ვანერდით. მაგრამ ეს კაცი ჩვენს საყვედურს არაფრად აგდებდა, პირიქით, ყველაფერს ჩვენ გვაბრალებდა.

მოულოდნელად ისევ ის გლეხები მოვიდნენ ჩვენთან, რომლებიც ცოტა ხნის წინათ გვეპატიჟებოდნენ. ერთმა მათგანმა ისევ მოგვმართა:

– წამობრძანდით ჩემთან. აქ მთა არის, ნადირი დაგეცემათ. მე, მართალია, ქართველი არა ვარ, მაგრამ ჩვენს სოფელში ქართველებიც არიან, გნებავთ, მათთან მიგიყვანთ. გათენდება და წახვალთ, სადაც მიდიხართო.

ნადირის შიში და ქართველების ხსენება ჯაჭვივით გადაება ერთი მეორეზე. რატომ წელან არ გვითხრა, თუ მის სოფელში ქართველებიც არიან?

– ნადირის შექმას ისევ კაცის ხელით სიკვდილი სჯობია. ნადირის გარდა, იქნება აქ ყაჩაღებიც არიან. ყოველ შემთხვევაში, გლეხები ნადირით საშიში არ იქნებიან.

ელენე ფონ შტიინი უკვე სასონარკვეთილებას მიეცა.

– მთელი ევროპა შემოვიარე, – ამბობდა ის, – პარიზი, ბერლინი, ჟენევა, მონტეკარლო. რა უნდა ვნახო აქ იმის ფასი, ამ დასაქცევ ქვეყანაში?.. რა მინდოდა ამ ველურებში?.. – და გუნებაში, ცხადია, მწყევლიდა მე, როგორც მისი უბედურების პირდაპირ მიზეზს. – შენც კიდეც, – მეუბნება, – მოიგონე რაღა აქ წამოსვლა. ნეტა, რა უნდა გააკეთო ამის ფასი?..

– სადაური ხარ? – ვეკითხები ჩვენს მოპატიჟეს.

– მე ახორე ფაინიდან ვარ.

– ახორე ფაინ. ეს ხომ ქართველების სოფელია, ქვემო მარტყოფი?..

– შორს არის?

– აქედან ნახევარი ალაჯიც არ იქნება, ე. ი. 3-4 ვერსი.

ამის შემდეგ საყოყმანო არაფერი იყო. შოფრები თავის ავტომობილით იქ დავტოვეთ და ჩვენ წავედით. გზაშივე დავრწმუნდით, რომ ჩვენი მასპინძელი კეთილი განზრახვის ადამიანი იყო. მან პირდაპირ თავის ბინაზე მიგვიყვანა. მშვენიერი სახლი. ოთახი ნოხებით მოფენილი. ხოლო სკამების მაგიერ დასაჯდომად ბალიშები მოგვიტანა. ხელად ჩაი მოგვართვა. ცოტა ხნის შემდეგ მშვენიერი სუფრა გაანყო. თქმა არ უნდა, იმდენი უსიამოვნების შემდეგ მადა ერთი ათად გაგვეხსნა. დავსხედით და დაგვაიწყდა ფერეიდან და მისი ქართველებიც.

რა განსხვავებაა ახლა ამ ვილაც ფარსსა და ქართველს შორის?.. რამდენ ქართველს სჯობია იგი?

ვანშმის გათავების შემდეგ მან ქართულად მოლაპარაკე დედაკაცი მოიყვანა. ახლა კი საბოლოოდ დავრწმუნდით, რომ ჩვენ ქვემო მარტყოფში ვიყავით, მაგრამ თუნდა სხვა სოფელიც იყოს, მერე რა?.. ამაღამ თუ არა, ხვალ ქართველ სოფლებსაც ვნახავთ.

იმ ღამეს ისე ტკბილად გვეძინა, რომ, მგონი, ქვეყანაც დაქცეულიყო, ვერას გავიგებდით. ჩვენი იქ ყოფნა გაეგოთ ქართველ ფეოდალებს: ჰასან ხანსა და ბაგირ ხანს. ჯერ კარგა გათენებული არ იყო, კაცი გამოეგზავნათ – ჩაიზე მობრძანდითო. ნავედით. თითონ ეზოში შემოგვეგებენ. ჰასან ხანი უკვე მოხუცია. ბაგირ ხანი ახალგაზრდა. არც ერთმა ქართული არ იციან, რაზედაც სინანული გამოთქვეს. დანაშაული თავიანთ მამებს გადააბრალეს: ადრე დაივიწყეს და ჩვენც ველარ შევისწავლეთო. ლაპარაკი სულ ირანულ ენაზე იყო. როგორც მივედით, მაშინვე ჩაი მოგვიტანა, ტკბილეული და ბამბასავით თეთრი ლავაში, რომლის მსგავსი სხვაგან არსად შეგვხდომია. ძირს დავსხედით. ზურგით კედელს მივებჯინეთ, რომ არ წავქცეულიყავით. შემდეგ ბალიშები მოგვიტანეს. ჰასან ხანი, როგორც თითონ ამბობდა, ყველა ქართველების უფროსი ყოფილა, სულთანად წოდებული.

– თორმეტი ათასი კაცი მყავდაო. – წამოიძახა თავმომწონედ ერთი ორჯერ.

იგი ყველაზე მდიდრად ითვლება. მისი ვაჟი ევროპულად იცვამს, თუმცა ევროპული არაფერი იცის.

– ქართული რომ ვიცოდე, უსათუოდ წამოვიდოდი საქართველოშიო, – ამბობდა ის და ქართული ენის უცოდინარობას, ჩვეულებრივად, მამა-პაპას აბრალებდა, – ახლა უკვე დაგვიანებულია, ველარ შევისწავლიო. თუმცა თითონ ოცდახუთი წლის თუ იქნებოდა.

ჩაის შემდეგ, ჩვეულებრივად, პაპიროზი შემოგვეთავაზეს. ძალიან გაუკვირდათ, რომ მე თამბაქოს არ ვენეოდი. ერთმა ოხუნჯობით მითხრა:

– კაცო, სამი-ოთხი წელიწადი აქა ხარ, და აქამდე პაპიროზის მოწვევა ველარ ისწავლეო?..

ბოლოს, ყველამ აღიარა, რომ პაპიროზის მოწვევა ადამიანისთვის საზარალოა.

სარა ქელიძე და ელენე ფონ შტაინი ფერეიდნელ ქალებთან
ქვემო მარტყოფი. 1927 წელი

ჰასან ხანს ჩვენი ქვეყნის ახალი ცხოვრების შესახებ რა-
ღაც გაეგონა. სხვათა შორის, თქვა: უმეფოდ ცხოვრება რო-
გორ შეიძლებაო. მე აუხსენი მოკლედ, თუ როგორ შეიძლებოდა
უმეფოდ ცხოვრება და, ზოგადად, შინაგან წესებსაც შევეხე. მან
სიჩუმით მოისმინა. ეტყობოდა, მისთვის გაუგებარი იყო ჩემი
ლაპარაკი.

უკვე შუა დღემ მოატანა. აუცილებელი იყო ლაპარაკის
დასრულება და ჩვენი წასვლის სამზადისი. უკანასკნელად გადა-
ვიღეთ ჰასან ხანი თავის შინაურებით, ქალების გარდა. ქალები
კი არ გამოაჩინა, თანახმად მუსულმანური კანონისა.

გვინდა წავიდეთ ზემო მარტყოფში. მაგრამ რით?.. შოფე-
რები? იქნება ისინი მართლა ნადირმა დაფლითა?.. წავედით სა-
ძებრად. არსად არაფერი ჩანდა. რა იქნენ? ავტომობილსაც ხომ
მგელი არ შესჭამდა? ახლო ადგილას ერთი კაცი ხნავდა. მივედი
საკითხავად. ის ზეინალ აბდინ ხანის შვილი გამოდგა, შაქრულა
ონიკაშვილი. მან მითხრა, ავტომობილი უკვე სოფელში არისო.

ის თურმე იმ ღამესვე გადაეტანათ სეიფოლას კაცებს, და რადგან სოფლის ვინრო გზებში ველარ გატეულიყო, მისავალში დაეყენებიათ, ჩვენთვის კი შეკაზმული ცხენები გამოეგზავნა.

ნასვლის წინ გზაში მოხუცი გადამიდგა. მან მშვენიერი ქართულით დამინყო ლაპარაკი. ჯერ სახლში მიმიწვია:

– მოდი, ჩემი ღარიბი ოჯახიც ნახეო.

მე დრო აღარ მქონდა. ბოდიში მოვიხადე და შემდეგისთვის შევპირდი. იგი გამხდარი იყო, დახეულ სამოსში. მთხოვა:

– თვალებით ველარ ვიხედები, მომარჩინეო.

როდესაც გაიგო, რომ მე მას ვერ მოვარჩენდი, წყენით მისაყვედურა:

– ჩვენი ყოფილხარ. მეგონა, გული დაგეწვებოდა და მომარჩენდიო.

ეტყობოდა, ვერ დავარწმუნე იგი, რომ მე ექიმი არ ვიყავი. ყოველი ნასწავლი კაცი ექიმიც არის. მაშასადამე, თუ მოვინდომებდი, მოვარჩენდი. მაგრამ მე არ მოვინდომე იმიტომ, რომ სხვაგან მივეჩქარები. ასე ფიქრობს მდაბიო ირანელი ინტელიგენტზე, საზოგადოდ. და ეს თითქო სწორეც არის. ეს ვიცოდი მე, ამიტომ უსიამოვნო გრძნობამ შემიპყრო. მწვავედ ვიგრძენი ჩემი საკუთარი სიუძლურე, როდესაც მას უჭირს, მე ვერას ვეხმარები. ამავე დროს კი ისინი „პატრონს“ მეძახიან, მაგრამ მე მაინც მათთვის „გული არ მენვის“.

– ყოველმა კაცმა უნდა იცოდეს ექიმობა, რამოდენიმე მაინც. – ვამბობ მე გუნებაში და ამ დროს მანვდიან ცხენს შესაჯდომად. და მეც მინდა, ჩქარა გავშორდე ამ ბრმა მოხუცს.

ზემო მარტყოფი. 1927 წელი

თავი მესამე

ზემო მარტყოფი. ჩემი დარაჯი ბახტიარები. სურათების გადაღება სეიფოლა იოსელიანის ოჯახში. უკან დაბრუნება. პრინცი ყაჯარი. პროვოკაცია. სომხების სოფელი მილაგერდი.

ზემო მარტყოფიდან ჩვენ შესახვედრად რამდენიმე კაცი მოვიდა. როდესაც მათი მოსვლა გადმომცეს, ჩემდა უნებურად ვიკითხე, სეიფოლა იოსელიანი ხომ არ მოსულა მეთქი. ამაზე ერთმა მათგანმა გაკვირვებით მიპასუხა:

– არა. სეიფოლა ხანია, თავადია, ის არ მოვა.

სეიფოლა თეჭერანს და ისფაჰანში ხშირად მოდიოდა ჩემთან. მაშინ მე არ მიფიქრია მის ხანობაზე. მაგრამ აქ, ამ ფეოდალურ ქვეყანაში, სადაც ყველაფერი წოდებაზეა დამყარებული, ხანმა თავისი „წოდება“ და „პირადი ღირსება“ უნდა დაიცვას სათანადოდ, რომ ხალხის თვალში არ დამცირდეს.

ნავედით. გზა უსწორ-მასწორო იყო, ვინროდ გატკეპნილი და ქვიანი. მივდიოდით შუაყანებზე. ცხენებით მოგზაურობამ ჩვენს სულიერ განწყობილებაში ახალი ხალისი შეიტანა. თვით ამინდიც ხალისიანი იყო: წყნარი, მზიანი, თბილი, მსუბუქი. ლაპარაკითა და სიცილით შევევდით რუხი მთების ვინრო ჩიხში. წინ გადაგვიდგა მარტყოფელი გლეხი ქალაჯი მახმუდ გვარად თავაზიანი, ბარით ხელში. ის ვენახს რწყავდა, მაგრამ, როგორც დავვინახა, მუშაობას თავი გაანება. დაბალი კაცია, ჩასკვნილი, სათნო სახის, ტკბილი მოლაპარაკე, თავისი ქვეყნის გულშემამტკივარი და მისი ისტორიის საუკეთესო მცოდნე. მან ჯერ მოგვიკითხა და თავისი ბარით გვერდში ამოგვიდგა.

– დიდხანს გვპირდებოდით, ბატონო, მოსვლას. კარგია, გვენახეთ. მობრძანდით, ნახეთ ჩვენი ბედშავობა.

– როგორ ხარ, მახმუდ, როგორ ცხოვრობთ?

– ვართ, ბატონო, თქვენის იმედით. რა გითხრა, თითონ უკეთ გაიგებთ. ეს არის ჩვენი უბედური ქვეყანა.

ზემო მარტყოფის მისავალში ბევრი ხალხი დავგვხვდა. ბევრი ჩვენი ძველი ნაცნობი იყო. გვაძლევდენ სალამს და ეუბნებოდენ ერთი მეორეს:

– ჩვენი „ძველი“ არის ჩვენი „პატრონი“ დიდ საქართველოდან. ზოგი მათგანი გაბედულად მოდიოდა, პირადად მოგვიკითხავდა და ხელსაც გვართმევდა. ზოგი მორიდებით იყო, მაგრამ ყველას კი ჩვენს ახლო ყოფნა უნდოდა.

ჩვენ ცხენებიდან ჩამოვხტივით და ფეხით მოვდიოდით. მთელი სოფელი ფეხით გავიარეთ. ჩვენს გარშემო მთელი ჯარი შეიქნა. დიდი ცნობისმოყვარეობა გამოიწვია ჩვენი ქალების მორთულობამ და, განსაკუთრებით, ქართველი ქალის მისვლამ, რომელიც უმეტესობას ჯერ არ ენახა. ჯარად ეხვეოდენ, განსაკუთრებით, ახალგაზრდა ქალები. ყველას უნდოდა დალაპარაკება და ამასთანავე ხელით შეხება. კოცნიდენ ტანისამოსზე, ხელებზე, მიუხედავად იმისა, რომ ეს არ იყო ჩვენთვის სასურველი. მხოლოდ ხანშიშესული ქალები იყვნენ ამ მხრივ თავდაჭერილად. მოხუცებული ქალები კი ჩუმად აფრთხილებდენ გატაცებულ ახალგაზრდებს, რომ კოცნაზე თავი შეეკავებიათ.

ირანელი მოსამსახურე ქალები

ყოველი ეზოდან გამორბოდენ თითო-ოროლი, გვაძლევენ სალამს და ემატებოდენ ხალხს. ვინც სალამს ვერ გაბედავდა, ეუბნებოდენ:

– სალამი მიე, ჩვენები არიან. ჩვენებური ნამაათ (ლამაზათ) იციან.

სახლების ბანებზე და გომებზე გამოფენილი იყო ქრელი, ხშირი ნაოჭიანი კაბებით მორთული ქალები, ყველა უჩადროდ, უნილაბოდ. ისინი გადასახოდენ ერთიმეორეს კრიალა ხმით. დარბოდენ, კისკისობდენ. ქალების სითამამემ გადააჭარბა კაცებისას. ჩვენს გარშემო უმთავრესად მათ გადაჭრეს ქუჩა. სეიფოლა თითქმის სოფლის თავში სახლობს. ამიტომ მთელი ეს უზარმაზარი სოფელი ფეხით გავიარეთ.

სეიფოლასთან რომ მივედით, უკვე ტევა აღარსად იყო. ქუჩა, ეზო, ოთახები ხალხით გაივსო. ამან გააძნელა ჩვენი დანახ-

ვის საქმე. ამიტომ ხალხმა მოითხოვა გავსულიყავით გარეთ, ფართო ალაგზე, რომ ყველას დავენახეთ. მეტი გზა არ იყო. გავედით. დაგვაყენეს და კარგა ხანს გვიცქირეს. ამავე დროს ჩვენთან მუსაიფი არ შეუწყვეტიათ. შიგა და შიგ გაიძახოდენ: „დიდი საქართველოდან მოსულანო“.

* * *

სეიფოლა იოსელიანი ძალიან მონყენილი დაგვიხვდა. მეტწილად დაფიქრებული იყო. ჩვეულებრივად ვერ გველაპარაკებოდა. ამან გამოიწვია აშკარა ეჭვი. ძალაუზნებურად ვფიქრობდი: ნუთუ ენყინა ჩვენი მოსვლა? მაშ, რისთვის ინერებოდა ყოველთვის – „მოდი, მოდიო“? ნუ თუ განგებ ინერებოდა?.. იქნება ბევრი ვართ, ის კი ერთს ან ორს მოგველოდა?..

მე ვიცოდი, სეიფოლა არც ასე ძუნნი იყო, და არც ისე ღარიბი, რომ ოთხი ადამიანი რამდენიმე დღე ვერ შეინახოს. მაგრამ მაინც კი ისფაჰანიდან ბლომად წავიღეთ ხორაგი, რომ მისი ოჯახი მოულოდნელი ხარჯით არ დაგვემძიმებია. რომ დაინახავს, იქნება ხასიათი შეიცვალოს, ვფიქრობდი მე. მაგრამ, მაშინ ხომ აქ დარჩენაც აღარ ელირება?.. ჩვენ ამოვალაგეთ ყველაფერი, მაგრამ მან მაინც არ გაიცინა. ის თითქმის არც კი გვეკარებოდა სათანადოდ. გველაპარაკებოდა ცოტას და უხასიათოდ. მხოლოდ მისი დედა და ოჯახობა იჯდენ ჩვენთან და გვართობდენ ლაპარაკით, ვახშმის მოლოდინში. ვახშამი ცალკე ოთახში გაგვიწყო. თითქმის შუა ჭამამდე არ მოგვეკარებია. შემდეგ მოვიდა. კარები და ფანჯრები დარაბებით დაახურვინა, რომ გარეშე თვალს არ დავენახეთ. დაჯდა, მაგრამ ერთი ლუკმაც არ ჩაიდო პირში. ასეთი საქციელი კიდევ სრულებით არ მომეწონა. მისი სახე შემდეგაც არ გაიხსნა. აშკარა იყო, რაღაც ანუხებდა.

მომაგონდა ქვემო მარტყოფელი ფარსი გლეხის მასპინძლობა, მისი სიუხვე, სიხალისე. ამ უბრალომ, უცნობმა, შემთხვევით სრულიად ასეთი პატივი გვცა. იქვე – ჰასან ხანი, აქამდე სრულიად უცნობი, დიდის ფოფინით გვეკიდებოდა. გვთხოვდა – დავრჩენილიყავით მასთან რამდენიმე დღე. და, აი, ეს ორი: ერ-

სარა ქელიძე სეიფოლა იოსელიანის ოჯახთან
ზემო მარტყოფი. 1927 წელი

თი წმინდა ფარსი, მეორე სრულიად გადაგვარებული, რომელ-
მაც ერთი სიტყვა ქართული აღარ იცის, მესამე – სეიფოლა იოსე-
ლიანი... როგორ უნდა შევადარო ეს სამი სხვადასხვა ტიპი ერთი
მეორეს?.. ვისიც მეტი იმედი გვქონდა, ის თითქო ჩვენი უმადუ-
რი იყო.

ვნახოთ, რა იქნება ხვალ?.. მე ჩემს დაკვირვებას ჯერ არა-
ვის ვუმხელდი, სანამ ეჭვების კვანძი თავის თავად არ გაიხსნე-
ბოდა. ადამიანის სახე სარკეა. მისი შინაგანი სულიერი მოძრაო-
ბა ისე ვერ გაჩერდება შიგ, როგორც ნაფოტი ზღვის ფსკერზე –
ვფიქრობდი მე.

იმ ღამეს გვიან დაფნევით, მაგრამ ადრე გამოგვეღვიძა.

მეორე დღეს, დილით ადრე, ორი ბახტიარი ჩაფარი მოვი-
და სეიფოლასთან. ცხენები ეზოში დააბეს და ოთახში აქვე და-
ბარგდენ.

სეიფოლამ მაშინვე გამაფრთხილა, რომ ისინი იყვნენ
მთავრობის კაცები. გამაფრთხილა და თითონ ისე ეჭირა თავი
ჩვენთან, როგორც უცხოსთან. ამის შემდეგ გამოირკვა ყველა-

ფერი. სეიფოლა გამოცდა თავის „დანაშაულში“. თურმე ზოგიერთი პროვოკატორი სეიფოლას ფერეიდნიდან გადასახლებას ემუქრებოდა. რასაკვირველია, ასეთს მდგომარეობაში სტუმართმოყვარეობა და პირადი ინტერესი ველარ დაეტევოდა ერთსა და იმავე ჩარჩოში – და ამის მიზეზი თურმე მე ვიყავი.

გამოირკვა, რომ ჩემი აქ მოსვლის ჩვეულებრივ მიზანს, ვილაც ძველი ჭაობის კაცმა თუ კაცებმა თავისებური სარჩული გამოაკერეს, სახე დაუმახინჯეს, თიადორას თვალები გაუკეთეს და, როგორც ნადირთა საბრთხოებელა, ხალხს მოაჩვენეს – ვითომც მე მივდივარ ფერეიდანში, რომ ქართველები „გავასომხო“, ე. ი. გავაქრისტიანო, გავხსნა რუსული სკოლა და ყველა გადავასახლო საქართველოში.

სხვათა შორის, ასეთი ჭორი იმასაც კი ნამოქდახა, რომელმაც შემდეგ დიდი პატივი გვცა.

– ჩვენ რჯულის მეტი აღარაფერი დაგვრჩენია, თუ ესეც ნაგვართვეს, მაშინ მთლად დავილუპებითო.

ფერეიდანში ამ დროს ყაჩაღების წინააღმდეგ მებრძოლი ასი ჯარისკაცი იდგა, ერთი ოფიცრის მეთაურობით. მას ისფაჰანის მთავრობისაგან ბრძანება მისვლია, გამოიკვლიოს ჩემი მისვლის საქმე.

ჩემი იქ მისვლის დღე ყველამ იცოდა. სეიფოლას წინა დღეს გამოვეზავნა ჩემთან სურამელი რომაშვილი, რომ აღარ წავსულიყავი ფერეიდანში და, თუ გზაში მნახავდა, უკან უნდა დავებრუნებინე. მაგრამ რომაშვილს ასე სრულებით არ სდომებია. მას დაუკრავს ფეხი და ჩუმად სხვა სოფელში წასულა, ჩვენ კი სწორედ ამ დღეს მივდივართ.

ეს ამბავი თურმე სომხების უბანშიაც გავრცელებულა. იქ სოფელ ნამაგერდში ერთი ტფილისელი ქართველი და ორი სომეხი ყოფილან. ისინი თურმე ორი დღე დარაჯობდენ გზაში, რომ მე შემხვდომოდენ, მაგრამ ჩვენ შემთხვევით პირდაპირ მიმავალ გზას ავცდით, სულ სხვა უხეირო მიმართულებით წავედით. შემდეგ გაეგოთ იმათაც, მაგრამ უკვე გვიან იყო. ჩვენი დანევა აღარ შეიძლებოდა.

ოფიცერს, რომელიც თავისი ასეულით დაბანაკებულა სეიფოლას ოჯახში, მთელი სამი დღის განმავლობაში ბევრი რამ გამოუკითხავს, თუ რისთვის მივდივარ მე ფერეიდანში, ან მის ოჯახში. რა კავშირი აქვს მას ჩემთან და სხვა...

ჯარის უფროსს, როდესაც ყველა საკითხები ამოუნწურავს, დაუვლია მთელი სოფელი, უნახავს საოცარი სივინროვე, ჭუჭყიანობა, უვიცობა. რაც მთავარია, ამოდენა სოფელს, სადაც რამდენიმე ათასი სული ცხოვრობს, ერთი სკოლაც არა აქვს. ოფიცერი შეკითხვებია სეიფოლას:

– რა არის, რატომ ერთი სკოლა არ გაქვთ? ხანი ხარ, სოფლის მეთაურად თავი მოგაქვს.

მე და სეიფოლა თითქმის მთელი წელიწადი ვცდილობდით ისფაჰანის ოლქის განათლების უფროსთან, რომ ზემო მარტყოფში სკოლის გახსნის ნებართვა მოეცა, რასაკვირველია, ირანული სკოლის. ასეთი ნებართვა, მართლაც, მივიღეთ ერთი პირობით: თუ სკოლისთვის სათანადო ბინას იშოვნოდა და მისთვის საჭირო მოწყობილობასაც შეიძენდა. მთავრობა თავისთავად ასეთ ხარჯებს არ კისრულობდა. მხოლოდ მასწავლებლების ჯამაგირს ჩვენ გადავიხდითო.

სკოლის მოწყობილობისათვის საჭირო იყო ფული, რასაც სოფელში ვერ მოაგროვებდა – „ასეთ რამეში ჩვენი სოფელი ფულს არ გაიღებსო“. ამიტომ სეიფოლას ეძნელებოდა, მაგრამ მე გავუადვილე: შენ ნებართვა საბოლოოდ დაადასტურებინე, ფულს მე მოგიხერხებ-მეთქი. ასეც მოხდა. და, აი, ეს საქმე ახლა გაკეთებული იყო. საბუთები სეიფოლას ჯიბეში ედო.

როდესაც ოფიცერმა სკოლის შესახებ უსაყვედურა, მან სეიფოლამ სიხარულით გაიკრა ჯიბეზე ხელი, ნებართვა უჩვენა და მოახსენა:

– ბატონო, რამდენი ხანია ნებართვა აღებული მაქვს, მაგრამ ვერ გამომიჩენია. ბევრი მტერი მყავს. აი, თქვენთვისაც რაბი უთქვამთ, და სასჯელით მემუქრებითო.

ჯარის უფროსს საბუთები გამოერთმია, წაეკითხა და გახარებოდა.

– ჰო, ახლა კი ვიცი, რაში ყოფილა საქმე. ამბობდენ, თითქო რუსული სკოლის გახსნას აპირებდი... ეს კარგი საქმე გაგიკეთებია. დაასრულე ბარემ. მეც დაგეხმარები, ოღონდ ხელი არ აილო.

შემდეგ სეიფოლასთვის დიდი მადლობა ეთქვა, გაემხნევენბია და იმ ღამესვე გათენებამდე წასულიყო თავისი ჯარით.

ამის შემდეგ რამდენიმე საათმა გაიარა და ჩვენც მივედით სეიფოლასთან.

სეიფოლას განვლილი შიში და მწუხარება ასე მალე ვერ მონელებია. ის კიდეც ხიფათის მოლოდინში იყო.

ოფიცერს, ყოველ შემთხვევისათვის, ორი კაცი გამოეგზავნა თვალყურის სადევნებლად.

ამით ამოიწურა ის საპროვოკაციო მასალა, რომელსაც, შესაძლებელი იყო, როგორც ჩემთვის, ისე სეიფოლასთვის დიდი ზიანი მოეყენებინა. მაგრამ სიფრთხილე მაინც საჭირო იყო. სეიფოლა მაინც ვერ გაიმართა წელში. ის ძალიან წუხდა. მე კი ჩემს დარაჯებს გავეცანი, ბლომად აბდა-უბდა ვუთხარი და ერთი მათგანი ადვილად დავიმეგობრე, მეორეს კი თავი უფრო მორიდებით ეჭირა.

ამავე დროს ჩემს მდგომარეობას ხელი შეუწყო ერთმა მოულოდნელმა გარემოებამ: ნაშუადღევს ორი ან სამი საათი იქნებოდა, სომხების სოფელ მილაგერდიდან, დაახლოებით ოცდახუთი კილომეტრის სიშორეზე, ჩემთან ქვეითად მოვიდა ხუთი კაცი, სამი სომეხი და ორი ქართველი, სწორედ ისინი, რომლებსაც მე გზაში ავცდი. მათი მოსვლა იმ დილითვე მთელმა სოფელმა გაიგო. მათ გაავრცელეს ხმა, რომ ჩამოვიდენ საგანგებოდ ჩემი მდგომარეობის გასაგებათ, რომ ხიფათი არ დამემართოს. ამ ამბავმა ყველაზე დიდად იმოქმედა. ზოგში თავმოყვარეობის გრძნობაც აღძრა, იქაური ქართველების შერცხვენად მიიღო:

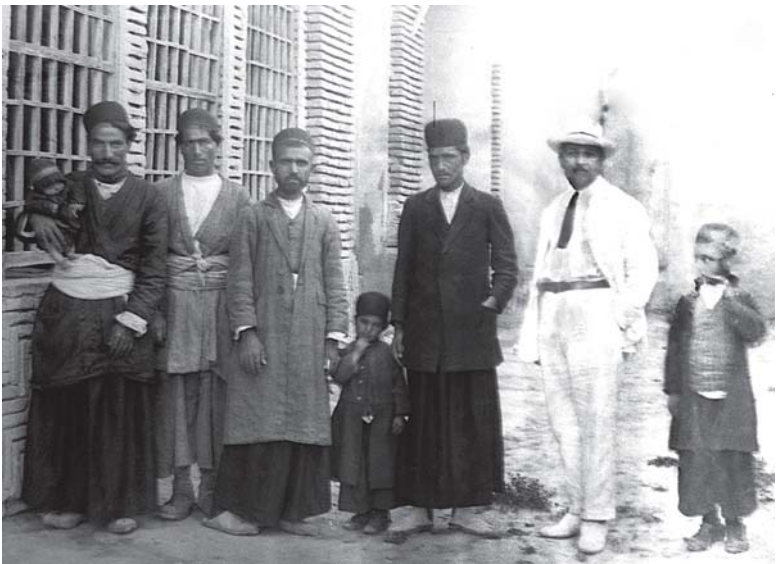
– როგორ, ჩვენს ძველს აქ რაიმე გაუჭირდება? სომხების ჩამოსვლა რა საჭირო იყო?..

მე თვით ვიცოდი, რომ საშიში არაფერი მომელოდა. მარტყოფელი ქართველები თავზე გვადნებოდენ; არ იყო არც დრო

და არც შესაძლებლობა დღე და ღამის ფარგალში, რომ ყველასთან მივსულიყავით. ზოგი გზაში გვიჭერდა: მოდიოთ, ტყუილა შემოდგით ფეხი და ისევ წადითო. ასეთ მინვევაზე, რასაკვირველია, ყველას ვერ გავხვდით და ზოგი ნაწყენი დაგვრჩა. ჩემი სტუმარი ქალი, ე. ფონ შტიინი სულ ჩაიკეტა ოთახში, რადგან ფეხებმა ველარ გაუძლო.

* * *

ძალიან თავაზიანი გამოდგენ ჩემი დარაჯები. მარტო არსად მიშვებდენ. არავითარი ურიგო სიტყვა, არავითარი ცუდი საქციელი ჩემდამი მათ არ გამოუჩენიათ, რომ ჩემში ოდნავი წყენა აღძრულიყო. პირიქით, ერთმა მათგანმა მოინდომა წასულიყო სომხების სოფელში და ჩემთვის ღვინო და არაყი მოეტანა. თქვენ უსასმელოდ შეწუხდებითო, მითხრა მან. თუმცა ლაპარაკის შემდეგ გამოირკვა, რომ სასმელის წინააღმდეგი არც თითონ იყო. შენ იქ, ისფაჰანში კარგი ღვინო გექნება ნამდვილად, უთუ-

ამბაკო ჭელიძე ფერეიდნელებთან. 1927 წელი

ოდ შემოგივლიო, და მისამართიც გამომართვა, თუმც არ ვიცი, რა მიზეზით, ის ჩემთან არ მოსულა. მხოლოდ თავის მხრივ დამავალა: „ისფაჰანში რომ ჩახვალ, ამა და ამ გენერალთან მიდი და ჩემი სახელით მისი სურათი გადაიღეო“. რასაკვირველია, ამ სიტყვების შემდეგ, როგორც ის არ მოსულა ჩემთან, ისე მეც მისი თხოვნა არ შემისრულებია.

სოფელში სიარულის დროს, ბევრი დაგვედევდა თან, უმთავრესად ახალგაზრდები და ბავშვები. ხანდახან შეგვაჩერებდნენ სალაპარაკოდ და გვაგვიანებდნენ კიდევაც. დაგვედევდა დარაჯიც და შიგა და შიგ მეტყოდა: როდესაც მე თქვენთან ვარ, შიში ნურაფრისა გექნებათო. მაგრამ მე მაინც მისი უფრო მეშინოდა, ვიდრე სხვების, თუმც ამის საბუთი არ მქონდა.

– ვიცოდი, რომ ესენი გურჯები იყვნენ, მაგრამ ის კი აღარ ვიცოდი, თუ სხვა გურჯებიც იყო.

თითონ ბახტიარები იყვნენ, წოდებით ხანები. ორივე მაღალი ტანისა და ლამაზი შესახედავი.

– ჩვენ ბახტიარები ბევრი ვართ. მაგრამ თქვენ, ქართველებს, რომ ერთი მეორის სიყვარული გცოდნიათ, ჩვენ ასე არ ვიცით. პირიქით, ერთი მეორეს თავზე ვესხმით და ვანადგურებთო. – ამბობდა ის გაკვირვებით და, მგონია, გულწრფელადაც.

როდესაც ჩემთან სიარულით დაიღლებოდა, მეტყოდა:

– მე ცოტა საქმე მაქვს. ნავალ, მაგრამ არ შეგეშინდეს, მალე დავბრუნდებიო.

ორი დღის შემდეგ, ჩემს შესახებ გავრცელებული ჭორები გაქრა. ყველა დარწმუნდა, რომ მე არც რუსულ სკოლას ვხსნიდი, არც არავის არსად არ ვასახლებდი და არც რჯულს ვართმევდი. პირიქით, ვიცოდი რა ეს, ჩემი რჯულიც კი ზოგიერთებს მუქთად შევთავაზე, მაგრამ მსურველი არავინ გამოჩნდა. მხოლოდ ერთმა მითხრა: „ქრისტეც პაილამბარი (წინასწარმეტყველი) იყო, ყორანში წერია, ჩვენც პატივსა ვცემთო“. მაგრამ მაინც კი, მუსულმანს ვერ აფიქრებინებთ, რომ მან თავის რჯულს ქრისტიანულიც მიუმატოს, ან გაცვალოს. თუმცა ასეთი იშვიათი კომბინაციით ის მაინდამაინც ვერაფერს მოიგებდა.

მაჰმად ხანი

* * *

ჩემი მიზანი, სხვათა შორის, ისიც იყო, რომ იქაური სურათები გადამელო. მისთვის საგანგებოდ წავიყვანე სპეციალისტი ფოტოგრაფი, ირანელი ფარსი ახალგაზრდა მაჰმად ხანი.

აქამდე ყორანის ძალით სურათების გადაღება აკრძალული იყო, განსაკუთრებით ქალების. ამ მხრივ ჩვენს მოქმედებას, შესაძლებელი იყო, უსიამოვნება გამოეწვია.

ამიტომ მაჰმად ხანი მეტწილად მარტო დადიოდა, განსაკუთრებით მისტერიების გადაღების დროს. არაირანელს ამის ნებას არავის მიცემდნენ „ხალხის“ მეგობრები, რომლებიც გაჩუმებული იყვნენ, მაგრამ თუ მიზეზს იპოვნიდნენ, ხმის ამოღებას კი მოახერხებდნენ. არავის არაფერი უთქვამს ამჟამად. მხოლოდ ერთმა მოხუცმა ველარ დაფარა თავისი გულისწერომა:

- ჩვენი ქალების სურათი რათ უნდა დაინახონ თქვენში?..
- რატომ, რა უშავს? აქ რომ ვართ, ხომ ვხედავთ?..

ამბაკო და სარა ჭელიძეები სეიფოლა იოსელიანის ეზოში
ზემო მარტყოფი. 1927 წელი

მოხუცს კიდევ უნდოდა რალაც ეპასუხნა ჩემთვის, მაგრამ აქეთ-იქეთგან შეუბღვირეს და გააჩუმეს.

ამის შემდეგ ქალების სურათიც გადავიღეთ. ამან გამოიწვია ყოყმანი. ბევრმა ვერ გაბედა, ალბათ, ქმრების შიშით. მატყუ-ლი ხან ონიკაშვილმა თითონ ნება არ დაგვართო მისი ოჯახის სურათი გადაგველო, თუმც მათი ქალები მონადინებული იყვნენ.

უკან დაბრუნების დროს, ისევ მოვიდენ ჩემი ნაცნობი ქართველები და სომხები.

– მართალია, ქართველებია, მაგრამ მაინც მუსულმანები არიან. მაგათი ნდობა არ შეიძლება. შეიძლება პროვოკაციის სახით ისეთი საქმე ჩაიდინონ, რომ შემდეგ თითონვე იწანონ. მაგრამ, რაც უნდა ჩაიდინოს ქრისტიანის წინააღმდეგ, იმაზე მაინც და მაინც საყვედურს არავინ ეტყვის.

საზოგადოდ, მათი სიფრთხილე არ იყო სათანადო სიმართლეს მოკლებული. მით უფრო, რომ ფერეიდანში, როგორც ცენტრიდან დაშორებულს კუთხეში, ძველი კანონების გავლენა ჯერ კიდევ შეურყეველი არის. ახალი კანონის გავლენა მხოლოდ ახ-

ლა იკიდებდა ფეხს. ამ ნიადაგზე გაუთავებელი ჩხუბი იყო. ამიტომ რაიმე ხიფათში ჩავარდნა, მართლაც, ადვილი მოსალოდნელი იყო.

წამოსვლის დროს ხალხმა სოფლის ბოლომდე გამოგვაცილა.

დიდის ამბით დავშორდით ერთმანეთს იმ პირობით, რომ ისევე მალე ვინახულვდით მათ.

ქვემო მარტყოფში რომ გავიარეთ, ჰასან ხანმა დაგვიჭირა, ჩაი და ხილი მოგვთავაზა და პირობა ჩამოგვართვა, რომ შემდეგში მასთან დავბინავდებოდით.

სომხების სოფელ მილაგერდში რომ მივედით, იქ ჩვენთვის სადილი გაემზადებიათ. ერთ ჩვენებურ ქართველს ბადით პატარა მდინარეში ჩინებული მურწა თევზები დაეჭირა. ღვინო, არაყი, მწვანილი – ბლომად იყო. დიდად მოგვილხინეს, იმღერეს, იცეკვეს. ერთი სიტყვით, ეს იყო „ქრისტიანული“ დაგვირგვინება ჩვენი მოგზაურობისა. და, მართლაც, დიდად განირჩეოდა მუსულმანურ პატივისცემისაგან, თუმცა სული და გული შეზავებული კეთილი სურვილებით მათშიც ბევრი იყო.

იქაც სურათები გადავიღეთ. სალამოს ისპაჰანში უნდა ვყოფილიყავით, მაგრამ ჩვენი ავტომობილი ისე მაგრად ჩახტა არხში, რომ ჩვენი წინ წასვლის იმედი აღარ იყო. მას გაუტყდა საჭე.

სომხების უკანასკნელ სოფელს ხუთი კილომეტრით ვიყავით დაშორებული, ხოლო მილაგერდიდან ორმოცი კილომეტრი გამოგვევლო. ამ დროს სალამომაც მოგვისწრო. თითქო ლამეც აქ უნდა გაგვეთია, მაგრამ შემთხვევით ისფაჰანიდან წამოსულმა მგზავრებმა მოგვისწრეს. მათ ჯერ ნესვი შემოგვთავაზეს, შემდეგ თავიანთი ავტომობილით სომხების სოფელ დოვლათბადში გაგვავზავნეს ერთ ნაცნობ ტერტერასთან. აქ თათრების სოფლებიც არის უფრო ახლოს, მაგრამ თქვენ ქრისტიანთან გირჩევნიათო, გვირჩიეს მათ.

ტერტერა, ეტყობოდა, ძალიან ღარიბი იყო, მაგრამ კარგად მიგვიღო. თვით სოფელიც ძალიან ღარიბი ჩანდა. ეს სოფელი მთლიანად ეკუთვნოდა ყაჯართა ჩამომავლობის შაჰზადეს

კანჯარზე (გარეულ ვირზე) ნადირობა

(მეფის ნულს), ევროპიულად განათლებულს, მაგრამ ხასიათით მაინც აზიელს, რომელიც, ეტყობოდა, თავის სამფლობელოში განუსაზღვრელი უფლების პატრონი და ბრძანებელი იყო.

ტერტერას რჩევით, ნავედით მასთან ავტომობილის სათხოვნელად. ამ დროს პრინცი მახლობელ მთის კალთებში ნადირობდა. ისროდა თოფს, და თან თავისი სოფლისკენ მოდიოდა. მე ნავედი მის შესახვედრად. აუფხსენი, რომ ვიყავი საბჭოთა მოქალაქე, ბანკის თანამშრომელი და ვთხოვე, მოეჩირავებია, ან თუ გაჩირავებას არ იკადრებდა, როგორც ამას ტერტერა მარწმუნებდა, ენათხოვრებია ისფაჰანამდე თავისი ავტომობილი, რითაც დიდად დაგვავალებდა. მან ჯერ მწუხარება გამოთქვა და შემდეგ ორივეზე უარი მითხრა.

მე ისევ ავტომობილის ძებნაში ვიყავი და სოფლის გზებში წარა-მარა დავეხეტებოდი. გავიგე, ვილაც სომეხი მოდის ისფაჰანიდან. ეს ერთად-ერთი იმედილა იყო. მაგრამ ჯერ ისიც არსად

ჩანდა. მე მაინც ველოდებოდი. ამასობაში შაჰზადე თავისი ძმისა და ერთი მოლას თანხლებით მისულა ჩვენს ბინაზე. ჯერ ქალებს გადაჰკიდებია, აქ როგორ დგახართ, ჩემთან წამოდით, კარგი ბინა მაქვსო. იქ ბევრი ხალხი ყოფილა თავმოყრილი, მაგრამ შაჰზადეს დანახვისთანავე გაპარულან. ვინც დარჩენილიყო, იმათაც ხმა ჩანყვეტოდათ. ტერტერა თურმე გამწარებული დარბოდა, თვალებით და ხელებით ნიშანს აძლევდა ქალებს, რომ არას გზით არ წაყოლოდენ. პრინცს თავის გულკეთილობაზე ცივი უარი რომ მიელო, შემდეგ ფონ შტეინის პატარა ქალს შეჰკითხებოდა:

– თქვენ ბოლშევიკები ხართ?

ქალმა არც კი იცოდა, რა იყო „ბოლშევიკი“, მაგრამ მაინც ეპასუხა:

– არა.

– მაშ, რა ხართ?..

– რუსები.

– რუსები ხო ბოლშევიკები არიან!

ბავშვმა მეტი ირანული არ იცოდა, ამიტომაც ასე გათავდა ეს სცენა. ამ დროს მეც მივედი. შაჰზადემ ახლა მე მომმართა, წავსულიყავით მასთან სტუმრად. მაგრამ იქაურობას გადავხედე თუ არა, შევატყვე, რომ ყველანი მწყრალად გამოიყურებოდენ.

– მე ბინა მაქვს. მაგრამ ბინა კი არა, ავტომობილი მინდა. თუ შეგიძლია, ავტომობილი დაგვითმე. – ვუპასუხე მე.

ავტომობილის შესახებ მან კიდევ რაღაც მიზეზები დაასახელა. ეს მიზეზები კი არავითარ ღირებულებას არ შეიცავდა. ამიტომ მის ლაპარაკს ყური აღარ უგდე. მას, ეტყობოდა, არ მოეწონა ჩემი ასეთი მკვახე საქციელი. ის გაუძღვა წინ თავის მოლას და შემდეგ აღარ გვინახავს.

ისფაჰანში გავიგე, რომ ყაჯარი შაჰზადე და ქვემო მარტყოფელი ქართველი ჰასან ხანი ყოფილან ერთი მეორის საპატიო მძახლები. ჰასან ხანის ვაჟმა რომ გაიგო თავისი სიმავრის საქციელი, მოინდომა მისი დაწვრილებით გაგება, მაგრამ, რაც

უმთავრესი იყო, მე ის არ ვუთხარი. მგონია, მას თავისი სიმაკრი თითონ არაფერს დაუფიცავდა.

როდესაც ისფაჰანში მოვედით, მარტყოფში გადაღებული ფირფიტები ფოტოგრაფმა წაიღო სურათების დასაბეჭდად. მასთან მისულიყვნენ ორი კაცი და მათ შორის ფერეიდნელი ფახრედინი, რომელიც ისეთი დიდის ამბით გამაცნო ზეინალაბდინ ხან ონიკაშვილმა. ფახრედინს ჩვენი სურათები კომისარიატში წაეღო. განეცხადებია, რომ მე გადავიღე ქალების სურათები, რითაც დავარღვიე შარიათის კანონები და, ალბათ, ჩემს დასჯასაც მოითხოვდა, მაგრამ ფახრედინისთვის კომისარს ეთქვა:

– ორი წლის წინად რომ მოგეტანა, მაშინ სასტიკად დავსჯიდი, ახლა კი დაგვიანებულიაო.

ფახრედინის საქციელს ის ზარალი მოყვა, რომ რამდენიმე ნეგატივი დაიკარგა.

ასე დასრულდა პირველი ეტაპი ჩემი მოგზაურობისა. ბევრს არ ეგონა თურმე, რომ მე იქიდან მშვიდობით დავბრუნდებოდი. ეგონათ, ირანიდან გამომაძევებდენ.

მე კი ყველას ვეუბნებოდი საპასუხოდ:

– იქმიდიან სომხები, ებრაელები, თურქები, ქურთები, ევროპიელი მოგზაურები. მიდის ყველა, ვისაც კი რაიმე აინტერესებს. და რა უნდა ყოფილიყო, ან რად უნდა გაძნელებულიყო ჩემი წასვლა ფერეიდანში?..

ამის წინააღმდეგ სათანადო პასუხი არავის მოუცია. მაგრამ ისედაც აშკარაა, თუ რაში იყო საქმე. ჩემის მისვლით პროვოკატორებმა მხოლოდ თავიანთი „ზნეობრივი“ საზრდო გაიჩინეს.

ამბაკო და სარა ჭელიძეები ფერეიდნელებთან. 1927 წელი

თავი მეოთხე

ფერეიდანი. ისტორიული წარსული. ზეპირგადმოცემები. გადასახლების ისტორია. შეტაკება ქერიმ ხანთან და გამაჰმადიანება. ავღანელების შემოსევა. ბახტიარებთან და ქურთებთან დამოკიდებულება. ეკონომიური მდგომარეობა.

ფერეიდანი მდებარეობს ირანის სამხრეთ-დასავლეთით, სატანტო ქალაქ თეჰერანიდან დაახლოებით შვიდასი კილომეტრის და ისფაჰანიდან ას ოთხმოცი კილომეტრის დაშორებით. მცხოვრებთა საერთო რაოდენობა, 1929 წლის აღწერით, უდრის 79.000 სულს. ამის მიხედვით ქართველები შეადგენენ ფერეიდნის მცხოვრებთა ერთ მერვედს – 10.000 სულს, ანუ 13%, თუ მივიღებთ მხედველობაში მხოლოდ იმ ქართველებს, რომლებსაც ჯერ ენა არ დაუკარგავთ და აქეთ იგი ყოველდღიურ ხმარებაში.

ის უბანი, სადაც დასახლებული არიან ქართველები, და-შორებულია ქ. ისფაჰანზე ას ოთხმოცი კილომეტრით. თვით ქართველების უბანი, დაახლოებით, არის ორასი კვ. კილომეტრი. ისინი დასახლებული არიან მთების კალთებში. მარჯვნივ არის აფუსის მთა – ანუ წვერის მთა, ხოლო მარცხნივ – ლურჯი მთა. ისფაჰანიდან მისავალში, აღმოსავლეთით, წინ გვხვდება სომხებისა და თურქების სოფლები. სამხრეთ-დასავლეთის მხრით მდებარეობენ ლურები, ბახტიარები და ქურთები.

ქართველების სოფლების რაოდენობა განისაზღვრება 15-16-ით, და შეიძლება დავასახელოთ მეტიც, მაგრამ დასახლებულ სოფლებშია ც არიან ისეთი სოფლები, რომლებიც ქართულად თითქმის აღარ ლაპარაკობენ. ქართველების უბანს ეწოდება „გურჯი მაჰალ“, თუმცა ირანულ ლიტერატურასა და პერიოდულ გამოცემებში ამ სახელს აღარ ახსენებენ. ისინი შედიან ბახტიარების საერთო აღწერაში, როგორც მაჰმადიანები, მათი ვინაობის აღუნიშნავად. თვით ქართველებიც კი შორეულ ქალაქებში თავიანთ ვინაობას ბახტიარების სახელით ასალებენ, რათა უფრო გასაგები იქნეს ირანელებისათვის.

ადგილ-მდებარეობა მაღალია, სააგარაკო, რომლითაც მომავალში უსათუოდ ისარგებლებს კულტურული საზოგადოება. აქ იცის შედარებით ხანგრძლივი ზამთარი. ზოგჯერ სახლები თოვლით დაიფარება, გზები შეიკვრება. ასე რომ, ამ მხრივ იგივეა, როგორც ჩვენი ზოგიერთი მთიანი ადგილები. მათ წვერის მთაზე, რომლის გარშემო სახლობენ ქართველების მეტი წილი, თოვლი არ დნება შუა ზაფხულამდე; მის ხევებსა და ღრადობებში მთელი ზაფხული ინახება ყინულის დიდი მარაგი, რომლითაც სარგებლობს მოსახლეობა გაჭირვების დროს. ეს მთა განირჩევა მშვენიერის წყაროს წყლებით და ჰაერით, რომლითაც ხშირად ამაცობენ და იშვიათად ვინმე დაგელაპარაკება, რომ თავიანთი „წყალისა და ჰაერის სიმდიდრე“ არ ახსენოს. ხშირად მეკითხებოდენ: „არის თუ არა საქართველოში ასეთი დიდი მთა და კარგი წყალი“.

რეშთ-ყაზვინის გზა

ეს მთები, როგორც ყველა მთები სამხრეთ ირანში, ერთი შეხედვით, წარმოადგენენ ვეება ლიტონი ქვის ზოდს, რომელთა სხეულზე ვერ ნახავთ ხის ნატამალს; ისინი დაჩეხილი და დაჭრილია ნიაღვრებისაგან, ალავ ძირგათხრილი, გარეცხილი, დაღრეჯილი და პირქუშად გამომზირალი. ფერად რუხი, წარბებშეკრული, ცივის გამომეტყველებით დაცქერიან ზევიდან გარშემო დაფენილ ამწვანებულ სოფლებს. მაგრამ ამ უსიცოცხლო მთებსაც თავისი სიცოცხლე ჰქონიათ. მათი შორეული და ხშირად მიუვალი წიალიდან გამოდის მრავალი ნადირი – გარეული ჯეირნები, თხები, ცხვრები, მგელი და ტურა, კაკბები, ქედნები. არის აგრეთვე ვეფხვები, რომლებზედაც ხშირად უხდებათ ნადირობა. ამ კუზიანი მთების თხემებზე დაფრიალებენ ქორები და არწივები, რომლებიც ეშვებიან ძირს, როგორც გადმოსროლილი ისარი, რაიმე მძორის ან წაქცეული ცხოველის დანახვაზე.

ამიტომ ფერეიდნელი, რომელიც შეკედლებია ამ მთებს მთელ რიგ საუკუნეების განმავლობაში, და არც გაშორებია მას არასოდეს, ცხადია, უკეთესს ვერ წარმოიდგენს. და როდესაც

ჩვენი ქორორა მთების ზღაპრული სილამაზე ავუნერე, მისთვის სრულიად გაუგებარი დარჩა ჩემი სიტყვები. „როგორ? მთა როგორ უნდა მოიწიას, რომ ზედ რაიმე ამოვიდეს?.. მთაჩი რა უნდა ხესო?..“

სოფლები შედარებით ლამაზია. ხელთნაშენი საჩრდილე და საბელავი ხეების ტყე მშვენიერი დასანახავია, განსაკუთრებით შორიდან. ამ მხრივ ქართველების სოფლები ბევრად ჯობია სომხების და თურქების ზოგიერთ სოფლებს.

სახლები მეტწილად ერთი მეორეზეა მიდგმული, ალიზით აშენებულია, ვაკე – ბანიანი მიწით მოტკეპნილი, რომელიც იგივეა, როგორც ქართლის ზოგიერთი სოფლის შენობები. ასეთივე შენობები აქვთ ყველას, საზოგადოდ, ირანის მთელ ტერიტორიაზე, რომელიც კი ვნახე. ბინის შინაგანი მორთულობა სადაა, ვინრო კარ-ფანჯრებით. ოთახში დაგებულია ნოხი ან ქეჩა. არც ერთ ოჯახში, გარდა სეიფოლა იოსელიანისა, არ იყო სკამი. თვით სეიფოლას ოჯახშიც არავინ ჯდებოდა სკამზე. მათაც კი სკამი მხოლოდ იშვიათი სტუმრისთვის აქვთ შენახული. სადაც მივიდოდით, ჩვენ ძირს მორთბმულ ჯდომას მიუჩვევლნი, დავეგდებოდით და დავინწყბდით წვალებას. ისინი ჯერ გაიცინებდენ, შემდეგ მოგვიტანდენ ბალიშებს, ან მთლიანად შეკრულ ლოგინს. მაგრამ ჩვენთვის ესეც უხერხული იყო და სიამოვნებით მოველოდით იმ ნუთს, როდესაც ადგომა გვეღირსებოდა.

ეზოებში ყველას აქვს სახაბაზო, თორნე, გომი (ბოსელი), ფიჩხი და გამხმარი წივა, რომელსაც ავუნდავებენ, ახმობენ მზეზე და ხმარობენ ზამთრობით სათბობ მასალად ქურსში¹.

ქურსი ჰიგიენის მხრივ ძალიან ცუდია: ოთახი ივსება ნახშირის მძიმე სუნით. მით უმეტეს, თუ ქურსი წივით ანთებულია, იმ ოთახში უჩვევი კაცი ვერ გაძლებს. მაგრამ, როგორც ჩანს,

1. ქურსს წინადა ჩვენიც – აღმოსავლეთ საქართველოში და, განსაკუთრებით, ტფილისშიც ხმარობდენ. თიხის ფართე და ღრმა ჯამზე ან რკინის მაყალზე გააღვივებენ ნახშირს, დადგამენ დაბალი სკამის ქვეშ, გადააფარებენ ფართე საბანს, შემოუხსდებიან გარშემო, შეყოფენ შიგ ფეხებს, გადაიფარებენ მუხლებზე, შემდეგ მთელ ტანზე და ასე იძინებენ.

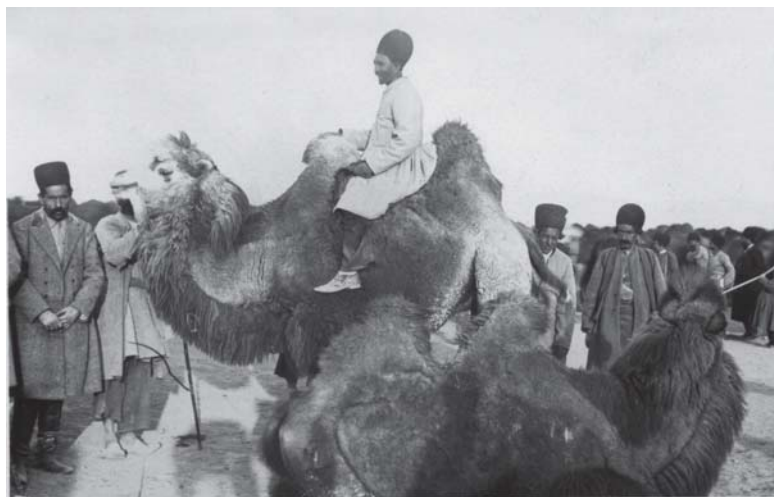

ქურსი

ნახშირის სუნსაც თურმე ეჩვევა ორგანიზმი. ერთხელ, ზამთარში, ჩვენ მიგვიწვია ისფაჰანში ერთმა ფერეიდნელმა ქართველმა. მან ქურსი ანთო და მაგიდის ქვეშ დადგა. სანამ ვიჯექით, ნახშირის სუნი არ გვანუხებდა. როდესაც გარეთ გამოვედით სუფთა ჰაერზე, მთვრალეებივით ბარბაცი დავინწყეთ. ძლივს მოვანიეთ სახლამდე. შემდეგ ორი დღე თავი გვტკიოდა. როდესაც ჩვენმა მასპინძლებმა გაიგეს ეს ამბავი, ძალიან გაიკვირვეს. საზოგადოდ, ქურსს ყველა ირანელი, სოფლელი და მოქალაქე ხმარობს. ზამთრობით ნახშირის სუნი ყველგან დგას. მას ძალიან ცოტა სანავი მასალა ყოფნის და სითბოც შესაფერისი აქვს. ზამთრობით, უსაქმობის დროს, ყოველი ირანელის ოჯახი ქურსის გარშემო ატარებს დროს. რასაკვირველია, ქურსის ხმარება შედეგია შეშის სიძვირისა და რამდენიმე უკულტურობისაც. სამხრეთ ირანში გაივლით რამდენიმე ასეულ კილომეტრს და ერთ ხესაც ვერ ნახავთ გარდა იმისა, რაც თვით ადამიანს თავისი ხელით არ დაურგავს. სწორედ ასეთი მხარეა ფერეიდანი, სადაც

ქართველები ცხოვრობენ. იქ ტყე არ არის. მათი მინდვრები გადარუჯულია მზისაგან, აქა-იქ მოდის ეკალბალახები – „იაუშანი“, რომელსაც ხმარობენ თორნეების უცებ ასანთებად. არის აგრეთვე გაზანგეღანის ბუჩქები, რომელიც ნადგურდება მეტწილად აბანოს გასახურებლად. ამიტომ, ფერეიდნელი ქართველების დღევანდელ კულტურის მიხედვით, ქურსის ხმარება აუცილებელია.

ქართველები განსაკუთრებით მისდევენ მინის მეურნეობას. ვაჭრობა და ხელოსნობა ძალიან იშვიათია. სოფლებში თუ ვინმეა ვაჭარი, ან მოხელე, თითო-ოროლას გამოკლებით, უსათუოდ ფარსია, ან ებრაელი. ამ მხრივ ქართველების ჩამორჩენა შედეგია მათი ბატონყმური დამოკიდებულებისა ხანებთან და შეძლებულ პირებთან. ბევრია სრულიად ღარიბი ქართველი – ბოგანო გლეხი, რომელიც მიჯაჭვულია ბატონის მინასთან მხოლოდ იმიტომ, რომ წლის ბოლომდე თავი გაიტანოს. ის მოკლებული ყოფილა და არის ყოველგვარ საშუალებას, რომ გამოორდეს თავის სოფელს, სხვა რაიმე ცოდნა შეიძინოს. ვერც ერთ ქალაქში,

ორკუზიანი აქლემები

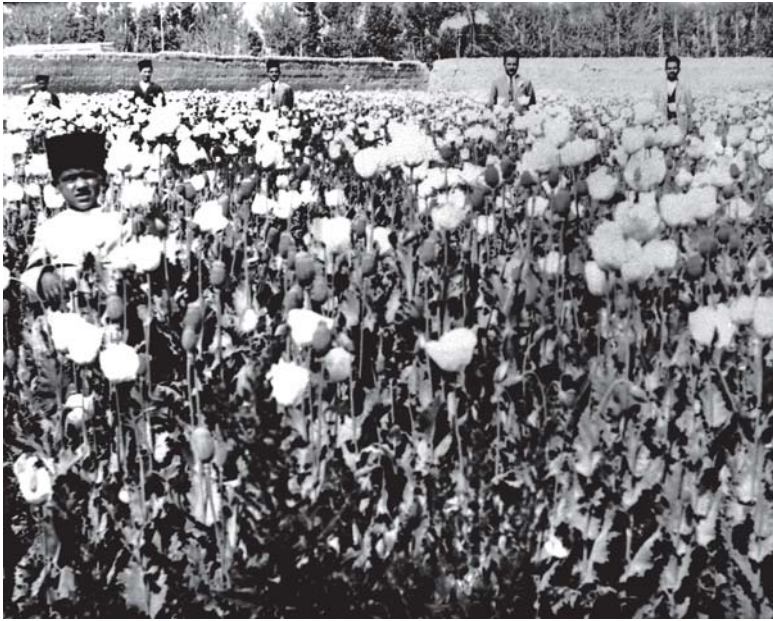
და განსაკუთრებით, ისფაჰანში, რომელთანაც დაკავშირებული არიან, როგორც ადმინისტრატულ ცენტრთან მთელი თავისი ცხოვრებით, ვერ ნახავთ ვერც ერთ ქართველ ვაჭარსა და ვერც ხელოსანს, გარდა ჯარისკაცებისა.

ქართველების რაიონში, როგორც ყველგან იმ მხარეში ითესება პური, ქერი, სიმინდი, ლობიო და სხვა მარცვლეული. აქვთ ვენახებიც, მაგრამ, ბართან შედარებით, ნაკლები რაოდენობის. მიზეზი უნდა იყოს ქალაქისგან სიმორე, რადგან ირანში ყურძენი მთლიანად ბაზარზე გადის და ის ძალიან იაფიცაა. საქიშმიშეთ ფერეიდნის ყურძენი ნაკლებად გამოდგება. ამიტომ ყურძენს, რაც პირდაპირ სახარჯოდან გადარჩებათ, ინახავენ ჯაგნებით საზამთროდ. აგრეთვე მას წურავენ, ტკბილს ადუღებენ, სანამ ნახევარზე არ დადგება. ასე მომზადებულს ეძახიან „შირას“ (ტკბილს) და ხმარობენ ზამთრობით.

მინის მოხვნა იციან იმერულ წესზე, პატარა ხის კავ-სახ-ნისით, გრძელი თოკით გამობმული უღელზე, სახვნელის ქუსლი და ერქვანი, ერთი სიტყვით, იგივე, როგორიც არის იმერული „წენენა“. თვით ფერეიდნული ხარების ჯიში ძალიან ნააგავს იმერული ხარის ჯიშს.

ყოველდღიურ საკვებად აქვთ პური და ხორცი. სამარხვოს ძალიან ნაკლებად ეტანებიან. თუ რაიმე გადარჩებათ წლიურ მარაგიდან, გააქვთ ისფაჰანის ბაზარზე გასაყიდად.

თითოეულ საშუალო ოჯახს ყავს ხუთიდან ათამდე ცხვარი, თითო-ოროლა ძროხა, უღელი ხარი, ერთი ან ორი ცხენი და ვირი. მხოლოდ ჯორი, აქლემი და კამეჩი ქართულ სოფლებში ძალიან ცოტა არის. ამის მიზეზი უნდა იყოს ის, რომ შედარებით მთიანს ადგილზე მეტი სიცივე იცის. ნაკლებად მისდევენ აგრეთვე საოჯახო შინაური ფრინველების მოშენებას. იშვიათი სანახავი იყო განსაკუთრებით იხვი, ბატი და ინდაური. საზოგადოდ, ირანელი ხალხი შინაურ ფრინველს ნაკლებად ეტანება. მათი ყოველდღიური სანუკვარი საჭმელი ცხვრის ბატკნის ხორცია, რომელიც მოიპოვება მთელი წლის განმავლობაში. ის შედარებით იაფია. მისგან მზადდება მრავალნაირი საჭმელი და გემოც სა-

ისფაჰანი. ყაყაჩოს ყანა

უცხოვო აქვს. ხარის ხორცს იშვიათად ხმარობენ, ამასაც უმთავრესად უღარბებს ნაწილში. არ შემხვდომია არასოდეს არსად, რომ სტუმრად ყოფნის დროს, ხარის ხორცისგან მომზადებული საჭმელი მოეტანოთ. ხარი იკვლება ყოველთვის იმ უბნებში, სადაც სომხები და ებრაელები ცხოვრობენ. ზოგიერთმა ირანელმა არც კი იცის, თუ რა გემო აქვს ხარის ხორცს, რაზედაც ხშირად შემკითხებიან ხოლმე.

ცხვარის მოსაშენებლად ფერეიდანში მეტად კარგი პირობებია. ამიტომ აქედან გამოსული ცხვარი კვებავს მთელ რიგ ქალაქებს. ამ მხრივ ფერეიდანს უცხოელთა ყურადღებაც მიუქცევია. სეიფოლა იოსელიანის გადმოცემით, იქ მისულა ვინმე ინგლისელი, რომელსაც გამოუკვლევია ცხვრის ჯიშები, მატყლის თვისება, ხარისხი და ფერი. მისი გამოკვლევით ფერეიდანში ცხრანაირი ფერის მატყლი ყოფილა და ღირსებითაც პირველ-ხარისხოვანი.

* * *

მეურნეობის ყოველი დარგი აქ პრიმიტიულია. სახნავი ადგილები და ყანები ირწყვება ქებიდან ხელოვნურად გამოყვანილი წყლით და აგრეთვე წყაროებითაც, რომელიც ქართველების რაიონში უხვად არის. მოსარწყავი წყლის განაწილება იმავე წესით იციან, როგორც, საზოგადოდ, ყველგან. წყლის წლიურ ქირას იხდის ადგილის პატრონი იმის მიხედვით, თუ ვის რამდენი მოსარწყავი ფართობი აქვს. ერთი დღიურის მოსარწყავი ქირა – ჩვენებურად ათ მანეთამდე აღწევს. წყლის განაწილების წესიც პრიმიტიული აქვთ, თუმცა ასეთ ზუსტ ანგარიშს მიმართავენ უკიდურეს შემთხვევაში, როდესაც წყალი ცოტაა და ყველას არ ყოფნის. მაგალითად, მოსარწყავი ყანის თავში შემავალ არხის წყალს შეაგუებენ. აიღებენ ღრმა ჯამს, რომელსაც ძირი გახვრეტილი აქვს წვრილად და ჩადგამენ შეგუბულში. ჯამში წყალი შედის ნელნელა და თანდათანობით ივსება. ბოლოს ჩაიძირება თუ არა, ამოიღებენ, დაცლიან და ხელახლა ჩადგამენ. ამავე დროს წყალი შედის ყანაში და ირწყვება. სანამ ყანა მთლიანად არ მოირწყვება, ითვლიან, თუ რამდენჯერ ჩაიძირა ჯამი. რამდენად დიდხანს გაგრძელდება მორწყვა, იმდენად მეტჯერ ჩაიძირება. მაშასადამე, ყანის პატრონიც ანგარიშით მეტს გადაიხდის. ყოველ ჯამზე დადებული დანესებული თანხა. ამრიგად, თუ ვინცობა რომელიმეს არ ესაჭიროება, თავის ნორმას გაყიდის შეთანხმებით. როგორც ჩანს, მიუხედავად თავისი პრიმიტიულობისა, ჯამით განაწილებული წყლის ანგარიში მეტის მეტად სწორია, რაც ეჭვს და უთანხმოებას არ გამოიწვევს.

ჩვეულებრივ სასოფლო-საჭირნახულო წლიურ მოსავლის გარდა, ფერეიდანში არის ერთი იშვიათი მცენარე, რომელიც სამეურნეო ცხოვრებაში დიდად სარგებლიანია. ფერეიდნელი ქართველები მას გაზანგელანს ეძახიან. გაზანგელანი ტროპიკული მცენარეა. იზრდება ხრიოკ ადგილებში. ერთი შეხედვით, ეკლის ბუჩქს მოგაგონებთ. მისი ფოთოლი წვრილია, ნაცრისფერი. მისი ხე მაჯის სისხო იზრდება, ხოლო მინაში მისი ძირები ბევრად მსხვილია გარეთა ტანზე. ბუჩქი გაშლილია, მინისკენ გაპარტყ-

შაქრის ბუჩქი – გაზანგელანი

ნილი. შეხედულებით თავისთავად უბრალოა, მაგრამ ზაფხულობით იძლევა მშვენიერ შაქრის ფხვნილს. იგი მეტად ტკბილია და ნაზ-სუნნელოვანი. გაზის ფქვილი ერთი ათად მეტი ღირს, ვიდრე შაქარი. ისფაჰანში არსებობს განსაკუთრებული სახელოსნოები, სადაც ამზადებენ გაზის კვერიებს. ეს კვერიები იგზავნება ირანის ყველა ქალაქებში და სხვა ქვეყნებშიც. ისფაჰანში ისე არავინ ჩამოვა, რომ საოჯახოდ გაზი არ შეიძინოს, როგორც იშვიათი გემოს ტკბილეული. ირანელი თუ მიგრირებულ, უსათუოდ გაზით გაგიმასპინძლებათ.

გაზის ბუჩქი მხოლოდ ფერეიდანსა და შირაზის რაიონში იზრდება. მას არ აქცევენ სათანადო ყურადღებას, მისი ტყე თანდათან ნადგურდება და მოსავალიც მცირდება. ბუჩქი თავისთავად სრულიად უნაყოფოა, მაგრამ მისი ღირსება გარეშე თვისებით განიზომება, რაც არა აქვს სხვა მცენარეებს.

ზაფხულობით ამ მცენარეს ესევა თვალთ უჩინარი პანია მწერი. იმ მწერთა მილიონები და, ალბათ, მილიარდები, განსაკუთრებით ირჩევენ ამ შესახედავად უხეირო ხეს და ყოველდღიურად ტოვებენ მისი ტოტების გარშემო ლორწოს. ეს ლორწო სიცხეში რბილია ცომივით და შემოგლესილია ტოტის გარშემო. მზის ჩასვლის შემდეგ, დალამდება თუ არა, სივრილეში ის შრება, თეთრდება ხაშარივით, ფხვიერდება და ხდება ადვილად მოსაშორებელი ტოტიდან.

გიაზის ფქვილის მოსაგროვებლად მიდიან მხოლოდ ღამით. წაილებენ ქვეშ გასაფენ რამეს, გაარხევენ ტოტებს და გამშრალი გიაზის ფქვილი დაცვინდება ზედ. შემდეგ მას ცრიან, ასუფთავებენ ფოთლებისა და ჩხირებისაგან, რომელიც ტოტების გარხევის დროს შეერევა. გათბება თუ არა, დააგუნდავებენ და გააქვთ ბაზარზე გასაყიდად.

წინათ, როგორც თითონ ქართველები ამბობდენ, ყველა სოფლები რამდენიმე ას ფუტს აგროვებდენ. მაგრამ ამ ბოლო დროს მისი მეთაედიც აღარ გროვდება.

ამბობენ: „რალაც მოუვიდა, ჰავა გაფუჭდა, გაზანგელანი აღარ ისხამსო“. და, რადგან შრომად აღარ ღირს, მის მოგროვებასაც თავი დაანებეს.

მიზეზი კი თვითონვე არიან. ისინი ყოველ წლობით, მიუხედავად ზამთარ-ზაფხულისა, თხრიან ძირიან-ფესვიანა, რადგან ძირი უფრო მსხვილი აქვს და ხმარობენ სანვავ მასალად, აბანოების წყლის გასათბობად.

მარტო ერთი აბანოს წინ მე ვნახე დაგროვილი გამხმარი გაზანგელანის ბუჩქები, რომელიც კვადრატულ საყენზე მეტი იქნებოდა. გაზანგელანი იჭრება, ცხადია, უფრო მოზრდილი და ხშირი ფოთლოვანი. ამგვარად განადგურებულ ტყეებს, ცხადია, ტოვებს მწერი და გადადის სხვა რაიონებში, სადაც ტყეები ჯერ არ გაჩეხილა.

ამგვარად, ასეთი უთავბოლოობით ეკარგება სოფლებს საკმაოდ დიდი შემოსავალი ყოველწლიურად.

ხილის ფარდული

მთელი ლამის განმავლობაში ერთ კაცს შეეძლო მოეგროვებია ათიდან ხუთმეტ გირვაქამდე. ხოლო მის გასაღებაზე არაფერი შრომა არ იყო საჭირო.

კანონით გაზანგელანის მოჭრა თითქო აკრძალული ყოფილა, მაგრამ ამას ყურადღებას არავინ აქცევს. რადგან, როგორც ეტყობა, თითონ კანონიც არავის ავალდებულებს ზუსტად შესრულებას.

თუ ასე გაგრძელდა, ეს იშვიათი მცენარე მალე მოისპობა, და მოსახლეობა დარჩება ხრიოკი მინდვრების ამარა.

გაზანგელანის გარდა, ამავე რაიონში მოიპოვება მეორე მცენარე – ბალახი. იგი საკმაოდ სარგებლიანია. ეს მცენარე იძლევა ფისს, გუმიდრაგანს, ირანულად „ქეტირას“. ეს ბალახი იზრდება ნახევარი არშინის სიმაღლე, უშნოა, დაღრეკილი. მას კანს გაუჭრიან, კანიდან გამოდის თხელი ნებოსავით წვენი და ხმება ზედვე ფისივით. შემდეგ მოაგროვებენ ტომრებში და მიაქვთ ბაზარში. ეს გუმიდრაგანი აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენს მანუფაქტურის ქარხნებისათვის. მთელ ირანში ის გროვდება

ასიათასი ფუთობით და იგზავნება უცხოეთში. სხვათა შორის, ბევრი შემოდის იგი საბჭოთა რესპუბლიკების ქარხნების საჭიროებისათვის. ეს ფისი, გაზანგელანის შაქართან შედარებით, ძალიან იაფი ღირს – ფუთი 5-დან 10 მანეთამდე.

ფერეიდნელი ქართველები ამ მცენარით სრულებით ვერ სარგებლობენ. ამის მოსაგროვებად საგანგებოდ მოდიან ვაჭრების მიერ გამოგზავნილი დაქირავებული კაცები, რომლებიც მუქთადა აგროვებენ და მიაქვთ. თვით ქართველები, ამავე დროს, კუდში დასდევენ სხვის ნახირს, დასაპანებულ სახედრებს, ჩამოაქვთ ისფაჰანში სხვისი საქონელი, უმთავრესად თავისი ბატონის, რომელიც უნდა გაყიდოს და პატრონს ანგარიში ჩააბაროს.

ამგვარად, საუკუნოებით მიწასთან დაკავშირებულ, უკულტურო ქართველს ჯერ ვერ ჩაუხედავს მიწის გულში, თურა სიმდიდრეს იძლევა ის, და მის თვალწინ მისივე ხელით ისპობა ის, რაც მას დღიურ ლუკმას გაუდიდება.

ფერეიდნელი ქართველები, ჩვენი ისტორიული წყაროს მიხედვით, გადაუსახლებია შაჰაბას დიდს 1614-17 წლებში, ტფილისის გარშემო მდებარე უბნებიდან დაახლოებით ას ოცდაათი ათასი სული. ამ გადასახლებას ამტკიცებს, სხვათაშორის, ამჟამად ფერეიდანში არსებული სოფლების ქართული სახელები, მაგალითად: მარტყოფი, ნინონმინდა, ვაშლოვანი და სხვა¹.

ირანი იმ დროს თავის განვითარების უმაღლეს მწვერვალზე იდგა; მათი ძლევამოსილი შაჰები აფართოვებდნენ თავიანთ

1. ზ. ჭიჭინაძის ცნობით, რომელიც მას დაბეჭდილი აქვს პატარა წიგნაკში, მე-14 საუკუნიდან დაწყებული მე-18 საუკუნის დამლევამდე, საქართველოდან გადაუსახლებია: ჯვალაღედინს 25.000 სული, თემურლენგს – 180.000, შაჰ ისლამს – 25.000 (1518), შაჰ თამასს 50.000 (1546), შაჰაბასს – 100.000 (1587-1628), შაჰ პასანს – 5.000, სელიმ ხანს – 20.000, ფეიქარხანს – 30.000, შაჰ ჰუსეინს – 3.000 (1694-1722), ნადირ შაჰს – 5.000 (1732-1747), უზუ ხანს – 5.000, აღამაჰმად ხანს – 30.000 (1795). ეს ზემოხსენებული ხალხი დასახლებული ყოფილან ხოსროვში 100.000 სული, ენა შერჩენიათ 1820 წლამდე, თეჭერანში – 120.000, ისფაჰანში 100.000, შირაზში 80.000, შირაზის მთებში – 100.000. აქედან გადაუსახლებიათ 20 სოფელი ფერეიდანის ხეობაში, სადაც დარჩენილან დღემდე. საიდან აიღო ზ. ჭიჭინაძემ ეს ცნობები, არ ჩანს. საფიქრელია, აქედან ზოგი ნაამბობია ირანიდან ჩამოსული პირების მიერ.

შაჰ აბას დიდი (1585–1629)

საზღვრებს და დაპყრობილ ქვეყნების სიმდიდრეს აგროვებდენ ცენტრში. თვით დაპყრობილ ხალხების საუკეთესო ნაწილსაც თავს უყრიდენ ცენტრის გარშემო.

ამიტომაც, რომ ახლაც ისფაჰანის რაიონში შეხვდებით ყოველი ტომის ხალხს, რომლებიც იმ დროს ირანის გარშემო ცხოვრობდენ. თვით ისფაჰანში 500-600 ათასი სული ყოფილა. თუ როგორი იყო მისი მტაცებლური სიმაგრე, იქიდან ჩანს, რომ სწორედ ამ ძლიერების სათავიდან დაიწყო მისი უკან დანევა. მაგრამ ამ თანდათანობითი უკან დანევის პროცესში მისი გავლენა საქართველოზე მაინც არ მოშლილა.

საქართველო იმ დროს უკვე დაცემული იყო. დაცემა დაიწყო უმთავრესად თემურლენგის შემოსევიდან, მე-14 საუკუნეში. ფეოდალურ-ანარქიულმა, მონობასა და ბატონყმობაზე დამყარებულმა საქართველომ თავი ველარ შეიმავრა ისტორიულ დაღმართზე.

თემურ ლენგი (1336–1405)

ქართველი მთავრები და ფეოდალები ერთი მეორეს ეშუალებოდნენ.

დამარცხებული თუ გაქცევას მოასწრებდა, პირველად ირანისაკენ გაიქცეოდა შაჰის კარზე, და იქიდან ხმლითა და ზარბაზნით საქართველოსკენ საომრად წამომართებოდა. თვით ისტორიულად ცნობილი გიორგი სააკაძეც ასე მოიქცა. მართალია, თუ ისტორიას დაუჯერებთ, მან შაჰის იმედი არ გაამართლა, შაჰს უღალატა. საქართველოს გასაწყვეტად მოყვანილი ჯარი ქართველებს გააწყვეტინა და თვით სააკაძეც ქართველებს შეურიგდა. მაგრამ ამით ქართველი ფეოდალები საბოლოოდ ვერ მოიმადლიერა და შაჰიც გააბოროტა. შაჰისთვის გიორგი სააკაძე და მისი ჯარის განყვეტა იგივე იყო, როგორც ზღვაში გადასროლილი კენჭი, რომლის დონეს არც არაფერი მიემატება და არც მოაკლდება. ამგვარად, გიორგი სააკაძის საქციელი, მისი საქართველოზე წამოსვლა, მართო საქართველოს საზღვრამდეც რომ

აღა მაჰმად ხანი (1794–1796)

ვიანგარიშოთ, მაინც ისტორიული ღალატი იყო. ასეთს პირობებში, ცხადია, ქართველი ხალხი ვერ დაიცავდა თავს, უფრო კი შესაძლებელია, არ დაიცავდა, რადგან მისი მდგომარეობა, ვინ იცის, იქნება უცხოეთში უკეთესიც იქნებოდა. შესაძლებელია, ქართველების ისე მალე გათქვეფა ირანელებში ასეთი იმ დროინდელი დუხჭირი ცხოვრების ბრალიც იყოს. მით უმეტეს, ისინი ხედავდნენ, რომ ქართველი მეფეები ისე ადვილად იცვლიდნენ რჯულს, როგორც ხალათს.

ასეთი მდგომარეობით სარგებლობდნენ ირანელი ჭკვიანი ტირანები და ყოველ მარჯვე დროზე მიყავდათ ტყვეები. თუ საჭირო იქნებოდა, ხალხს ფულითაც შეიძენდნენ. ხალხი, როგორც საქონელი, საჭირო მასალას წარმოადგენდა, მაგრამ როგორც ადამიანი კი, ყურადღების გარეშე იდგა. ამის ერთი უტყუარი საბუთი ჩვენი რაინდები და მწიგნობარი მეფეები არიან, რომლებმაც თვალდახუჭული გამოიარეს შირაზისა და ისფაჰანის

ტრამალები და იქ დასახლებული ქართველები ვერ შენიშნეს, რომ მათ შესახებ იმ დროინდელი ცნობა გადმოცეათ.

ტყვედნაყვანილ ქართველებს, როგორც ისტორია გვაცნობს, ყიდდენ გზა და გზა. სამი მანეთიდან დაწყებული რვა მანეთამდე, იმის მიხედვით, თუ რამდენად მეტი ჰქონდა მას შრომის უნარი. მათ შეყრიდენ ქარვასლებში ცხვრის ჯოგვივით და, რაც თავის დროზე არ გაიყიდებოდა, მიყავდათ ცენტრებისკენ დასახლებლად. ასე ყოფილა საზოგადოდ და, როგორც ჩანს, ასეთი ბედი წევიათ ფერეიდნელ ქართველებსაც.

ზეპირგადმოცემით, პირველ ხანებში, შაჰს ქართველები დაუსახლებია ისფაჰანის მახლობლად, ოცი ვერსის მანძილზე ნეჯფაბადის მიმართულებით. ეს, შესაძლებელია, მართალიც იყოს, იმიტომ რომ ამდენ ურდოს პირველადვე ვერ გადაყრიდა შორეულ მთებში. ცხადია, ისინი ჯერ ქალაქის ახლოს უნდა დაესახლებია, დროებით მაინც როგორც სომხები და ურიები არიან დასახლებული ქ. ისფაჰანის გარეუბნებში. მაგრამ, როგორც ჩანს, ქალაქის ახლო ცხოვრებას ქართველები ვერ შეეგუებინ. მათი ამ რაიონიდან ხელახალი გადასახლება, შესაძლებელია, თვით შაჰის განზრახვაც იყო.

ამჟამად ამ ადგილებში ქართველთაგან თითქმის არავითარი ნაშთი აღარ დარჩენილა, გარდა ერთი გადაგვარებული ხანისა, რომელიც ცხოვრობს ნეჯფაბადში. აგრეთვე შიგა და შიგ შეხვდებით, დაბალი წრიდან, ისეთ გადაგვარებულ პირებს, რომლებიც თავს ქართველების ჩამომავლად თვლიან, ხოლო ნამდვილ ცნობას ვერაფერს იძლევა.

მიზეზი გადასახლებისა იმ დროს იქნებოდა მრავალი. სხვათა შორის, შეიძლება დავასახელოთ ისეთი ფაქტები, რომელნიც რამოდენიმე გაამართლებს წინასწარ მოსაზრებას. სომეხთა ისტორიული წყაროების მიხედვით, არამუსულმანს (სომეხებს და ებრაელებს), თუ ის მუსულმანთა ბაზარში გავიდოდა, მას ან ქუდი უნდა გადაეხურებია და ისე დაეხურა, ან რაიმე ძველი ნაჭრები, უმთავრესად ხალიჩის, ზურგზე უნდა მიეკერებია. აგრეთვე არამუსულმანს ნება არ ჰქონდა წვიმიან დღეებში ბაზარში გასული-

ყო, რათა სველი ტანისამოსი შემთხვევით არ მიჰკარებოდა მუსულმანისას და არ გაეუნმინდურებია იგი. ამას გარდა, ცხენზე შემჯდარი არამუსულმანი ქალაქში ვერ შევიდოდა.

ასეთი სასტიკი მიუკარებლობისა და სიძულვილის პირობები, ცხადია, გავრცელდებოდა ქართველებზედაც.

ალბათ, ასეთივე მიზეზებით არიან გადასახლებული სომხები, რომელთა რიცხვი ფერეიდანში ბევრად მეტია ქართველებზე.

ფერეიდნელ ქართველებს მათი ისფაჰანიდან გადასახლების შესახებ აქვთ ერთი პატარა გადმოცემა, რომელიც რამდენიმეთ ახასიათებს ირანელ ქართველთა მაშინდელ დამოკიდებულებას. შინაარსი ამ გადმოცემისა შემდეგია.

ქრისტიანების მოძულე მუსულმანს თავის ეზოში მოუკლავს ქართველ ქრისტიან მეზობლის ქათამი. გაჯავრებულ ქართველ ქრისტიანს, რომელსაც, ცხადია, არა ნაკლებ ეჯავრებოდა ირანელი მუსულმანი, როგორც მიზეზი თავის უბედურებისა, ამ ნიადაგზე წაჩხუბების დროს მოუკლავს მუსულმანი.

ამის შემდეგ ჩამოვარდნილა უთანხმოება. ძველი და ახალი შურისძიება გაღრმავებულია, გაზრდილა და მსხვერპლს კიდევ მსხვერპლი მიმატებია. ირანელებს უჩივლიათ შაჰთან – მოუთხოვიათ ქართველ ქრისტიანების იმ ადგილიდან გადასახლება. შაჰს, რასაკვირველია, საკითხი ირანელების სასარგებლოდ გადაუწყვეტია. მას წინადადება მიუცია ქართველებისათვის: აქედან გადასახლდით შორეულ უბანში, ხოლო ადგილი თქვენვე ამოირჩიეთ. ამავე დროს მიუცია მათთვის ფარმანი (ბრძანება), რომლითაც განთავისუფლებული იყვნენ სამუდამოდ ყოველგვარი სახელმწიფო გადასახადისაგან. ქართველებს ამოურჩევიათ მონიანვე კაცები, გაუგზავნიათ დასასახლებელ ადგილის საძებრად, და ამის შედეგი ყოფილა, რომ ისინი დასახლებულან ფერეიდანში, სადაც დღეს არიან. ფერეიდანი მაღალი ადგილია, მთიანი, გრილი. ის ითვლება აგრეთვე პურისა და მესაქონლეობის მხრივ საუკეთესო, ბარაქიან რაიონად მთელს ირანში. ერთი სიტყვით, ნამდვილი სამეურნეო ქვეყანაა. მისი კლიმატური პი-

ისფაჰანი. შაჰის მოედანი – ნაყმ-ე ჯაჰანის (სამყაროს სახე) მოედანი

რობები ძალიან უახლოვდება ქართულ ბუნებას. ამ მხარეში ყველაზე მეტად განვითარებულა და შენახულა დღემდე ფეოდალიზმი. ამიტომ ქართველ ფეოდალებს, რომლებიც, ცხადია, ბლომად იქნებოდენ გადასახლებულებს შორის, როგორც დამარცხებულ, ტყვედ წაყვანილ მეომარს, უფრო მიიზიდავდა ეს მხარე, ვიდრე ისფაჰანის სავაჭრო ცენტრი თავისი კომერციული ზარითა¹ და სასწორით. ქართველ თავადობას, ისიც რაინდობის ხანაში, ასეთ სავაჭრო ცენტრებთან არავითარი საერთო არ ჰქონდათ. თვით მეურნე გლეხებისთვისაც ფერეიდანი უფრო შესაფერისი იყო.

ასეთი შინაარსის ლეგენდები აზიელთა ცხოვრებაში ბევრია და ქართველებსაც თავისი გადასახლების მიზეზად ზემოდ მოყვანილი, საყოველთაოდ ცნობილი ქათმის სისხლი აუღიათ, რომ თავიანთი ცხოვრების ეპიზოდს ლამაზი დასაწყისი ჰქონოდა. უმთავრესი მიზეზი ისფაჰანის უბნიდან მათი გადასახლების უსათუოდ იქნებოდა ის შური და მტრობა, რომელიც მუდამ არსებობდა ამ ორი შეუურიგებელი სარწმუნოების შორის, გაღრმავებული სასულიერო წოდების მიერ, როგორც ერთის, ისე მეო-

1. ზარი – უდრის ზომით ოცდაორ სანტიმეტრს.

რის მხრივ, ნაციონალისტური დაპყრობის ნიადაგზე. ასეთს პირობებში ისინი ვერ შეეგუებოდენ ერთი მეორეს და მათი გამორებაც, ალბათ, აუცილებელი შეიქნა.

ეს შემთხვევა უნდა მომხდარიყო მათი საქართველოდან გადასახლების უახლეს წლებში, რომლის შესახებ არსად წერილობითი ცნობები არ შენახულა.

სიტყვიერი გადმოცემით, შაჰის მიერ ფერეიდანში სამუდამოდ გადასახლებული ქართველები, მთელი ასორმოცი წლის განმავლობაში ქრისტიანები ყოფილან. ამ ხნის განმავლობაში ისინი სარგებლობდენ შაჰაბასის მიერ ბოძებულ უფლებებით, როგორც ყოველგვარ სახელმწიფო ვალდებულებათაგან სრულიად განთავისუფლებულნი. მათი ასეთი უპასუხისმგებლო ცხოვრების წესები დაურღვევია ქერიმ ხანს – მეთვრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში.

ნადირ შაჰის სიკვდილის შემდეგ, 1747 წ. ირანში დაიწყო ანარქია. ამ ანარქიის დროს, ცხოვრების ზედაპირზე ამოცურდა შირაზელი ქერიმ ხან ზენდი. 1750 წ. მან მალე დაიპყრო ირანის სამხრეთ ნაწილი. უარყო შაჰის წოდების მიღება. ახალი მართველობის წესებს სარჩულად „ხალხის სახელი“ დაუდო. ნამდვილად შიგ „ხალხური“ არაფერი იყო, მაგრამ ახალი, სახელმწიფო სიმაგრის ასაგებად ასეთ მასალათ აუცილებელ საჭიროებას შეადგენდა. ამ დიპლომატიურ ნიადაგზე ის შეუდგა ახალი წესების შემოღებას, მაგრამ ამ „ახალ იდეის“ განხორციელებას მოახმარა ძველი მასალა – მან დიდძალი ხარკი დაადო ხალხს. მათ შორის, რასაკვირველია, ფერეიდნელ ქართველებსაც. ქართველებმა ეს კანონის დარღვევად მიიღეს. ქერიმ ხანს, ერთნახევარი საუკუნის წინად, შაჰაბასის მიერ მოცემული ფარმანი (ბრძანება) წარუდგინეს და ხარკის გადახდაზე უარი შეუთვალეს. არა მარტო უარი, ქერიმ ხანის კაცებს ცემეს და გააგდეს.

გაჯავრებულმა ქერიმ ხანმა ქართველების დასამორჩილებლად ჯარი გამოგზავნა. ჯარი პირდაპირ ზემომარტყოფს მოსდგომია, როგორც ყველაზე უდიდეს სოფელს, რომელიც შეადგენდა ქართველების ცენტრს.

ქერიმ ხან ზენდი (1760–1779)

ქართველებს გაუგიათ თუ არა, შეიარაღებულან და საომრად მომზადებულან. მათის გადმოცემით, არც ერთი კაცი და ქალი არ დაჰკლებია და ბავშვებიც კი იყვნენო.

ქართველების წინამძღვრად იმ დროს ყოფილა მარტყოფელი ხანი, გვარად ონიკაშვილი, კაცი დაუდევარი, სუსტი ნებისა და საომარ ცოდნას სრულიად მოკლებული.

ქართველებს ხანისთვის მოუხსენებიათ ჯარის მოახლოება.

– საიდან მოდის? – იკითხა თურმე ხანმა.

– აი, სოფლის წინა ყანების მხრიდან.

– ჰოო? იქ წყლის სარწყავი არხებია გაყვანილი. იმას ვერ გამოუვლენ.

– მეორე მხრიდანაც მოდიან.

– იქაც ხომ ქერისა და პურის ახლად მორწყული ყანებია.

მათი ცხენები ტლაპოში ვერ გამოვლენ. ნადით, დაიძინეთ. თუ მაინც და მაინც გაბედავენ და მოახერხებენ სოფელში შემოსვლას, მაშინ გავიღვიძოთ და ყველანი გავფულიტოთო.

ციხე ზემო მარტყოფთან, სადაც ქართველები შეებრძოლნენ ქერიმ ხანს

ხანის ბრძანებით ხალხი დაშლილა.

შუალამეზე სოფელს ქერიმ ხანის ჯარი შემოსევია.

ქართველებმა თავის დაცვა ველარ მოასწრეს. სოფლიდან ქალიან-კაციანად გაიხვეტენ და გამაგრდენ მარტყოფის თავში, სამი ვერსის დაშორებით გორაზე, რომელსაც ახლა „ციხე“ ეწოდება.

ქერიმ ხანის ჯარი ციხეს მოსდგომია. ბრძოლა დიდ ხანს გაგრძელებულა. ბევრი „გავფმითო“. მტერს რომ ვერაფერი გაუნყვია, წინ აქლემების ჯოგი გაურეკიათ, თითონ უკან ამოფარებინ და ციხეზე იერიში მიუტანიათ. ასეთი საშუალებით გაურღვევიათ ქართველების მონინავე რიგი და აულიათ ციხე.

იყო თურმე საშინელი ბნელი ღამე. დამარცხებული ქართველები დამფრთხალან, გაქცეულან უგზო-უკვლოდ, თავი ველარ შეუკავებიათ და ხრამში გადაყრილან.

როდესაც ხრამი ამოივსო შიგ ჩაყრილი ხალხით, სხვებმა იმათზე გადაიარეს და სიკვდილს გადარჩნენ.

ამით გათავებულა ბრძოლა, ხოლო „ნახევარზე მეტი ხალხი განწყდაო“.

ქერიმ ხანს „ძალიან წყენია“, ქართველების განწყვეტა რომ გაუგია. ამის გამო მას ჯვარის მეთაური სიკვდილით დაუსჯია.

ასეთი დიდი უბედურების შემდეგ უმწნოდ დარჩენილ ქართველებს სანუგეშოდ, სოფელ მარტყოფის თავზე, მთის ძირში, გამოცხადებიათ თეთრს რაშზე შემჯდარი ჰუსეინი ხმლით, შუბით და ფარით. ჰუსეინს ქართველებისთვის მიუცია რჩევა-დარიგება: თუ გამოიცვლიან რჯულს და მიიღებენ მაჰმადის სარწმუნოებას, ის დაიფარავდა მათ ყოველგვარი უბედურებისა და აგრეთვე ქერიმ ხანის რისხვისაგანაც.

ქართველები, რადგან მეტი საშველი არ იყო, დათანხმებულან, მიუღიათ ერთპირად მაჰმადის რჯული და შემდეგ შედგომიან მშვიდობიან ცხოვრებას.

ასე გადმოგვცემენ ქართველები თავიანთი გამაჰმადიანების ისტორიას ზეპირად.

ცხადია, ასეთი „პოლიტიკით“ უთუოდ შეიძლებოდა მათი თანდათანობით გამაჰმადიანება, მით უფრო, რომ, შესაძლებელია, აქლემების მაგივრად, სასულიერო წოდების პირები, მოღვათი მოუძღოდნენ წინ მთავრობის „მოხელეების ჯარს“, რომლებსაც მიზნად ექნებოდა მათი გამაჰმადიანება.

იმ ადგილს, სადაც გამოცხადებულა ჰუსეინი თეთრი რაშით, ეწოდება ამაღლების გორა. აქყოველწელიწადს მაისში თავს იყრიან საზეიმოდ და გასართობად¹.

გამაჰმადიანების შესახებ ქართველებს აქვთ კიდევ ორი სხვადასხვანაირი გადმოცემა. ერთი, რომელიც გადმოცემულია ლ. აღნიაშვილის მიერ, შემდეგი შინაარსისაა:

1. უნდა შევნიშნოთ, რომ ეს გადმოცემა ეკუთვნის პირდაპირ მათი ქრისტიანული ჩვეულების ნაშთს, რომელიც გადმოუტანიათ გამაჰმადიანების შემდეგ სახელის შეცვლით. ეს მით უფრო ადვილი იქნებოდა, რომ ჰუსეინი, როგორც ქართველი წმინდა გიორგი, ზის თეთრ ცხენზე. ხოლო ქრისტეს ამაღლება ჰუსეინის ამაღლებად შეცვლილა, როგორც აუცილებელი პირობა ქრისტიანობის ჩქარა დასაფიცებლად. ამასთანავე, რადგან ჩვეულება რჯულზე უმტიკიცესია, დღეობა აღარ მოუსპიათ. ამიტომ ეს დღესასწაული მარტო ქართველებში არის გავრცელებული.

„ყოფილან ძმები გორგინი და ასლანი. ასლანს შეუსწავ-
ლია ყორანი და მიუღია მაჰმადის რჯული. ეს არ მოწონებიათ
მის ნათესაებს. გორგინს გადაუწყვეტია ასლანის მოკვლა. ის
წასულა სანადიროდ, წაუყვანია თან რამდენიმე კაცი. მასთან ერ-
თად ასლანიც გაუტყუებია. როდესაც მთებში შესულან, გორგი-
ნი მივარდნია ასლანს:

– რად მიიღე ისლამი. უარჰყავ ახლავე, თორემ მოგკლავო.
ასლანი შევედრებია ღმერთს:

– უფალო, მოუვლინე ამ ხალხს სასწაული და დაარწმუნე
შენს ძლიერებაშიო.

იმ წუთშივე გაჩენილა ერთი ხონჩა, სანოვავით სავსე. ყვე-
ლას გაკვირვებია. ეს ამბავი უთქვამთ ქართველებისათვის. მა-
თაც დაუჯერებიათ და მიუღიათ მაჰმადის რჯული.

ასლანს ის ხონჩა დაუტანებია სახლის კედელში. ამის შემ-
დეგ აღარ გამოლეულა მის ოჯახში სიკეთე (დვრიტა)¹.

მეორე გადმოცემა მიამბო ტფილისში ნ. არჯევანიძემ.
თვით არჯევანიძისთვის უამბია ლ. ნიკოლაშვილს, რომელიც
ოდესლაც ყოფილა ირანში და გაუგია ვინმე მოხუცი კაცისაგან,
რომელიც ყოფილა სოფელ მარტყოფიდან.

„ირანელებს უნდოდათ, რომ ჩვენ რჯული გამოგვეცვალა.
მათ პირველად გვირჩიეს: „ყოველ კვირაში ხუთი დღე ქართუ-
ლად ილოცეთ, ორი დღე – მუსულმანურითო“. მეორედ გვირჩი-
ეს: „ათ დღეში შვიდი დღე ქართულად ილოცეთ, სამი დღე ირა-
ნულადო.“ მესამედ გვირჩიეს: „ახლა სულ ირანულად ილოცე-
თო“. ჩვენ სხვა ვერაფერი მოვახერხეთ – ხატები და ჯვრები სახ-
ლებში შევიტანეთ, ჩუმათ ვლოცულობდით, მაგრამ ესეც გაგვი-
გეს და გვაიძულეს მაჰმადის რჯულის მიღებაო“.

შესაძლებელია, ამ მეორე გადმოცემას ჰქონდეს ერთგვა-
რი საფუძველი: ქართველების გამაჰმადიანების ცდა შორიდან
დაიწყებოდა.

1. ეს ძალიან გავს იმ გადმოცემას, როდესაც „ქრისტემ ხუთი პურით გააძღო
ხუთი ათასი კაცი“.

ქერიმ ხანი კი, შესაძლებელია, უკანასკნელი მიზეზი იყო ქართველების მოსაქცევად. მაგრამ აქ იბადება კითხვა: ასორ-მოციწელინადი, რომლის განმავლობაში შეუნახიათ ქართველებს ქრისტიანობა, საკმაოდ დიდი დროა. ამ ხნის განმავლობაში მათ უნდა შეექმნათ სათანადო ქრისტიანული კულტურა ისეთი სახით, რომელიც დარჩებოდა სამუდამო, საისტორიო მასალად. ასეთი კი მათში აღარაფერი დარჩენილა. სხვა რომ არა იყოს რა, რატომ არ არის თუნდ ერთი საფლავის ქვა ქართული წარწერით? რამდენი, ასე ვთქვათ, დიდებული გვარის პირი გარდაცვლებოდა ქრისტიანობის ხანაში, რომელიც მოისურვებდა მისი სახელი და გვარი დაენერათ საფლავის ქვაზე. რატომ არ დააწერეს? ან სად წავიდა ეს ქვები? როგორ არ დარჩა ერთი მაინც?..

ეს გვაფიქრებინებს, რომ ქართველების გამაჰმადიანება არ მომხდარა ისეთ სასტიკ პირობებში, როგორც ისინი გადმოგვცემენ. თავისი ძველი ცხოვრების საფუძველს მონყევეტილი, უპატრონოდ, უყურადღებოდ მიტოვებული, ისინი, ალბათ, ადრე შეურიგდენ თავიანთ ბედს და არსებობის დასაცავად, დროით გამაჰმადიანება არჩიეს.

მაგრამ აქვე იბადება მეორე საკითხი:

– როგორ შეინარჩუნეს ქართველების მეზობლად მცხოვრებმა სომხებმა თავიანთი სარწმუნოება, ენა და ასე მთლიანად თავიანთი ნაციონალური სახე? ისინიც ხომ იმავე საუკუნეში გადაასახლეს და იმავე პირობებში ცხოვრობდენ, როგორშიაც ქართველები?..

რაც უნდა იყოს, ქართველები იმდენად მუსულმანები არიან, რომ ისინი, როგორც ყოველი ფანატიკოსი მუსულმანი, თვითველარ შეურიგდებოდენ ქრისტიანული ნაშთების არსებობას. ამიტომ ასე პირწმინდად მოსპობილა ყოველივე. ახალგაზრდა და საშუალო ხნის ფერეიდნელი ქართველი ამჟამად ერთნაირი ხალისითა და თავმონონებით მოგვითხრობს თავისი ქართველობისა და მუსულმანობის შესახებ. ხოლო მოხუცები ისე ერიდებიან ქრისტიან ქართველს, როგორც, საზოგადოდ, ყველა არამუსულმან ხალხს.

ირანელი ქურთების ოჯახი

* * *

მეორედ, დიდი ზიანი მიუყენებია ქართველებისთვის ავღანელებს, როდესაც მათ დაიპყრეს ირანი XVIII საუკ. პირველ წლებში. ავღანელებმა სრულიად დაანგრიეს ისფაჰანის ახლო მდებარე ქალაქი – ფარაბადი, სადაც ცხოვრობდნენ ირანის დიდებულები. განყვიტეს თითქმის მილიონზე მეტი ხალხი, დაარბიეს მახლობელი რაიონები და, რასაკვირველია, ქართველებსაც მიწვდნენ. ქართველებს ავღანელები არ უცვნიათ თავიანთ მბრძანებლად. შენერილ ხარჯის გადახდაზე უარი უთქვამთ თვით ავღანელების წარმომადგენლებისთვის, უცემიანთ და გაუგდიათ. ამით მდგომარეობა გართულებულა. ავღანელების ჯარს მარტყოფზე მიუტანია იერიში. ქართველების წინამძღვრად გამოსულა გლეხი თათაშვილი. მას მეომრები

ირანელი ქურთები

მარტყოფის მისავალში ერთ გორაზე გაუმაგრებია. შეტაკება გაგრძელებულა რამდენიმე დღე. ავღანელები დამარცხებულან. მომხდარა შერიგება, რომელიც გათავებულა ქართველების სასარგებლოდ. ამ გორას ახლაც „თათაშვილის გორა“ ეწოდება. ეს გორა, მართლაც, მოხდენილია მარტყოფის დასაცავად. იგი განმარტოებით დგას ორი მთის შუა და დასცქერის სოფელს. ჩვენ მარტყოფის სურათი ამ გორიდან გადავიღეთ. თათაშვილს დიდის ქებითა და თავმონონებით იგონებენ ქართველები. საზოგადოდ, ძალიან უყვართ თავიანთ „ვაჟკაცობაზე“ ლაპარაკი. ავღანელებზე გამარჯვება მათ, ცხადია, იაფი არ დაუფდებოდათ. მაგრამ თუ როგორ შეურიგდენ ავღანელები დამარცხებას ქართველების მიერ, ამაზე გადმოცემა არაფერს ამბობს.

ლურის ხანი

* * *

თავიანთი ცხოვრების მანძილზე ქართველებს დიდი შევიწროება და უბედურება განუცდიათ. ამ ხნის განმავლობაში ხშირი შეტაკება უხდებოდათ მათ, მეზობელად მცხოვრებ მომთაბარე ბახტიარებსა და ქურთებთან. ამ შეტაკებას ჰქონდა სისტემატური ხასიათი, მძარცველობის მიზნით.

მომთაბარე ბახტიარები და ქურთები მისდევდნენ და მისდევდნენ ახლაც მარტო მეჯოგეობას. ისინი, დროსა და ამინდის მიხედვით, დაატარებენ თავიანთ ჯოგს მთელი სამხრეთ ირანის სივრცე-სივრცეზე – უმთავრესად მთებში, როგორც უფრო გრილსა და ბალახიანს ადგილებში. მათ თან დააქვთ ტილოსი და სხვა ქსოვილების კარვები. სადაც მივლენ, ერთ ან ორი საათის განმავლობაში მცხოვრებთა მთელ უბანს გააჩაღებენ. აგრეთვე, როცა დაჭირდებათ, ისე მალე აიკრიბებიან თავიანთი „სოფლიდან“, რომ გარდა ნაცრისა, ცეცხლისაგან დამწვარი და კაცის ფეხისა-

ირანელი ქურთი

გან გათელილი მიწისა, ნატამალი არაფრისა რჩება. მათ მუდამ ყავთ მარქაფა ცხენები, ჯორები და ვირები. ასეთი მდგომარეობა ხელს უწყობდა მათს ყაჩაღობას. ასი, ორასი და ზოგჯერ მეტიც შეიარაღებული დაეცემოდენ ამა თუ იმ უბანს, გაძარცვავდენ და გაქრებოდენ შორეულ მთებში. მათთან ბრძოლა სახელმწიფოს არ შეეძლო, ყოველ შემთხვევაში, ძალიან უჭირდა. ამიტომ მთის ბატონები ნამდვილი შეიარაღებული ავაზაკები იყვნენ, რომლებიც კარგად სარგებლობდენ ამგვარი მდგომარეობით. და, აი, ამ თავაშვებულ ავაზაკებთან უხდებოდათ ფერეიდნელ ქართველებს სშირი შეტაკება¹.

1. ჩვენში გავრცელებულია აზრი, თითქო შაჰაბასმა ქართველები იმიტომ დაასახლა ფერეიდანში, რომ მათ თავიანთი ვაჟკაცობით შეეჩერებიათ იმ ყაჩაღური ელემენტების მოძრაობა ისფაჰანისკენ. ეს არ არის სწორი ახსნა. ქურთები და ბახტიარები არბევდენ ყველას, ვინც თავს ვერ დაიცავდა. აგრეთვე, ვისაც ისფაჰანისკენ ნამოსვლა უნდა, ის ადვილად შემოუვლის ქართველების უბანს.

ირანელი ქურთების ცეკვა

ისინი საომრად გამზადებული, შეიარაღებული, ცხენებზე შემჯდარი, მარჯაფ ვირებით შემოესეოდენ ქართველების სოფლებს. მათ ყოველთვის უკან მოსდევდენ ცოლები ცარიელი ტომრებით და ხურჯინებით. თუ სოფელს არ ჰქონდა თავდაცვის უნარი, იმ შემთხვევაში კაცები იარაღმომართული შემოადგებოდენ სოფლებს, ქალები – კი შედიოდენ სახლებში და მონატაცი ნივთებით ავსებდენ ტომრებს და ხურჯინებს. „ისე გახვეტავდენ ყველაფერს, რომ მთელს სოფელში ერთ ქვაბსაც არ დატოვებდენო“ – ასე ახასიათებენ მათ შემოსევას.

მომთაბარეების სოფელზე დაცემა ყოველთვის მოულოდნელი და უცაბედი იყო. ამიტომ სოფლები ხშირად ველარ ახერხებდენ შებრძოლებას. გამარჯვებული ყაჩაღები სოფელს ნაღდ ფულსაც თხოვდენ, როგორც სავალდებულო გადასახადს და, სანამ თავისას არ გაიტანდენ, საშველს არ მიცემდენ.

მაგრამ ყოველთვის ვერც ისინი გაიტანდენ თავისას. თუ ადრე შეიტყობდენ სოფლელები ყაჩაღების შემოსევას, გაჭრიდენ მიწას, ჩაუსაფრდებოდენ და ბრძოლა ზოგჯერ თვეზე მეტსაც გასტანდა. ასეთს ბრძოლებში ზოგჯერ ქართველები იმარ-

ირანელი ქურთების ქორწილი

ჯვებდენ. მაშინ ბრძოლის პირობები, რასაკვირველია, გამარჯვებულის სასარგებლოდ წყდებოდა. ქართველები ატყვევებდენ ყაჩაღებს და წაუყენებდენ თავიანთ პირობას ზარალის ასანაზღაურებლად. დამცემი მხარე იძულებულნი იყვნენ, გადაეხადათ დაკისრებული კონტრიბუცია და ქართველები ინანილებდენ ასეთ ნადავლს.

დამარცხებული ყაჩაღების ცოლები ტომრებში ჩააწყობდენ საჩუქრებს ქართველებისთვის მისართმევად. დამარცხებულთა ცოლები მოთქმითა და ხვენწა-ტირილით დაიყრიდენ თავზე მტვერსა და მიწას და თხოულობდენ ქმრების განთავისუფლებას.

ასეთი არანორმალური ცხოვრების პირობების გამო, როგორც თვითონ ამბობენ, ქართველები ჩამორჩენილან ირანის სამოქალაქო ცხოვრებას. ყოველი ოჯახის წევრი მუდმივი დარაჯი იყო თავისი თემისა და ამიტომ მას არ შეეძლო გაცნობოდა ქალაქის ცხოვრებასა და კულტურას. ეს ერთი მხრით მართალი არის, თუმცა მათი ჩამორჩენის მიზეზი, რასაკვირველია, მართკო ამით არ განისაზღვრება.

ამ უკანასკნელს წელში ასეთი მდგომარეობა საგრძნობლად გამოკეთდა. რეზა შაჰის მთავრობამ, საზოგადოდ, ხალხს განაიარაღა, რაიონებში შეიარაღებული ჯარი ჩააყენა ყაჩაღების წინააღმდეგ საბრძოლველად. ასე რომ, ამ მხრივ, როგორც სხვებს, ისე ქართველებს ხიფათი ნაკლებად მოეღის.

მხოლოდ 1929 წელს, ზაფხულში, მთავრობის წინააღმდეგ აჯანყებულმა ლურებისა და ბახტიარების ბრბომ, სხვათაშორის, დაარბია ქართველების სოფლები, რომელთა მისაღებ ქვითარზე დასმული იყო, ირანიდან გაძევებული, აჰმედ შაჰის ბეჭედი. ბრბოს დამარცხების შემდეგ, მთავრობამ დაზარალებულ ქართველებს აპატია გადასახადი.

ქართველებს შეტაკება უხდებათ აგრეთვე მიწების გარშემო მოსაზღვრე ბახტიარებთან და ქურთებთან და ცალკეულ ქურდებთან, რომლებიც მთელი დღე და ღამე დაძრწიან და იპარავენ, რასაც ხელთ იგდებენ.

საერთოდ, ბახტიარებთან და ქურთებთან წარსულში მუდამ მტრული განწყობილება ჰქონდათ. მხოლოდ ამ ბოლო დროს გახშირდა მათთან დამოყვრება ქალის მითხოვებით და გამოთხოვებით. აგრეთვე თვით ქართველებიც მიდიან მათთან ზედსიძეთ.

მაჰარამის მისტერიები – „შახსეი-ვახსეი“

თავი მეხუთე

მაჰარამის მისტერიები, ცრუმორწმუნეობა, ფულების მოგროვება ნაღდად და ნისიად, სავალდებულო ხელწერილები.

მაჰარამი შიიტ-მუსულმანების უდიდესი სამგლოვიარო ჩვეულებაა. ეს განსაკუთრებით მთელი ირანის სახელმწიფოებრივი უქმეა. მაჰარამი გრძელდება ყოველწელიწადში ორმოცი დღე. ის წარმოშობილია და დამყარებული ჰუსეინის სიკვდილის ისტორიაზე. ჰუსეინი იყო წინასწარმეტყველი – მაჰმადის შვილის შვილი. ამიტომ მას უნდოდა, ამ ახლო ნათესავობით თავი მაჰმადის მოძღვრების მემკვიდრედ გამოეცხადებია და ცხოვრებას სათავეში მოქცეოდა. მაგრამ ეს უფლება სრულიად სხვას ჩაუვარდა ხელში – სახელდობრ, ომეიდების მემკვიდრეს – იეზიდს. იეზიდმა დაამარცხა ამხედრებული ჰუსეინი და მოკვითა თავი 680 წელს, 10 ოქტომბერს. და, აი, ამაზე არის აშენებული

მაჰარამის მისტერიები შარაგზაზე. ზემო მარტყოფი. 1927 წელი

მისტერიები, რომელსაც ყოველ წელიწადს უქმობს მთელი ირანის ხალხი, განსაკუთრებით შიიტები. ეს არის „შახსეი-ვახსეი“ (ე. ი. შაჰ-ჰუსეინ, ვაჰ-ჰუსეინ), რომელსაც ასრულებენ წამებითა და თავების ჩეხით. ამ მისტერიების ქუჩებში შესრულება, როგორც ამბობენ, დაინყო პირველად სეფევეების დინასტიის აღორძინების დროს. ეს მოხდა იმ საუკუნეში, როდესაც ქართველები გადაასახლეს ირანში.

ფერეიდანში რომ მივედი, სწორედ მაჰარამის უქმობის დრო იყო. მისტერიებში მონაწილენი წინასწარ მზადებაში იყვნენ. ისინი დარბოდენ ქუჩაში დავალებების შესასრულებლად. მეორედ დღეს უნდა გამოსულიყვნენ. გულში ჩაბუდებული ფანატიზმის შხამი უნდა გადმოენთხიათ დღის სინათლეზე, საჯაროდ, ყველას დასანახავად, რომ წლიური შრომით მოღლილ „სხეულსა და სულს“ მოსვენება ეგრძნო. ზოგი ნერვებაშლილივით გამოიყურებოდა. თვალები გაფართოებული, დაღლილი, ფერმიხდილი სახეები, თავგადაპარსული იმ ადგილზე, სადაც მახვილი უნდა დაიკრან სისხლის დასანთხევად. თეთრი ხალათები, გახსნი-

მაჰარამის მისტერიები. მაჰმადის დასტე

ლი უკან, ხოლო ზონარით შესკვნილი. მაჰარამის დასასრულის ხანა იყო. ამ დროს მოდღესასწაულენი ჯამს უკეთებენ მთელ თვის ნამოქმედარს სასულიერო პირთა ხელმძღვანელობით. ყოველივეს ცრემლსა და სისხლში აურევენ, რომ შთაბეჭდილება უფრო ძლიერი იქნეს.

დილით, ჯერ კარგა გათენებული არ იყო, ქუჩებში ხმაურობა და ღრიანცელი ატყდა. აუცილებელი იყო ჩემთვის მათი დანახვა, გაგება იმისი, თუ როგორ შეასრულებდენ თავიანთ როლს მუსულმანი ქართველები. მხოლოდ მათ სანახავად ქუჩაში წასვლაზე ვერ დავითანხმე ჩემი სტუმარი ქალი ელენე ფონ შტეინი, ის შეიპყრო წინასწარმა შიშმა. მან კარჩაკეტილ ოთახში ჯდომა არჩია ჩვენს სიტყვიერ „იმედებს“, რომ მას ხიფათი არ მოელოდა.

„რა ვიცი, – ამბობდა ის, – ვერ ვენდობი, თითონ თავს იკლავენ და მე რას დამზოგავენ. მართალია, შენ ძალიან ენდობი შენს ქართველებს, მაგრამ ამდენ ხალხში ერთმაც რომ ხანჯალი ჩამცეს, მერე შენი იმედი მე არაფერს გამომადგებაო“.

მაჰარამის მისტერიები შარაგზაზე. ზემო მარტყოფი. 1927 წელი

დილით ქუჩის აურ-ზაური თანდათან უახლოვდებოდა სეიფოლას ბინას. ჩვენ აივანზე ვიყავით გადამდგარი. ყოველი ხმაური გადმოდიოდა ჩვენს ნერვებზე, როგორც, ელექტრონი და, მიუხედავად იმისა, რომ შიში არ მოგველოდა, მაინც ტანში ცივი ჟრუანტელი გვივლიდა. ფიქრთა ქაოსი გვეხვია გარშემო, როგორც თვალგაუვალი ბურუსი წვიმიანს დღეში. მომავალ დასტებს მოსდევდა მთელი სოფლის დიდი და პატარა, ქალი და კაცი. ეზოები, სახლის ბანები და აივნები აჭრელებული იყო მაყურებელი ხალხით.

მონინავე დასტა შედგა სეიფოლა იოსელიანის სახლის წინ. ეს ნიშნავდა სეიფოლასადმი განსაკუთრებულ პატივისცემას... შავი, გულამოჭრილი ხალათები, თავლია, ფეხშიშველა, ისინი ყვიროდენ: „შახსეი-ვახსეი“. იცემდენ შიშველ მკერდზე ხელს და ხტოდენ ერთსა და იმავე ადგილზე ფერხულში ჩაბმული. სეიფოლამ აჩუქა მათ რამდენიმე ყრანი (ყრანი უდრის 20 კაპიკს) და მადლობაც გადაუხადა. ისინი ისეთივე ხტომით და ყვირით წავიდენ.

მაჰარამის მისტერიები – „შახსეი-ვახსეი“. 1927 წელი

ამის შემდეგ, გამოიარა მეორე დასტამ. მათაც შავი ხალა-თები ეცვათ, მხოლოდ შებრუნებული. ამოჭრლი გულისპირი უკან მოექციათ – ზურგისკენ, ასე რომ ბეჭის ფრთები მთლიანად მოუჩანდათ. ისინი იცემდნენ ზედ რკინის ჯინჯილებ-ჯაჭვებს ხან მარჯვნივ და ხან მარცხნივ, რკინის ჟანგისგან ყველას ხორცის კანი გაშავებული ჰქონდათ. ისინიც ისევე ხტოდნენ ფერხულში ჩაბმული, როგორც პირველი დასტა და იძახოდნენ „შახსეი-ვახსეის“. ორივე დასტას ყავდა ხელმძღვანელი (თავისებური დირიჟორი), რომელიც ხელების მოძრაობით უჩვენებდა მათ, რომ ყველას ერთსა და იმავე დროს დაერტყათ, რათა გახმაურების ჰარმონია დაცული ყოფილიყო. და ორივე დასტა, მართლაც, სათანადო სისწორით ასრულებდნენ თავიანთ როლებს. ისინიც სეიფოლას კარზე შედგნენ. მათაც მანამდე იხტუნეს და იყვირეს, სანამ საჩუქარი და მადლობა არ მიიღეს.

პროცესიის შიგადაშიგ მიდიოდნენ სეიდი მომღერლები, რომლებიც მოთქვამდნენ ჰუსეინის სიკვდილის ისტორიას. ამასთანავე მოდიოდნენ არაბულ ტანისამოსში გამოწყობილი ცხენოს-

დერვიში

ნები ფარებით, ჯავშნებით, შუბებით და ხმლებით. მოყავდათ ტყვეები და ჰუსეინის ცოლშვილი, მიქონდათ თავმოჭრილი ჰუსეინი ტახტრევანით. და, ბოლოს, თვით ჰუსეინის თავს გამოატარებენ სისხლში მოსვრილს, რომ მეტი ეფექტი მოახდინოს მაყურებლებზე. გამოიარა მესამე დასტამ. ესენი თავს იჩეხავენ. მათ ყველას თეთრი ხალათები აცვიათ, რომ სისხლის ფონი უფრო შესამჩნევი გახდეს. ხელში უჭირავთ ხანჯლები და ხმლები, მეტწილად ჟანგიანი, ჩლუნგი. მათ თან ახლავთ გამყოლი ხელჯოხიანები. ესენი თვალს ადევნებენ, თუ ვინცობაა, რომელიმე მათგანმა სასიკვდილოდ გაიმეტა თავი, ის ჯოხს შეუშვერს და მოქნეულ იარაღს ჰაერზე შეაჩერებს.

თავისმჩეხლები უკვე სისხლით მოსვრილი იყვნენ. სახე დალარული, გულისპირი გათხუპნილი ჰქონდათ. ბტუნვით, ყვირილით გამოიარეს მთელი სოფლის ქუჩები. ისინი კიდევ უფრო დიდხანს შედგენ სეიფოლას კარზე. მათ თავი მოწონდათ ასეთი

ფალავანი იაზლიდან

გმირული საქციელით. ეს სურათი ყველაზე უფრო საშინელია და ამიტომ ხალხიც მათ უფრო მეტი მისდევს. საჩუქარი მათთვისაც წინასწარ გამზადილი იყო. მიიღეს და წავიდნენ.

ყველა ეს ჩამოთვლილი დასტები ჩერდებოდნენ აგრეთვე სხვა ხანების კარზე, რომლებსაც განაც გამოელოდნენ რაიმე საჩუქარს.

დასტებში და თავის ჩეხაში მონაწილეობას იღებენ პატარა ბავშვებიც, რომლებსაც ეს სანახაობა ძალიან იზიდავს. ზოგი დედამა ბავშვის დაბადებიდანვე ალუთქვამს, რომ „თუ ჩემი შვილი გაიზრდება, როგორც კი იარაღის მოქნევას შეიძლებს, თავის ჩეხაში გავგზავნიო“.

ქალები, საზოგადოდ, მისტერიებში აქტიურ მონაწილეობას არ იღებენ; ისინი დადიან, ან სხედან ქუჩებში და თავიანთ მწუხარებას ტირილით და კივილით გამოთქვამენ. ხოლო ამ შემთხვევაში ქართველი ქალების ტირილი და შეკვივლება არ გამიგონია. ისინი თითქო უფრო ერთობოდნენ, ვიდრე წუხდნენ.

მაჰარამის მისტერიები – თაზიე. ზემო მარტყოფი. 1927 წელი

როდესაც მთელი სოფელი შემოიარეს, ყველა დასტებმა და გამყოლმა ხალხმა თავი მოიყარეს სოფლის განაპირას, საგანგებოდ ამორჩეულს მოედანზე. ჯერ ყველა დასტები ფერხულში ჩაებენ, იცეს გულში ხელები და ზურგზე ჯაჭვები, თავის დამჭრელებიც, მოღლილი ხტომითა და ყვირილით, სისხლიანი სახეებით მიყავდათ სათითაოდ. ზოგიერთი მათგანი ყოჩაღად იყო. თავი ამაყად ეჭირა, როგორც ომში გამარჯვებულ მეომარს.

როდესაც ხტომა და ყვირილი დასრულდა, ყველა გააგზავნეს აბანოში, ხოლო წინასწარ, სანამ დასტები მთლად დაიშლებოდნენ, მათ სასარგებლოდ მოაგროვეს ხალხში ფულები. ამის შემდეგ შეუდგენ წარმოდგენის მოწყობას, რომელსაც „თაზიე“, ე. ი. სამგლოვიარო წარმოდგენა ეწოდება.

წარმოდგენა წარმოებდა ირანულ ენაზე, ფარსი სეიდის მეთაურობით, რომელიც ასრულებდა უმთავრეს როლს. მას, მართლაც, კარგი ხმა ჰქონდა, რბილი, საამოდ მოსასმენი. თითონ

მოჭიდავეები

უგრძობდნენ იყო. დანარჩენი „მსახიობები“ გრიმებში იყვნენ. წარმოდგენის შინაარსი აქაც ჰუსეინის მოკვლის ისტორია იყო. მოედანზე (სცენაზე) იდგა დიდი სკამი (ტრიბუნა). წარმოდგენის მეთაურმა, პირველმა მსახიობმა, მოთქმით მოუთხრო ხალხს ჰუსეინის სიკვდილის ამბავი. ლაპარაკის დროს, შიგა და შიგ, სიმღერას წამოიწყებდა, რითაც მწუხარების სიმძიმეს ამსუბუქებდა. მისი ხმა ხავერდით რბილი იყო, ტკბილი, როგორც შორეული ზარის ხმა და სევდიანი. ამავე დროს სცენაზე შემორბოდნენ ცხენოსანი მსახიობები, ხმლებ-ამოლებული. მოქონდათ რაღაც საშინელი ამბავი და მიაჭენებდნენ ისევ. ცხენების ასე ხშირი ჯირითი ახალისებდა წარმოდგენას.

„ქვეითი“ მსახიობები ერთმანეთს თითქმის არც კი ელაპარაკებოდნენ. ყველა მათგანი უფრო იმას ცდილობდა, რომ თვისი როლი ლამაზად ემღერნა. თვით პიესის შინაარსის მკაფიოდ გადმოცემას არც ერთი არ ცდილობდა.

სცენის გარშემო ბევრი ხალხი იყო თავმოყრილი. როგორც თვით მარტყოფიდან, ისე ახლო სოფლებიდანაც იყვნენ მოსუ-

მაჰარამის მისტიკები. ზემო მარტყოფი. 1927 წელი

ლი. წარმოდგენის ერთი მხარე მაყურებელ ქალებს ეჭირათ. ისინი ჩვეულებრივ დღეებში რომ ყველა უჩადროდ დადიოდენ, ახლა ამ საერთო თავყრილობის დროს ყველანი ჩადრებში იყვნენ, მხოლოდ უნილაბოდ. თვით ჩემს მეუღლესაც ჩადრი დაახურეს და გარს შემოერტყენ, წინასწარი მოსაზრებით, რომ ვინმე ფანატიკ პროვოკატორს რაიმე ცოდვა არ დაეტრიალებია, რაც ასეთ შემთხვევაში ადვილი შესაძლებელი იყო.

წარმოდგენის პირველმა ნახევარმა შუადღემდე გასტანა. მზიანი დღე იყო. რაც უნდა მაღალი ადგილი იყოს, სამხრეთის მზე მაინც საშინელებაა, თუ ჩრდილი არ გფარავთ. თითქმის ყველა მაყურებლები მიწაზე ისხდენ, მტვერში, ენეოდენ პაპიროსს, ჩიბუხს და ჭამდენ ხმელ ხილს, კვახისა და საზამთროს მოხალულ თესლში არეულს.

წარმოდგენას ხელს უშლიდენ შიგა და შიგ ქალები, თავიანთი შეუწყვეტელი კისკისით და ლაპარაკით. ამას ინვევდა ის, რომ ქალებს არ ესმოდათ ფარსული ლაპარაკი. ამიტომ, სადაც საჭირო იყო გლოვა და ტირილი, სწორედ მაშინ იცინოდენ. ამ შემ-

ტრიბუნა წარმოდგენისთვის. ზემო მარტყოფი. 1927 წელი

თხვევაში ფარსულად მოლაპარაკე, არაბულად გამონცობილი მსახიობი, ერთბაშად ხმას გამოიცვლიდა და ქართულად მოითხოვდა ხალხისგან წესიერების დაცვას, მაგრამ მას ყურს არავინ უგდებდა.

წარმოდგენა შუაზე შეაჩერეს. ეს ჩვეულებრივი ანტრაქტი მეგონა. მაგრამ ასე არ იყო. მსახიობები სადღაც მიიმალენ. ტრიბუნაზე ავიდა წარმოდგენის მეთაური სეიდი. მან ჯერ დალოცა ხალხი. შემდეგ მიმართა ხალხს, რათა გაეღოთ შესანიშნავი მსახიობთა სასარგებლოდ, ვისაც რამდენი სურდა. მსახიობები, რომლებიც აქამდე მიმალული იყვნენ, გამოჩნდნენ ხალხში ჯამებით, ქალაღებით და ფანქრებით. გაფაციცებით მისჩერებოდნენ ყველას და, თუ ვინმე წაიღებდა უბისკენ ხელს (ირანელი კაცი ფულს უსათუოდ უბეში ინახავს), მსახიობებიც მაშინვე ჯამს გაუშვერდნენ. შეწირულება ნებაყოფლობით იყო. ვინც რას გაიღებდა, მსახიობები აცნობებდნენ ტრიბუნს და ისიც შემწირველის სახელის წარმოთქმითა და შეწირულის რაოდენობის მიხედვით, ლოცავდა საჯაროდ, ყველა დიდი და პატარა წმინდანების სახე-

ლით. ვინც მეტს შენირავდა, მის სახელს უფრო მეტად და ყველას გასაგონად დაიყვირებდა.

ხანდახან შენირვა შეწყდებოდა, თითქო შემწირველი აღარავინ იყო. მაგრამ სეიდი მაინც შეუწყვეტლად გაიძახოდა:

– აბა, შემოსწირეთ, თქვენი სულისა და ოჯახის საცხოვრებლად და დოვლათის გასადიდებლად. ღმერთი ერთს ათასად გადაგიხდით!..

რასაკვირველია, ფულის შენირვის გარშემო ლაპარაკი ქართულად დაიწყეს. ამ შემთხვევაში ფარსული ენა ზარალის მეტს არაფერს მოიტანდა, რადგან მას დიდი უმრავლესობა ვერ გაიგებდა, განსაკუთრებით ქალები და ბავშვები.

შენირულება, მგონი, ოცჯერაც შეწყდა, მაგრამ სეიდი მაინც არ ეშვებოდათ. იმდენს იყვირებდა, რომ ბოლოს და ბოლოს მაინც ვიღაც გააცოცებდა უბისკენ ხელს ფულების ამოსაღებად. ამ დროს საზოგადოება და თვით სეიდიც ატეხდენ ხელახალ ხმაურს ახალი დალოცვით.

მაგრამ ფულის შემწირველთა რიცხვი მაინც მალე გამოილია. ამით თითქო უნდა გათავებულიყო ჯილდოს რაოდენობა. წარმოდგენაც ისევ განახლებულიყო, მაგრამ სოფელს სხვა-ნაირი წესები ჰქონია. ვისაც ფული არა აქვს, იმას შეუძლია შენიროს ჭირნახული. ეს უფრო ადვილი მოსახერხებელია. მაგრამ ყანები ჯერ მომკილი არ ჰქონდათ. წარსული წლის მოსავლიდან შენირვა ბევრს არ შეეძლო, რადგან უთავდებოდათ წლის მოსავალი.

ყოველ შემთხვევაში, ვისაც შეეძლო, წირავდა ფულის მაგიერ პურს, ქერს, ლობიოს და სხვას ხუთი-ათი კილოდან დაწყებული, ვის რამდენიც სურდა. სიტყვიერი დასტურით, რომ შენირულს ახლავე გადაიხდიდა, სეიდიც ამრიგად გადასცემდა ხალხს, მაგრამ, ვისაც ჭირნახული არ ჰქონდა, ისინი წირავდენ მომავლის იმედით. ამიტომ მათი სახელი იწერებოდა ცალკე. ასეთ შემწირველთა რიცხვი უფრო ბევრი აღმოჩნდა. ამასთანავე, ისინი უფრო გაბედული და გულუხვიც გამოდგენ. მათი საქციელი რალაც საეჭვოდ გვეჩვენა, მაგრამ, როგორც დაგვარნ-

მაჰარამის მისტერიები. ზემო მარტყოფი. 1927 წელი

მუნეს, ამ დროს და ამ სახით შეწირულები არასდროს არ დაიკარგება თურმე. ამ შემწირველს რომ სრულიადაც არაფერი ექნეს, თავის ვალს მაინც გადაიხდის.

ასეთი შეწირულების აღრიცხვამ უფრო დიდხანს გასტანა.

შეწირულებაში მონაწილეობას ქალებიც იღებდენ. მაგრამ მათ ნაღდი ფული ძალიან მცირე აღმოაჩნდათ. ამიტომ ისინი თავიანთ ქსოვილებს წირავდენ, მაგალითად, წინდებს, ხელთათმანებს, ქისებს და სხვა. სეიდი ამასაც სიამოვნებით იღებდა და ჩვეულებრივ ლოცვა-კურთხევას უგზავნიდათ, მაგრამ შემწირველთა სახელს არ ახსენებდა. ირანულ კულტურას ჯერ იქამდე ვერ მიუღწევია, რომ ქალის სახელი საჯაროდ წარმოთქვას.

წარმოდგენის დროს ბავშვები დიდ ხალისს იჩენდენ. ისინი ყოველ მოვლენას მხიარული ყიჟინით უპასუხებდენ. შესაწირავს შეძლებისდაგვარად იღებდენ, მხოლოდ, რასაკვირველია, თავის მშობლების ხარჯზე.

კარგა ხანმა გაიარა. მზე გადაიხარა. ქუჩებში ნახეტიან-ლევს, მთელი ორმოცი დღის ნაგმევ ხალხს მოსვენება უნდოდა. ზოგმა ველარ გაძლო და წავიდა. შემწირველთა რიცხვი, როგორც

ჩანდა, გამოილია. სეიდი კიდევ კარგახანს ყვიროდა დაუზარებლად, მაგრამ, ბოლოს, როგორც იქნა, მას ყელში ხრინნი გაუჩნდა, ხმა ველარ დაიმორჩილა და, ილაჯ გამოცლილი, გაჩუმდა. თუმც ახლა მისთვის ყვირილი მაინც და მაინც იმდენად საჭირო აღარ იყო.

ამის შემდეგ განაახლეს წარმოდგენა, მაგრამ ხალხი უკვე ნახევარი აღარ იყო. თვით მსახიობებსაც ხალისი დაკარგოდათ. ამიტომ წარმოდგენა მალე დაასრულეს და მოედანიც დაცალიერდა.

ასე დასრულდა ფერეიდნელ მაჰმადიან ქართველთა მაჰარამის მისტერიების წარმოდგენები ქუჩებში, ღია ცის ქვეშ. დამთავრდა მწუხარების სისხლიანი წუთები.

სეიფოლა იოსელიანი გლეხებთან. ზემო მარტყოფი. 1927 წელი

თავი მეექვსე

ქართველი ხანები. მათი სოციალური მდგომარეობა. შუღლი. უსწავლელობა. გადაგვარება და მოღალატეობა.

ფერეიდნელი ქართველების ბედს უმთავრესად ხანები განაგებენ. ძველი ტრადიციული უფლება, როგორც მთელ ირანში, აქაც მთლიანად დარჩენილა. ხანი დიდი კაცია, არა მარტო თავისი ყმებისა და ნოქრებისთვის, ის დიდი კაცია ყველასთვის, ვინც იცნობს, ვინც მის სახელს გაიგონებს. ასე უყურებს ხანებს მთავრობაც. ვინც კი მთავრობის მხრივ სოფლისკენ დაიძვრის, პირველად ხანს მიადგება კარზე. მთავრობის განკარგულება ხანებმა უნდა გაატარონ ცხოვრებაში. ხალხს უნდა გადასცენ, ჩააგონონ, ურჩიონ და, თუ საჭირო იქნება, სასტიკი ზომებიც მიიღონ. კანონის დარღვევისათვის პასუხი თვით ხანს მოეთხოვება. თუმცა ამ მხრივ, ხანი ძალიან იშვიათად ისჯება, რადგან ის ასრუ-

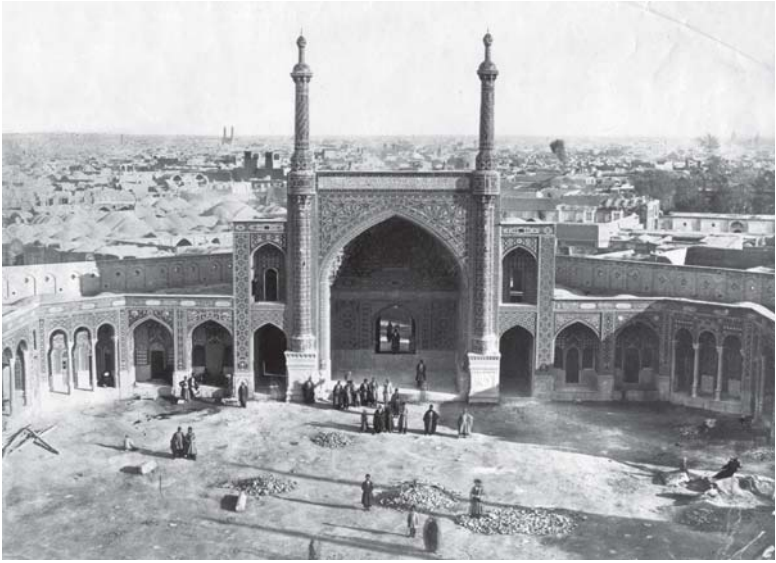
ლებს იმას, რაც მისთვის და მთავრობისთვისაც ხელსაყრელია. ყოველი ადმინისტრაციული დავალება სასარგებლოა თვით ხანისათვის. ეს დავალებები უმთავრესად ფულების მოგროვებას შეეხება, ხოლო მოგროვილი ფულებიდან, ხანის სასარგებლოდ რჩება რამდენიმე პროცენტი, დაახლოებით 5- 10%-მდე.

ყოველ სოფელს თავისი ხანი ჰყავს. ქართულ სოფლების უმეტესობას საერთო წინამძღვრად სეიფოლა იოსელიანი ჰყავს არჩეული. სეიფოლა ახალი ხანია. თავისი ყოჩალობით მიუღწევია ამ ხარისხამდე ხუთმეტოდე წლის წინად. ამიტომ ეჯავრება ის ძველ ხანებს. მუდამ მტრულ განწყობილებაში არიან მასთან. ამ ნიადაგზე, როდესაც სეიფოლას ჯერ ხანობის ხარისხი არ ჰქონდა მიღებული, სხვებმა მოინდომეს, ხელი შეეშალათ.

იმ დროს თურმე სეიფოლას ხალხი კარგად შეიარაღებული ჰყავდა. ის თურმე იგერიებდა თავდამსხმელ ქურთებსა და ბახტიარებს და, ამავე დროს, თვითონაც ესხმოდა თავზე. ორივე შემთხვევაში ხშირად იმარჯვებდა და ამის შემდეგ ფულსაც ახდევიანებდა. აღებული ფულებიდან ნაწილი მთავრობისათვის უნდა გადაეცა. ეს შეშურდათ სხვა ხანებს, რომლებსაც აღარ შენედათ უნარი, შეიარაღებულ მეომრებს წინ გაძლოდნენ. მათ დაუწყეს მტრობა, დააბეზლეს და საქმე იქამდე მიიყვანეს, რომ სეიფოლასთვის როზგი უნდა დაერტყათ. როზგის დარტყმა კი ნიშნავდა ხანის ღირსების დაკარგვას. ხოლო მოწინავეობის როლი ისევ მოწინააღმდეგე ხანების ხელში გადავიდოდა და, მაშასადამე, მათი წლიური შემოსავალიც აიწვედა. საქმე თურმე სასწორზე იდო. სეიფოლამ ჩუსტები გაიძრო და ის იყო, უნდა როზგის ქვეშ განოლილიყო, მაგრამ იმ წუთში ისფაჰანიდან ბრძანება მოვიდა: აღარ დასაჯოთო. სასჯელი, მართლაც, აპატივეს. მაგრამ სეიფოლას იმდენი დაეხარჯა ამ საქმის დევნაში, რომ ხანის ხარისხის მეტი თითქმის აღარაფერი დარჩა¹.

დავაში უმთავრესად მარტყოფელი ძმები ზეინალაბდინ ხანი და მატყული ხანი იღებდნენ მონაწილეობას. ამის შემდეგ, ისი-

1. ეს ამბავი მიამბო თვით სეიფოლას ვაჟმა – ალი აქბერმა.

ყუმი

ნი პირველად შერიგდენ ჩვენის მიზეზით, როდესაც მატყული ხანმა მიგვიწვია სადილზე თავის ოჯახში.

სილარიბეში ჩავარდნილი ხანებისათვის სოფლების მეთაურობა და გამგეობა მეტად საჭირო და სარგებლიანია. მათ აღარც ადგილები აქვთ იმდენი, რომ მისი ღალით იცხოვრონ და არც მუშაობა შეუძლიათ. ამიტომ ებლაუჭებიან ისინი ადმინისტრატულ უფლებებს.

ამჟამად ზემომარტყოფი ორი ხანის განკარგულებაშია. უმეტესი ნაწილი მცხოვრებლებისა სეიფოლას ემხრობა, უმცირესი – მატყული ხანს. გლეხები ყოველგვარ გადასახადს თავიანთ ამორჩეულ ხანს აბარებენ. ხანი აღებული ფულიდან ნაწილს, კუთვნილებისამებრ, მთავრობას აბარებს, დანარჩენს – თვითონ იღებს შრომის ჯილდოდ. ამ დანარჩენს კი შეადგენს 5%, რომელსაც ხანი თავის ნებით ამატებს გადასახადზე. გლეხებმა იციან ეს, მაგრამ ასეთი წესი დაკანონებულია ძველადვე, რომლის წინააღმდეგ ამკარად ვერ ილაშქრებენ.

მარტყოფში არიან აგრეთვე ისეთი გლეხები, რომლებიც ვერც ერთს ხანს ვერ მიმხრობიან, რადგან ერთისაც ეხათრებათ (უფრო კი ემინიათ) და მეორესიც. ისინი თავიანთ გადასახადს შუაზე ჰყოფენ: ნახევარს ერთს აძლევენ, ნახევარს – მეორეს, რომ ორივე მადლიერი დარჩეს. ასეთი არაბუნებრივი მდგომარეობა, ცხადია, აწუხებს გლეხობას, უნერგავს სიძულვილს და უნდობლობას. ერთმა გლეხმა მითხრა:

– ხანები ჩვენშიც უნდა მოისპოს ისე, როგორც თქვენ მოგისპიათო.

გლეხი უკვე გრძნობს, რომ ხანი მისი პარაზიტია. არც ერთმა ხანმა, სეიფოლას გარდა, ქართული წერა-კითხვა არ იცის. მათ ირანულის ცოდნაც ძალიან მცირე აქვთ. ზოგმა ირანული სრულებით არ იცის. ისინი არც ეტანებიან სწავლას. არც ერთს თავისი შვილი ჯერ სოფლის გარედ სასწავლებლად არ გაუგზავნიან. თუ რამეს ასწავლიან, ისევ შინაურული წესით. ერთმა ხანმა ლაპარაკის დროს გაკვირვებით წამოიძახა:

– სკოლაში რა უნდა ისწავლონ ჩვენმა შვილებმაო!

მან, მართლაც, არ იცოდა, რა უნდა ისწავლოს მისმა შვილმა იმის მეტი, რასაც სწავლობენ ოჯახში. მისი შვილები ახლაც არ დაიარებიან სკოლაში, რომელიც დიდის ვაი-ვაგლახით გაიხსნა ზემო მარტყოფში 1928 წელს.

ხანის უფლება სოფელში აქამდე განუსაზღვრელი იყო. ის გლეხს დაიჭერდა, დაამწყვდევდა, ცემდა, სიკვდილითაც დასჯიდა.

ერთი ასეთი მაგალითი მომხდარა თვით მარტყოფში ძველი მთავრობის დროს. ხანებმა ჩამოახრჩვეს გლეხი კანონის დაუკითხავად, და მათთვის პასუხი არავის მოუთხოვია.

გლეხს თუ რაიმე დაჭირდება, პირველად ხანს უნდა მიმართოს. ამრიგად, ხანი სოფლის ბატონიც არის, ვექილიც, ადმინისტრატორიც, მისი წინამძღოლი და თითქმის ყველაფერი, რომლის იქეთ წასავალი გზა გლეხს აღარა აქვს.

დაეკარგება რამე გლეხს, იგი ხანს განუცხადებს. ხანი მაშინვე აფრენს თავის მარქაფა კაცებს ქურდის აღმოსაჩენად. თუ

შაჰრესთანის ხიდი ისფაჰანის მახლობლად

დაიჭირა, ტყავს გააძრობს, მაგრამ, თუ ქურდი არ აღმოჩნდა, გლახს ეჭვი შეაქვს ხანის მოქმედებაში. „ქურდს კი იპოვნიდა, მაგრამ, ალბათ, ქრთამი აიღო და გაუშვაო“. ასეთი შემთხვევითი შემოსავალი ხანს ბევრი აქვს.

ეს არის უმთავრესად ხანის მოქმედების საზომი. დანარჩენ დროს ის მუქთა ხეტიალში ატარებს. ან არა და მუხლმოკეცილი ზის ხალიჩაზე, ეწევა თამბაქოს, თრიაქს, ჰაშიშს და ერთობა ქარვების მარცვლების ჩამოთვლით. ქუჩაში გავლის დროს, ხანი თავის ჩუსტს ქუსლს არ ამოუწევს. ის დადის ქუსლშეკეცილი ჩუსტებით და, სადაც მივა, ტოვებს კარებში, თითონ კი წინდებისამარა მოიკეცება ხალიჩაზე. ქუსლჩაკეცილი სიარული მისი დიდკაცობის დამამტკიცებელია. ასე სიარულს ქალაქებშიც არ ერიდებიან.

* * *

მატყული ხან ონიკაშვილი ხანშიშესული მოხუცია. ეტყობა, თმა გათეთრებია, მაგრამ ჩინებულად შეუღებავს. ასე რომ, შუახნის კაცს მოგავგონებთ. ახოვანი, სუფთა სახის, ნამდვილი

თეპერანი. შაჰ აბდულ აზიმის კომპლექსი

კახელი. ქართულის კარგი მცოდნე, მაგრამ, ეტყობა, ამ ბოლო დროს გული აუცრუებია ქართულზე. ირანული ლაპარაკი უფრო ემარჯვება, შიგა და შიგ გამოურევს საბოდიშოდ:

– ქართული კარგად ვიცოდი, დამვიწყებია.

მას ისევ აქვს ძველი თავადური სიდარბაისლე, სიდინჯე და, ასე ვთქვათ, სიზარმაცე. მის სახესა და სხეულს დალლილობა ეტყობა. ბეჭები დანვრილებია, მოხრილა, მაგრამ მას არ ეტყობა გაჭირვების დალი, შრომის ნაოჭები. ლაპარაკობს დინჯად, ნელის ღიმით, მეტწილად საქართველოს შესახებ.

– ლამაზია საქართველო? მთები არის? ცივი წყაროები თუ გაქვთ?..

– ლამაზია. ცივი წყაროებიც არის. ჩვენი მთები უფრო დიდი და უფრო ლამაზია თქვენსაზე.

– ალბათ! – ადასტურებს თითონ ჩაფიქრებით და კითხულობს, თუ არიან საქართველოში მუსულმანები, მეჩეთები თუ არის.

– ბევრია, – ვეუბნები, – მეჩეთებიც არის.

მის სახეზე სიამის ღიმილმა გადაირბინა.

– მაშ, მეჩეთები არის?.. ძალიან მინდა ვნახო საქართველო.

– მოზრძანდით. ნახეთ. სასიამოვნო იქნება ჩვენთვის.

მან საქართველოს ნახვა მოინდომა მის შემდეგ, როდესაც გაიგო, რომ აქ მეჩეთებიც არის, სადაც შეიძლება ილოცოს ყოველდღე ხუთჯერ. აგრეთვე ჭამოს მუსულმანის მიერ მომზადებული სადილ-ვახშამი და დაიძინოს მუსულმანის ბინაზე.

– მაშ, მუსულმანები ბევრი არიან საქართველოში?.. – განმეორებით კითხულობს მატყული ხანი.

– ბევრი, დიახ! – ვეუბნები და მის სახეზე ვხედავ ისევ გაკვირვებისა და სიამოვნების ღიმილს.

ის აქებს მაჰმადის რჯულს და თან ამბობს, რომ პატივს სცემს ქრისტესაც, რომელიც, მუსულმანების ანგარიშით, ითვლება მსოფლიოში მეოთხე წინასწარმეტყველად და ყველაზე დიდად, გარდა მაჰმადისა.

ის ხშირად იგონებდა ლადო აღნიაშვილს დიდის ქებით, რომელიც ცხოვრობდა თურმე მის ბინაზე რამდენიმე დღე.

– ლადო კარგი კაცი იყო, სწორედ მად იჯდა, სადაც თქვენ ზიხართ. გვიჩვენა, ენას ნუ დაკარგავთ, ადგილ-მამული შეიძინეთ, – შემდეგ ლადოს ღირსების მაღლა ასანეევად ცოტადენი ტყუილიც გამოურია, – ლადოს ათი ნოქარი ახლდა თანაო.

ჩვენ ვიცით, ლადოს არა თუ ნოქრების სამყოფი, თავის სახარჯო ფულიც საკმაოდ არ ჰქონდა; მან, ფერეიდანში მოგზაურობის დროს, ისფაჰანში ერთი მადლიანი სომხისგან აღებული ვალი – ოცი თუმანი – ტფილისში დაბრუნების შემდეგ გაისტუმრა და ეს ფული აქაც სხვისგან ისესხა.

– ვინ არის თქვენში შაჰი, როგორია? – იკითხა მან.

– ჩვენში შაჰი აღარ არის, აღარც თავადები. ყველა ნოდება გათანასწორებულია. მოისპო კერძო საკუთრება. ყველაფერი „დოვლათისა“ (სახელმწიფოსი).

ის გაკვირვებით ისმენდა ყოველივეს. ახლა მის სახეზე ამ-
კარა გაუგებრობა გამოიხატა. წარმოუდგენელმა ეჭვმა შეიპყ-
რო. ამგვარმა ეჭვმა შეიპყრო ყველა მის გვერდით ხალიჩაზე მო-
კეცილი ხანები, რომლებიც ხმა გაკმენდილი, ჩიბუხის ნევით ის-
მენდენ ჩვენს ბაასს.

– როგორ შეიძლება უშაჰო ქვეყანა?..

– რატომ, შეიძლება. ისე, როგორც თქვენი მეჯლისია, მაგ-
რამ ცოტა უფრო კარგად...

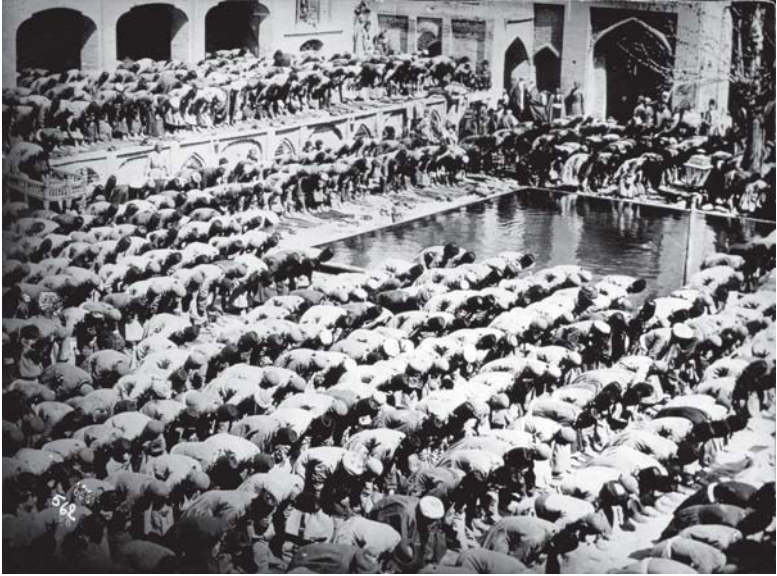
და რადგან ამჟამად სხვაგვარი განმარტება შეუძლებელი
იყო, მალე გადავედი სხვა ლაპარაკზე.

სხვები მოწინებით შესცქეროდენ მას და უპირატესობას
აძლევდენ მის ლაპარაკს, იშვიათად თუ რამეს იტყოდენ, ისიც
მოკლედ და ჩუმად.

მატყული ხანი საპატიო ალაგზე იჯდა. სხვები გარშემო
უსხდენ ვეზირებივით და ჩიბუხის ნევით ყურს უგდებდენ მის
დარბაისლურ ლაპარაკს. მთელი ეზო მნახველებით გაივსო. მან
ნება არ მისცა თავის ოჯახში მყოფ ქალებს, დავენახეთ ჩვენ. მხო-
ლოდ ეზოში გავლის დროს, ფანჯრიდან შეგავსწრეს თვალი სიფ-
რთხილით, რომ სხვას არავის შეენიშნა.

ჩვენთან ლაპარაკის დროს რამდენიმე საათი მუხლგაუ-
მართავად იჯდა. ის მხოლოდ ერთხელ წამოდგა, დაიჩოქა, სალა-
მოს ლოცვის წესი შეასრულა და ისევ თავის ალაგზე დაეშვა. ცხა-
დია, ეს იყო მეხუთე ლოცვა, რომელიც უნდა შეესრულებია მას
დღე და ღამის განმავლობაში, და ამ ერთსა და იმავე ლოცვას,
ერთი და იგივე სიტყვებით, ერთი და იგივე სასოებით, ხალისით,
რწმენით ასრულებს ის მთელი თავისი სიცოცხლის განმავლო-
ბაში. და მაინც ვერ ძლება იგი, ვერა გრძნობს, რომ ეს უაზრო
ბგერა ვერაფერს მიცემს მას, პირიქით, ის მზათაა ყოველი მისი
ხელის შემშლელი დაახრჩოს. ამიტომ იჩივლა: „ერთი რწმენა ლა
დაგვრჩენია და ამასაც წავვართმევნო“.

სამწუხაროდ, ჯერ არაა ირანში ისეთი ძალა, რომელიც მას
ამ რწმენას წაართმევდა, რომლის სიკეთე მიუწვდომელია მატყუ-
ლი ხანებისთვის. ის მხოლოდ მაშინ დამშვიდდა, როდესაც დაი-
ნახა, რომ მე მას „რჯულს ვერ წავართმევდი“. ამ ჩემს სისუსტეში

ლოცვა

მან ჩემი კაი კაცობა დაინახა. ამიტომ იყო მისი მასპინძლობა ხალისიანი, უხვი. ამიტომ გახსნა მან საჩხუბრად შეკრული წარბები და ღიმილით ამბობდა: „ლაღოც სწორედ მაგ ადგილზე იჯდა, სადაც შენ ზიხარო“.

ლოცვის შემდეგ, შეუდგა ისევ თამბაქოს მოწვევას. ჩიბუხს გამოცლიდა თუ არა, მეორედ გაამზადებდა. მან იგრძნო, რაღაც შინაგანი უხერხულობა, ალბათ, იმიტომ რომ მე არაფერს ვეწეოდი და ძალაუნებურად თვალს ვადევნებდი, თუ როგორი გულისყურით ადევნებდა იგი მიბნედილ თვალებს ყალიონის თუხთუხსა და იქიდან გამოსულ ბოლს, რომელიც ბამბის ქულასავით დასტრიალებდა თავზე. იგი ხანდახან წამოიძახებდა:

– ბის მილლაჰ!.. (სახელითა უფლისათა).

ბოლოს წარმოთქვა:

– არ შემძლია შევწყვიტო, გაფუჭებული ვარ.

საზოგადოდ, ხანების უმრავლესობა „გაფუჭებული“ იყო ოპიუმისა და სხვა ნარკოტიკული ნივთიერების მოწვევით, გან-

ყაზვინი. შაჰ შუსეინის მეჩეთი

საკუთრებით ოპიუმი მარტო მოსანევად არა აქვთ. ის მათი საექიმო საშუალებაც არის. ყოველგვარ ავადმყოფობის დროს ყლაპავენ პანია ნამცეცებს, რომელიც აყურებს ტკივილს უსათუოდ, მაგრამ არ იციან, თუ რა ვნებას აყენებს ის მათ სხეულს საერთოდ.

ან კი რა უნდა გააკეთოს ხანმა გარდა ოპიუმის, ჰაშიშის და თამბაქოს მონევისა, როდესაც არა აქვს არავითარი გასართობი, უსაქმურ დროს მოსაკლავად. ის მუდამ მოკეცილი ზის ხალიჩაზე და მიჩერებია თავის ქოშებს ან გივეს¹, რომელიც უწყვია შესავალ კარებში.

მაგრამ, როგორც უნდა იყოს მათი წარსული, ისინი უკვე განადგურებისა და გადაგვარების გზაზე დგანან. ახალმა ცხოვრებამ ბევრი რამ წაართვა მათ. მათი როლი შემცირდა. ისინი მთავრობის უბრალო მოხელის როლს ასრულებენ. ეს არის მათი უკანასკნელი ამოსუნთქვა, როგორც დაკვირვებიდან ჩანს, ქარ-

1. გივე – ბამბის ნართისგან მოქსოვილი ჩუსტია, რომელსაც ძირიც ჩვრისგან აქვს მინაკერი. იგი გრილია და სპარსეთში დიდი გასავალი აქვს.

თულ ენას პირველად ქართველი ხანები ივინყებენ და შემდეგ მათზე დამოკიდებული, მათი გავლენის ქვეშ მყოფი გლეხები. ამის მაგალითს, სხვათაშორის, სოფ. ქვემო მარტყოფი წარმოადგენს. მიუხედავად იმისა, რომ ეს სოფელი მხოლოდ ოთხი კილომეტრითაა დაშორებული ზემო მარტყოფს, მცხოვრებნი მთლიანად გადასული არიან ირანულ ენაზე. ქართული ლაპარაკი მხოლოდ ლამოხუცებულეებმა იციან. და ეს იმიტომ, რომ მათი ხელმძღვანელი ხანები, როგორც ეტყობა, თითქმის ასი წელიწადია ქართულად აღარ ლაპარაკობენ. ასევეა შედარებით სხვა სოფლებშიაც, სადაც ქართული დაუვიწყრიათ, ან უკვე ივინყებენ. და იმ სოფლებში, რომლებიც სხვა ეროვნების ხანის ხელში გადასულან, ისინი თავიანთ ქართველობზე აღარც კი ლაპარაკობენ. თვით ის ხანებიც კი, რომლებსაც ჯერ ქართული ენა არ დაუვიწყრიათ, შერეული ენით ლაპარაკობენ. მათი ენა შესამჩნევად განსხვავდება მდაბიოს ენისაგან.

ამგვარად, ქართველების გადაგვარება ჯერ ცხოვრების სათავეში მდგომ ხანებში დანყებულა და შემდეგ, მისი გავლენით, გლეხებზე გადასულა. მათი სიტყვიერი გადმოცემით, ს. ქვემო მარტყოფი ლალატით ყოფილა დაარსებული. მაგალითად, ქერიმ ხანთან ჩხუბის დროს, ქართველებისთვის უღალატნია ერთ ხანს და ქერიმ ხანის ჯარს მიმხრობია. ქართველების დამარცხებისა და გამაჰმადიანების შემდეგ, მოღალატე ხანი, რადგან მისი ამ სოფელში დარჩენა აღარ შეიძლებოდა, გამოუთიშავს ქერიმ ხანს, ოთხი კილომეტრის დაშორებით ადგილი მიუცია, ყმები უჩუქებია და დაუსახლებია. ამის შემდეგ დარქმევია მას ახორე ფაინ ანუ ქვემო მარტყოფი. იმ ხანის გვარი, მისი ჩამომავალი არიან გადაგვარებული ჰასან ხანი და ბალირ ხანი, რომელთა გადმოცემით, ქართული ლაპარაკი მათმა მამა-პაპამაც არ იცოდა.

ს. ქვემო მარტოფის დაარსებაზე სრულიად სხვანაირად აქვს გადმოცემული სეიფოლა იოსელიანს, რომელიც დაბეჭდილია ა. ჩიქობავას მიერ გამოცემულ „ფერეიდნულის მთავარ თავისებურებანში“: „ყოფილა ვინმე მეციკნე ნისირა მარტყოფელი მასიტაანი. მასთან შემთხვევით მისულა ყაჩალი ქერიმ ხანი. ქე-

რიმ ხანს მეციკნესთვის უთქვამს, ნადი, სოფლიდან ერთი ლიტრა პურიც მოგვიტანე, საუზმე ვჭამოთო. მეციკნემ პურიც მოუტანა და ბატკანიც დაუკლა. ნასვლის დროს, ქერიმ ხანმა მეციკნეს სახელი ჰკითხა. შემდეგ უთხრა: „თუ გაიგო, რომ დიდი სახელის კაცი გავხდე, სადაც ვიყო, მოდი, მინახულეო“. როდესაც ქერიმ ხანი გამეფდა, ნასირამ მიმართა დახმარებისთვის და ქერიმ ხანმაც უბოძა მას სულთნობა. ამის შემდეგ, დასახლდა ქვემო მარტყოფში, რომელიც იწოდებოდა ნასირ-ხანად. გაშენებულია სოფელი. მისი ჩამომავალი არის ბალირ ხანი“.

ასეთია მოკლედ სეიფოლას მიერ გადმოცემული ამბავი. მაგრამ ამ გადმოცემას რალაც ზერეღე ხასიათი აქვს. ქერიმ ხანმა, შესაძლებელია, ერთს პატივისცემაში უბოძა „სულთნობა“, მაგრამ მეციკნე მარტო ამ „წოდებით“ სოფელს ვერ ააშენებდა. მისთვის საჭირო იყო მიწა, ყმები და ფული. ამის შესახებ კი სეიფოლას გადმოცემაში არაფერია მოხსენებული. ამიტომ, თუ ქერიმ ხანი ურევია მარტყოფის დაარსებაში, ამას, მართლაც, მათ გამაჰმადიანებასთან უფრო ექნება კავშირი.

მტვირთავები

თავი მეშვიდე

გლეხები. მათი ბატონყმური მდგომარეობა. სიღარიბე. შინაური მართველობის წესი. ექვსი ბატონი. შინაური მრეწველობის სისუსტე.

ფერეიდნელი გლეხის მდგომარეობა, რასაკვირველია, ისევე, როგორც მთელი ირანის გლეხოების, მეტად მძიმეა, საოცარი და თანამედროვე კულტურული ადამიანისათვის ყოვლად აუტანელი. ის არა გავს დღევანდელი ჩვენი გლეხოების ცხოვრებას. ჩვენსას გლეხმა ასი წლით უნდა დაიხიოს უკან, რომ იგრძნოს ის უუფლებობა და დამცირება, სიმწარე, რომელსაც განიცდის ფერეიდნელი გლეხი. ის დღესაც ბატონყმურ მდგომარეობაშია. მისი ბედი დამოკიდებულია სხვის ავსა და კარგზე. ის ყველას ეკუთვნის, თავისი თავის გარდა.

გლეხების დიდ უმრავლესობას სრულებით არაფერი გააჩნია. ისინი პირდაპირ ბატონყმურ დამოკიდებულებაში არიან

ხანებთან და შეძლებულ ვაჭრებთან, რომლებსაც ფულით შეუძენიათ გალატაკებულ ხანებისგან ადგილ-მამული და სოფელში გამაგრებულან. გლეხების პატარა ნაწილი მცირე ადგილ-მამულის მქონეა. ხოლო კიდევ უფრო პატარა ნაწილს ცოტაოდენი ქონება შეუძენიათ და ასე თუ ისე „მდიდრებათ“ ითვლებიან.

ასეთი სიღარიბისა და უფლებების შედეგია მათი უსწავლელობა და, მაშასადამე, ცრუმორწმუნეობაც. ან კი რა უფლება უნდა ჰქონოდა გლეხს ირანში, როდესაც თვით სახელმწიფო სხვისი უფლების ქვეშ იყო. ხოლო ყოველი ხანი თავის პანია სამშობლოში თითქმის განუსაზღვრელი უფლებით სარგებლობდა. უფლება დამყარებული იყო ერთეულების საკუთრების პრინციპზე. საერთოდ, გლეხს ექვსი ბატონი ყავდა: შაჰი, ხანები, მოღები, ვაჭრები, მემამულეები და მოიჯარადრეები. არა თუ რომელიმე გლეხი, ზოგან მთელი სოფელი ერთ რომელიმე ამ ექვს ნურბელათაგანს ეკუთვნოდა და ეკუთვნის დღესაც. ის განაგებს მთელ სოფელს, როგორც სურს, გარეშე პირის ან თვით სახელმწიფოს შეუდავებლად. ის მისი საკუთრებაა. გაჰყიდის, როცა უნდა, რამდენიც უნდა, ან გასცემს იჯარით იმის მიხედვით, თუ როგორ უკარნახებს მას თავისი პირადი მდგომარეობა.

გლეხს ნება არა აქვს, წინააღუდგეს ბატონის სურვილს. ის მუშაობს ქედნაზრილი და დღეში ხუთი ბატონიც რომ გამოეცხადოს, ხუთივეს დაბლად თავი უნდა დაუკრას, და თავის ნაშრომიდან მიართვას გამზადებული ჭირნახული. თუმცა გლეხისათვის, სულერთია, ვინ იქნება მისი ბატონი. ის მინის საკუთრებაა, მაზედ მიჭედლი და მინის ღირსებაც ამითი განიზომება. თუ კარგი მუშა-გლეხებია, იქ მინაც კარგად გაიყიდება.

მოსავლის გაყოფის წესი სხვადასხვანაირია.

სრულიად უქონელი გლეხი თუ უცოლშვილოა, მთელი წლის განმავლობაში რჩება ბატონი მემამულის ხარჯზე. მაგრამ თუ ცოლშვილიანია, მაშინ მას ჩვეულებრივად ნამუშევრიდან წილი ეძლევა. მაგალითად: ვისაც საწარმოო იარაღი აქვს, ხარები ყავს და სათესლე აქვს, ის მიიღებს ჩვეულებრივად მოსავლის ორ მესამედს; ვისაც მარტო ხარები ყავს, ის ნახევარს მიიღებს. მა-

ფერეიდნელი გლეხები. ზემო მარტყოფი. 1927 წელი

ინც კი გლეხს იშვიათად ერგება იმდენი, რომ მას წლის ბოლომდე ეყოს. ამიტომ ის სესხულობს ბატონისგან, ან მოზიარესგან ახალი მოსავლის ანგარიშში. ამგვარად, ის მუდმივად დამოკიდებულია მემამულეზე, ვარდება მუდმივ სიღარიბეში და, თუ ცუდი მოსავალი დაუდგა, ბოგანო ხდება.

ასეთ მდგომარეობას ისინი თითქო უნდა გაედევნა სოფლიდან ქალაქისკენ, მაგრამ ეს ჯერჯერობით ძალიან იშვიათად ხდება. ქართველი გლეხი ჯერ ისევ ძველებურად კარ-ჩაკეტილში ცხოვრობს. ის ქალაქს არ ეკარება, რადგან საამისო ცოდნა და მომზადება არა აქვს.

გლეხებს აქვთ აგრეთვე თავიანთი „თვითმართველობა“. სწორედ ისეთი, როგორც ჩვენში ძველად სოფლის მამასახლისი და მოსამართლეები იყვნენ.

მამასახლისის ირანული სახელწოდება აქვს „ქათხუდა“, ხოლო მოსამართლეებს უწოდებენ „სეფიდრიშებს“, ანუ „თეთრნ-

ვერიანებს“, რადგან ყველა ისინი მოხუცებული არიან, და, მაშასადამე, სასოფლო საქმეებში უფრო გამოცდილი.

„ქათხუდა და სეფიდრიშები“ ანესრიგებენ სოფლის სადავო საქმეებს, მაგრამ აქ მათ წინ ეღობება ხანების მოქმედება, რომლებიც მეტი გავლენით სარგებლობენ. ამგვარად, მათი უფლება შეკვეცილია. მათაც ისევე ეშინიათ ხანების, როგორც ყოველ გლეხს, ამიტომ თვით გლეხობაც უწინ ხანებს მიმართავენ „სამველად“, ვიდრე თავიანთ არჩეულ კაცებს.

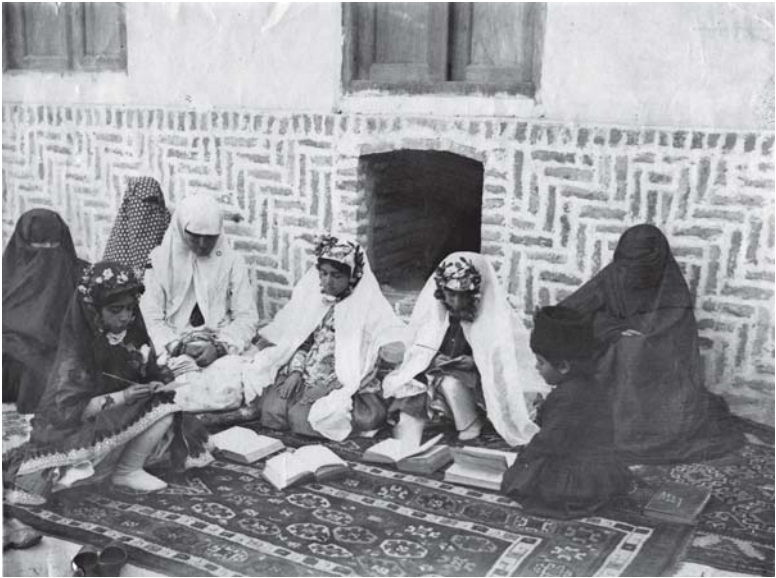
თუ რამეს ასრულებენ ეს არჩეული კაცები, მეტწილად ისევ ხანებისა და მთავრობის დავალებებს. ამიტომ გლეხებისთვის ისინი ზედმეტი ბარგია, რომელიც უნდა ზიდოს საკუთარი ზურგით, სრულიად უსარგებლოდ.

* * *

ირანში ქართველ კაცს ვერც შინამრეწველობისთვის მოუცლია. ის იგივე გლეხია თავით ფეხამდე, როგორც გადასახლების პირველს ხანებში იყო. მიუხედავად იმისა, რომ ის ფაჰანი განთქმულია ხელოსნობით, ამ ხნის განმავლობაში მას თითქმის არაფერი შეუთვისებია ისეთი, რომელიც მას ქალაქში ფეხს მოაკიდებინებდა. თვით მათ სოფლებშიც კი დიდი უმეტესობა ხელოსნებისა არა ქართველები არიან.

მათი მდგომარეობა, როგორც ხელოსნის, ბევრად სჯობია მიწის მომუშავე გლეხებისას. ამგვარად, ფერეიდნელი ქართველები ვერც ქალაქს დაკავშირებიან და ვერც ადგილ-მამულის შეუნარჩუნებიათ. მიზეზი მათი გაღარიბებისა, სხვათაშორის, ცრუმორწმუნეობაა. ამ მხრივ ისინი თავის მეზობლებს არ ჩამორჩებიან. 1927 წელს თოთხმეტი სული გაემგზავრა სალოცავად მექაში ჰაჯის წოდების მისაღებად. მათ შორის, ერთი ქალი იყო, მარტყოფელი. ხორშიდა. მას თავი მოწონდა იმით, რომ ის პირველი იყო ქართველ ქალებში, რომელმაც გაბედა მექაში წასვლა.

მექაში მიმავალ ფანატიკოს ქართველს სიღარიბე ვერ აჩერებს, ის ყიდის ყველაფერს, რაც გააჩნია, ოღონდ „სული იცხო-

ირანული სკოლა

ნოს“. ის დაიმედებულია, რომ „ღმერთი ერთ ლუკმა-პურს არ გამოუღევს“. ასეთი იმედით მიდის ის, ხარჯავს ყოველივეს, რაც გააჩნია და დგება იმავე კაცთან წლიურ მუშად, ვისაც თავისი ქონება მიყიდა.

დაღარიბება კიდევ არაფერია. მექაში წამსვლელთა გზის სიშორეს და სიძნელეს ბევრი ვერ იტანს. დამტკიცებულია, რომ წამსვლელთაგან 10% გზაში იხოცება. მისი ოჯახი ნადგურდება, მაგრამ ცრუმორწმუნე, შეუგნებელ ადამიანისთვის ასეთი სიკვდილი საპატიოდ ითვლება და მას ბევრიც შენატრის.

ამავე დროს ქართველ კაცს სამასი წლის განმავლობაში სწავლაზე არ უფიქრია. ამ მხრივ ის ჩამორჩენილა ყველა თავის მეზობელ ხალხს. 15 სოფელში ერთი სკოლა არ ქონდათ. მხოლოდ 1928 წელს დაარსდა ერთადერთი სკოლა ახალი პროგრამით, რომელსაც პირველს ხანებში უნდობლად უყურებდნენ.

ზემო მარტყოფის სკოლა. 1927 წელი

აქამდე ბავშვებს წერა-კითხვას, ე. ი. ჩვეულებრივად რომ ვთქვათ, „ანა-ბანას“ ასწავლიდნენ სასულიერო პირები – ახუნდები. ეს არაა სკოლა ნამდვილი მნიშვნელობით, მას არა აქვს არავითარი სისტემა. სწავლება დამოკიდებულია თვით მასწავლებლის ცოდნასა და ხასიათზე. ასეთ სკოლას ირანში „მაქთაბს“ ეძახიან, ე. ი. დაბალი ხარისხის სახალხო სკოლას.

ასეთი მაქთაბი თითქმის ყველა სოფელშია თითო-ორო-ლა, მაგრამ ის უფრო ახუნდის შემოსავლის წყაროა, ვიდრე სასწავლებლი. მართალია, ეს შემოსავალი ძალიან მცირეა, მაგრამ უსაქმო და ზარმაცი ადამიანისათვის მაინც საკმარისია.

მაგალითად, ზემო მარტყოფში სამი ასეთი მაქთაბია. პატარა ოთახი, ცალკარიანი, უფანჯრო. შიგ არც სკამი, არც მაგიდა. ბავშვები სხედან ძირს ჭილობზე ჯგუფად. ისინი ყველა პატარაა – ხუთიდან ექვს წლამდე. კატის კნუტებივით მობუზული არიან და თავჩაქინდრული დაჩერებიან ქალღებებიდან ამონაგლეჯ, რაღაც ფურცლებს. ისინი ყველა დახეულ-დაგლეჯილსა

და ჭუჭყიან პერანგებში არიან. ეტყობათ, სოფლის უღარიბესი ნაწილის შვილები არიან.

მდიდრებისა და, მით უმეტეს, ხანების შვილები აქ არ დადიან, და რადგან ქალაქი აქედან შორს არის, ისინი რჩებიან უსწავლელი. თუ ოჯახში ვინმემ წერა-კითხვა იცის, უმთავრესად, თუ მამამ იცის რაიმე, შვილსაც შეასწავლის და „იოლად წავლენ“.

ბავშვი სწავლობს მანამდე, სანამ საოჯახო შრომა არ შეუძლია. შემდეგ ის სწავლისათვის ვეღარ მოიცლის. იმათი აზრით, თუ წერა-კითხვა ოდნავ მაინც შეისწავლა, მეტი არც საჭიროა.

ბავშვებს ჰქონდათ მიცემული სხვადასხვა შინაარსის გაკვეთილი, ყორანიდან გადმობეჭდილი, ისინი კითხულობდენ ყველა ერთსა და იმავე დროს, უფრო კი ლილინებდენ. მასწავლებელიც იქვე იჯდა – მორთხმული. მას გადაშლილი ყორანი მუხლებზე ედო და გაშტერებით ჩაჩერებოდა. ამავე დროს, ის ყურს ადევნებდა ბავშვების „სიმღერას“. ვისაც შეეშლებოდა, გაუსწორებდა. ხშირად მასწავლებელ-ახუნდებს, სწავლების დროს გრძელი ლერწმის ჯოხი უჭირავს ხელში, როდესაც მონაფეს შეეშლება, ახუნდი ჯოხს ნაკრავს თავში და ამგვარად აგრძნობინებს, რომ მას რალაც შეეშალა. შემდეგ გაამეორებინებს და თუ კიდევ შეცდა, გაუსწორებს. ამგვარად, ახუნდის ჯოხი მუდმივ მოძრაობაშია.

მასწავლებელმა დაგვინახა თუ არა, ფეხზე წამოხტა. ახალგაზრდა ბიჭი იყო, სიმპატიური, ქართული ლაპარაკი არ იცოდა. „ცოტაოდენი მესმისო“ – თქვა ირანულად. მაგრამ, მგონი, ცოტაც არ ესმოდა. მას იამა, სურათის გადაღება რომ დავინწყეთ და მაშინვე გაშლილი ყორანი გულზე მიიხუტა.

ამჟამად ზემო მარტყოფში, როგორც ზემოთ ვთქვით, ერთი სკოლაა ახალი წესით და პროგრამით. მაგიდები, სკამები, ყველაფერი არის, მაგრამ ის ჯერ სათანადოდ ვერ იზიდავს ხალხს. ერთმა მეზობელმა სეიფოლას უთხრა: „მაგ სკოლაში არავინაც არ მოვა სასწავლებლადო“. სეიფოლამ გაჯავრებით უპასუხა:

– ქურთები მოვლენო. – და ამით გააჩუმა.

სწავლება წარმოებს ახალ წესზე, ირანულად. ამან გამოინვია ცოტაოდენი უკმაყოფილება. ბავშვებმა ირანული სრულე-ბით არ იციან. მასწავლებელი კი აიძულებდათ, რომ სკოლაში მხოლოდ ირანულად ელაპარაკათ.

– თუ ერთს დაგვაინწყებთ, და მეორეს გვასწავლით, ეს რა-ლა გამოვიდა?.. – უთხრეს მასწავლებელს.

მაგრამ მას თავისი პასუხი ჰქონდა, მე ქართული არ ვი-ციო. ამის შემდეგ, როგორც გამოირკვა, მთავრობა ქართულად სწავლების წინააღმდეგი არ იყო, ისევე, როგორც არ ეწინააღმ-დეგება სომხებს, ებრაელებს და ქურთებს. მაგრამ ფერეიდნელ ქართველებში არავინ არის ქართული წერა-კითხვის მცოდნე, რომ მასწავლებლობა შეეძლოს, ხოლო იმ ქართველებიდან, რომლებიც აქედან არიან გასული და უსაქმოდ დაეხეტებიან თეჰერანის ქუჩებზე, არავინ ისურვა ფერეიდანში მასწავლებ-ლად წასვლა.

ფერეიდნელ ქართველებში, ზოგიერთებს მაინც აქვთ სწავ-ლის მნიშვნელობის სათანადო შეგნება და სურვილი. ერთმა მათ-განმა გულისტკივილით გვითხრა:

– წაიყონეთ ჩემი შვილი, თქვენი იყოს, ოღონდ ნუ იქნება ჩემსავით უბედური...

ფერეიდნელი თურქი ბეჰაისტი

თავი მერვე

ფერეიდნელი ქართველი ქალი. მეოჯახეობა. ზნე-ჩვეულება. ხასიათი. შრომის მოყვარეობა. უსწავლელობა და ცრუ მორწმუნეობა.

ფერეიდნელი ქართველი ქალი დღემდე სრულიად კარჩაკეტილია. ის დაბადებიდან არ გაშორებია თავის ოჯახს. ერთი მოვლენა ფერეიდნელ ქალთა ცხოვრებაში იყო ის, რომ ერთმა მათგანმა გაბედა მექაში წასვლა მამაკაცებთან ერთად 1927 წელს. ის ფაჰანში მხოლოდ ერთი ქალი ცხოვრობს, რომელიც გაყოლია ცოლად ფერეიდნელ თურქს – ბეჰაისტების სექტის მიმდევარს და, მაშასადამე, თვითონაც ქმრის სარწმუნოებას აღიარებს.

ცეცხლთაყვანისმცემელი ქალი

არაქართველს აქამდე ცოლად იშვიათად მიყვებოდენ, მაგრამ ეს წესი ამ ბოლო დროს ხშირად ირღვევა. თუ მისი მეზობელი ქურთი, ან ბახტიარი კარგად ცხოვრობს, ქართველი ქალი მას აღარ წუნობს, მით უმეტეს, რომ ამ შემთხვევაში ქალს ოჯახის უფროსი არც კი შეეკითხება. ორცოლიანობა იშვიათი მოვლენაა. შესაძლებელია, ეს სიღარიბის შედეგიც იყოს. მაგრამ ქართველ ქალს, როგორც ეტყობა, დიდ უბედურებად მიაჩნია მეორე ცოლობა. მისთვის ეს ერთგვარი დამცირება არის. ეს ერთნიარად წყინს, როგორც პირველს, ისე მეორე ცოლსაც. მაგრამ თუ ქალი უშვილოა, მაშინ ქმარი ირთავს მეორე ცოლს, შვილის შექმნის მიზნით. უშვილო ცოლი ამის წინააღმდეგ ვერ მიდის, და ბედს ურიგდება, როგორც „დამნაშავე“.

– მე „ფეხი“ მყავ. – ამბობდა მარტყოფელი ქალი.

პირველად ვერ გავიგეთ, რა იყო ეს „ფეხი“. მაგრამ შემდეგ გამოირკვა, რომ ის უშვილო გამომდგარა და მის ქმარს მე-

ბახთიარები

ორე შეურთავს. აი, ეს ყოფილა თურმე „ფეხი“. გასულა ორი წელიწადი და ამ მეორესაც არ ყოლია შვილი, ქმარს მასზედაც აუცრუებია გული. უკვე მასაც ნაკლებ ყურადღებას აქცევს და ადვილად შესაძლებელია, გააგდოს კიდევაც. ამ მდგომარეობამ თურმე სიბრალული გამოიწვია პირველ ცოლში. მან ლაპარაკში დაატანა:

– მე ის მეცოდება. ქმარს ვეუბნები, ჩემ „ფეხსაც“ მიხედოს.

ლაპარაკში ირანული ცხოვრების გავლენა ქალს, მამაკაცთან შედარებით, ნაკლებ ეტყობა. ქალის ენა უფრო სალია, რბილი და სიამით მოსასმენი. ლაპარაკის დროს ზოგჯერ სრულიად გავიწყდება, რომ ვინმე სხვას, სხვაგან, ნახევრად გადაგვარებულ ადამიანს ელაპარაკები, და არა შიდა ქართლელს ან კახელ დედაკაცს.

ქალი მამაკაცზე უფრო გულკეთილი და მხიარული ჩანს. მათ ცნობისმოყვარეობას და გაკვირვებას ჩვენი დანახვისას

საზღვარი არ ჰქონდა. მართალია, ის მამაკაცის გვერდით ყოფნას, ისლამის სარწმუნოების გავლენას ფანატიზმის უძირო ზღვის მორევში ჩაუგდია, მასაც მრავალთ ცრუმორწმუნეობა შეუთხზავს და შეუთვისებია, მაგრამ მასში მაინც არის ძველი ქართული ხასიათის ჩანასახები: გულახდილობა, სისადავე, სახის მოხაზულობა და ელფერი დაცული. მასაც შერჩენია გულისტკივილი. ეტყობა წუსს თავის კარჩაკეტილ ცხოვრებაზე. ისინი თან დაგვდევენ ყოველ ფეხის გადადგმაზე. მოგვჩერებოდენ თვალებში და იცინოდენ.

– მოიტანეთ თქვენი საგორველა (ავტომობილი) და ნაგვაგორეთ აქედან. – გვითხრა ერთმა სიცილით.

– მერე აქეთ აღარ წამოხვალ?

– არა, თავის დღეში აღარ დავბრუნდები. ერთს კაცს ხომ მიშოვნით აქ?

– კაცები აქაც ხომ არიან.

– იპ, ესენი რა კაცები არიან... – იხუმრა მან, გვერდით მყოფ მამაკაცების მოურიდებლად.

* * *

ქალი ადამიანი, მუდამ მოქცეული ეზოს ვინრო ფარგლებში, ოჯახურ შრომაშია ჩაბმული. მას მრავალ შიშსა და უბედურების რკალებში გაუვლია. განუცდია ყაჩაღთა ხშირი თავდასხმა და სისხლისღვრა. ცხადია, ძალაუნებურად იფიქრებს, „ნააგორონ“ ასეთი „მოჯადოებული“ ადგილიდან, განსაკუთრებით ისეთ ქვეყანაში, რომელთანაც მას აკავშირებს წარსულის მოგონება და ფიქრი უკეთეს მომავალ ცხოვრებაზე, რომელიც არ უნახავს დღემდე.

სოფელში შევედით თუ არა, პირველ შეხედვაზედვე, თვალში გვეცა ჩვენებური, ეზოში მოფუსფუსე დედაკაცი, ხმამაღლა მოლაპარაკე, ზოგჯერ მყვირალა უბრალო რამეზე.

– დედა მითხალი ლა მოგიტანო! – გასძახის პატარა ბიჭუნა დედას და რალაც დიდ ჯოხს ეპოტინება. თითქო იცის, რომ სახლში ხელცარიელი არ უნდა შევიდეს.

ქართული წარმომავლობის ქალი შაჰსევეანიდან

– არაფერი მინდა, შვილო, ოღონდ შენ მოდი აქ! – გამოსძახის სახლიდან დედა. და ამ თბილ სიტყვებში აშკარად ჩანს, რომ მას ქვეყანაზე შვილზე საყვარელი არავინ ყავს.

თვით ფერეიდნელი ქართველების სიტყვით, ოჯახში ქართველი ქალი შედარებით უფრო თავისუფალია, ვიდრე ირანელი. მას მეტი ნდობა აქვს, მაგრამ ეს ნდობა დამყარებულია მათ სოციალურ მდგომარეობაზე. რამდენად ღარიბია ქალი, იმდენად იძულებულია, გაექცეს ყორანის შემსუთავ კანონებს. ღარიბი გლეხის ქალი გვერდში უდგას თავის ქმარს და აკეთებს იმას, რაც საჭიროა ოჯახისთვის. ის გადის ყოველგვარ სამუშაოზე. ოჯახის გარეთაც მკის, მარგლის, ლენავს, აცხობს, ქსოვს და კერავს. ზის ქმრის გვერდით და სტუმარსაც პირახდელი ერვენება. ნამდვილი ირანელის ოჯახში ამას ვერ ნახავთ.

სულ სხვაგვარია ოჯახური განწყობილება ქართველი ხანების ოჯახში. სეიფოლა იოსელიანის ოჯახის გარდა, არც ერთმა ხანმა არ მისცა ნება თავის ცოლს, მოსულიყო ჩვენთან სანახავად. არ მოგვცეს ნება, გადაგველო მათი სურათები. ქალებს განსაკუთრებული ბინა აქვთ ხანების სახლში. ქალები აჩვენებს მხოლოდ ჩვენს თანამგზავრ ქალებს. ამ შემთხვევაში ხანების მიერ სრულიად დაცულია ირანული წესები. ხანები ემორჩილებიან უფრო საზოგადოებრივ გავლენას. არ უნდათ თავი სხვაზე დაბლა დააყენონ. თავიანთი ხარისხი უნდათ აიყვანონ იმ დონეზე, როგორც სხვა ირანელი ხანები და დიდებულები არიან; მათი ასეთი შეხედულება ფსიქოლოგიურად ქალებზედაც გადასულა.

ერთმა ბახტიარის ხანის ქალმა თქვა:

– თუ კი სხვა ქალები არ აძლევენ ნებას, დაანახონ მათი სახე ვინმეს, მე რათა ვარ სხვაზე ნაკლები, ჩემმა მსახურმა რომ სახეზე შემომხედოს, თავს გაუტყხავო.

ამიტომ, როდესაც ქალბატონს მსახური კაცი რაიმეს მიართმევს, კისერი გვერდზე უნდა მოიქციოს, გადაცეს ხელუკუღმა და ისე გავიდეს, რომ სახეზე არ შეხედოს.

ასეთი ჩვეულება პირველად სეიფოლას ოჯახში დაირღვა, მაგრამ თვით ამ დარღვევის პროცესში საოცარი რამ გამოიკვევა. სეიფოლამ თითონ თქვა, რომ მას თავის ცოლთან ჯერ პური არ უჭამია. მისი ცოლი მასთან ისე მორიდებულად იყო, როგორც უცხო სთან. საათობით ვიჯექით ერთად და ისინი ერთი მეორეს არ გამოლაპარაკებდნენ. მხოლოდ სურათის გადაღების დროს დაჯდნენ ისინი ერთად სხეების დასანახავად, და ისიც პირველად თავის სიცოცხლეში, და ეს იმიტომ კი არა, რომ მათ ასე არ უნდოდათ, არამედ იმიტომ, რომ ასეთი იყო ჩვეულება, ასე იქცეოდნენ ყველა დიდი კაცები.

სეიფოლამ, თავისი რძლის სახე მხოლოდ მეორედ დაინახა მთელი წლის განმავლობაში. რძალმა შენიშნა თუ არა, მაშინვე მიტრიალდა, რომ მამამთილს იგი მესამედ არ დაენახა. ამავე დროს, იგივე ქალი ჩვენ, უცხო ადამიანებს, სრულებით არ გვერიდებოდა. სეიფოლამ მისი გათხოვილი ქალის ორსულობის ამბავი გაიგო ერთი წლის შემდეგ, როდესაც ბავშვმა აკვანში და-

ირანელი ქალები

იჭყვივლა. იმიტომ, რომ ვერ გაუბედეს ასეთი რამის გამხელა. ხოლო თვით სეიფოლამ არ იკითხა, ან არ მოაგონდა ამისი კითხვა.

ქალების ჩაცმა-დახურვა, მორთულობა ბახტიარულ-ქურთულია. მოკლე „იუბკა“, დაკეცილ-ნაოჭებიანი ზედატანი – გრძელსახელოიანი ხალათები. ხალათის გარეთ, უსახელო კოფთა, წინიდან მოქარგული. თავზე ახურავთ ფიალასავით მრგვალი, ლამაზად მოქარგული ქუდი, ხოლო ზევიდან შალის, ან აბრეშუმის მანდილი, რომლის ცალი ყური შემოხვეული აქვთ კისერზე.

საჯარო ადგილზე იხურავენ ჩადრს უნიღბოდ. მაშინაც სახე ნახევრად ღია აქვთ. ისინი მხოლოდ ერიდებიან თავიანთ „დიდკაცებს“ და მოხუცებს.

ხნიერი ქალები იკიდებენ ყელზე და გულზე სამკაულს, ძველ ფულებს, ლაჟღაჟებს, ქარვებს, კაკულებს და ყოველივე ბრჭყვიალა ქვასა და ლითონს, რასაც კი შეუძლია მიიზიდოს კაცის თვალი, მათ ძალიან მოწონთ თავიანთი მორთულობა და ურჩევდენ ჩვენს თანამგზავრ ქალებსაც, ჩაეცვათ ასეთი ტანისამოსი.

სამაგიეროდ, არ მოწონდათ ჩვენი სტუმარი ქალის შიშველი მკლავები და გაკვირვებული კითხულობდნენ:

– როგორ?.. ფარჩა არ ჰქონდა მეტი?!

– ჰქონდა, მაგრამ, ეგ ეგრე უნდა...

– ეგრე?.. ეგრე ხომ გონჯია!..

მათის აზრით, მთელი სხეული დაფარული უნდა იყოს ფარჩით, მაშინ „გონჯი“ აღარ იქნება.

ქართველი ქალი ჯერ ქალაქში ქირაზე არ გასულა. ის მიჯაჭვულია კერაზე. უჭირს, მაგრამ მან არც კი იცის, რა გააკეთოს იქ, მისთვის უცხო „ადგილზე“, ე. ი. მათებურად რომ ვთქვათ – „დიდ სოფელში“.

საოჯახო ხელსაქმარი თითქმის ყველანაირი იციან: ქსოვენ ნოხებს, ფარდაგებს, ზელიუსს, საზაფხულო ფეხსაცმელების მასალას, წინდებს, ხელთათმანებს. აკეთებენ საოჯახო წვრილმანს საქემეს, მაგრამ აკეთებენ ყველაფერს ცოტას, მასალის უქონლობის (სიღარიბის) გამო, უმთავრესად საოჯახო საჭიროებისათვის.

ძველი ქართული ჩვეულებიდან მათ არაფერი შერჩენიათ. ისლამი, საზოგადოდ, არაფერს ტოვებს ადამიანში, გარდა საკუთარი შხამისა. გამიგონია, და თვით ლადო აღნიაშვილსაც აქვს თავის აღწერაში მოხსენებული, თითქოს პურზე ჯვარს დაუსვამენ და, აგრეთვე, იციან კვერცხის წითლად შეღებვაც.

მაგრამ ეს ჩვეულება გავრცელებულია საერთოდ მუსულმანობაშიაც. პურზე ჯვარის დასმა ისფაჰანშიც იციან და ყოველ გაზაფხულობით, ნოვრუზობის დროს, ყოველ მწვრილმანეს სავესე თაბახი უდგას წითლად შეღებილი კვერცხებით მთელი თვის განმავლობაში.

ცრუმორწმუნოება, განსაკუთრებით ქალთა შორის, როგორც ყველა მდაბიო ხალხში, ძალიან არის გავრცელებული.

ყოველ ბავშვს ჰკიდია გულზე ავგაროზები, სხვადასხვა ლოცვები, რომლებიც ამოწერილია ყორანიდან, ამასთანავე ზოგი გავლენიანი მოლა თითონ იგონებს ამგვარი ლოცვების აბდაუბდას და ავრცელებს ხალხში, რასაც სიამოვნებით ყიდულობს ყოველი მდაბიო ქალი და კაცი. ვერ ნახავთ ისეთ კაცს, რომ პერანგის შიგნით ავგაროზი არ ეკიდოს.

სარა ქელიძე ფერეიდნელ ქალებთან. ზემო მარცხოვნი. 1927 წელი

ჩვენ ძალიან გაგვიკვირდა და კარგა ხანს ვერც კი გავიგეთ, რომ წინ ხშირად პირგამურული ბავშვები გვხვდებოდნენ. ეს თურმე იმიტომ ჩაიდინეს, რომ ჩვენგან, როგორც უცხო ადამიანისგან, ბავშვებს თვალი არ ცემოდათ. ზოგიერთებმა ბავშვები სრულიად მოგვარიდეს: „უცხო ქალებს სუნი აქვთ, ბავშვებს წაიღებსო!“

ბავშვის აღზრდა იციან ძველი წესით. ჩააკრავენ აკვანში, და თუ ჭირვეული ბავშვია, რაიც უმთავრესად შედეგია ავადმყოფობის, მას ჩააყლაპებენ თრიაქის (ოპიუმის) პანია ნამცეცს. ბავშვი ითვრება და იძინებს მშვიდად. მაგრამ თუ ბავშვი მოინამლა და გარდაიცვალა, ეს, როგორც მთელ ირანშია მიღებული, მიენერება ოჯახის უიღბლობასა და „ღვთის გარდაუვალ ნებას“.

უშვილო დედაკაცები ძვრებიან ქვის ლომების მუცელქვეშ. ეს უშნოდ გამოთლილი ქვის ლომები არის საფლავის ძეგლები. სასაფლაოზე რამდენიმე ასეთი ქვის ლომებია. ვითომც, მის ქვეშ გაძრომის შემდეგ, უშვილო ადამიანს შვილი გაუჩნდება. როგორც შეკითხვით გამოირკვა, ისეთი თითქმის არავინ იყო, ამ უშნოდ გათლილი ქვების ქვეშ რომ არ გამძვრალიყო. თუმცა, მი-

უხედავად ამისა, უშვილოები ბლომად იყვნენ და მათი რიცხვი არ შემცირებულა. სხვათა შორის, ძალიან გვირჩევედნენ ჩვენც, როგორც უშვილოებს, ამ ქვის ლომების მუცლის ქვეშ გაძრომას და პირობაც აღვითქვეს, თვითონაც წაგვეყვებოდნენ სასაფლაოზე, მაგრამ ჩვენ ეს გადავდევით სხვა დროისთვის, რომელიც, ალბათ, არც დადგება. თვითონ კი ხშირად გვეკითხებოდნენ: „გადვერით თუ არაო“. ყოველ შემთხვევაში, მე რომ ის ლომები (უფრო კი ლოდები) ვნახე, ვინც მათ ვინრო მუცელქვეშ გაძრომას მოახერხებს, შესაძლებელია, მას შვილიც შეეძინოს.

მუსულმანურ კანონს (შარიათს, ყორანს) ერთი საოცარი თვისება აქვს. იგი ზოგჯერ ქალის ღირსებას ამდაბლებს ცხოველის დონემდე: „ქალი შენი ყანაა, გაანოყიერე იგიო“. მაგრამ, ამავე დროს, სასტიკად აკრძალულია ქალის ხელით შეხება, განსაკუთრებით, თუ იგი პირდაპირ ქმარი არ არის, ამ მდგომარეობით ხშირად სარგებლობენ ქალები, და იქ, სადაც მამაკაცს ნაკლები უფლება აქვს, ან სრულებით ხმის ამოღება არ შეუძლია, ისინი მეტად თავგამოდებული არიან და ზოგჯერ შარიანიც.

ამ ათიოდე წლის წინათ, რამდენიმე ახუნდს, სასულიერო პირს, ჩამოველო ქართული სოფლები. ისინი თურმე ურჩევედნენ ხალხს, როგორც ისლამის რჯულის მიმდევართ, უსათუოდ შეესწავლათ ირანული ენა, როგორც აუცილებელი საშუალება ყორანის გასაგებად და ლოცვების წარმოსათქმელად, მათი სათანადო შეგნებით.

ახუნდების რჩევა არ მოწონებოდათ მამაკაცებს, მაგრამ წინააღმდეგობის განევა ვერ გაებდნათ. და, აი, აქ შეიქნა საჭირო დედაკაცის უფლება. დედაკაცებს გამოეძლიათ თავი, გამოეტანათ ჯოხები, ქვები, გამოდგომოდნენ ყიჟინით, მუქარით და ახუნდები სოფლიდან გაედევნათ.

– თქვენ წავართვით სამშობლო, რჯული, ყველაფერი, გარდა ენისა. ახლა ერთი ენა ღა დაგვრჩენია, ამის წართმევასაც გვიპირობთო?!

ირანელი ქალი

შეშინებული ახუნდები მაშინვე გაქცეულან და სხვა დროს აღარც გამოჩენილან.

მეორე ასეთი შემთხვევა მოხდა უკანასკნელად 1928 წელს. მთავრობამ ჯარში განვევის სავალდებულო წესი შემოიღო. ამ ნიადაგზე გაჯავრებულმა ქალებმა მთავრობის მოხელეები-ოფიცრები, რომლებსაც ძალით მიყავდათ ხალხი, შეათრიეს ეზოში და ჯოხებით ცემეს. ამ მოქმედებამ კინალამ მთელი სოფლების საერთო აჯანყება გამოიწვია. ამის გამო, სეიფოლა თეჰერანში გაინვიეს, ხოლო ქალებისათვის პასუხი არ მოუთხოვიათ.

საზოგადოდ, ქალები თამამები არიან და პირად თავმოყვარეობას აფასებენ. ისინი ხშირად გვეკითხებოდნენ: „ჩვენზე გონჯს ხომ არ იტყვი საქართველოშიო“. ჩვენ ვარწმუნებდით, რომ გონჯს არ ვიტყოდით, მაგრამ მათ მაინც რალაც ეჭვი ეპარებოდათ.

ისინი ლაპარაკობდენ, რომ „დიდ საქართველოდან“ დიდი ქალი ჩამოსულაო. ამასთანავე ამბობდენ: „პატარა საქართველოშიც“ არის ასეთი დიდი ტანის ქალიო. მათ, მართლაც, გამოეძებნათ საგანგებოდ „დიდი ტანის“ ქალი, მოიყვანეს და მოითხოვეს, რომ დატოლებოდენ ერთიმეორეს, თუ რომელი უფრო მაღალი იქნებოდა. როდესაც დაინახეს მაღალქუსლიანი ფეხსაცმელი, მოითხოვეს მისი გახდა. ამან ჩამოაგდო უხერხულობა. შეჯიბრი თითქმის დაიშალა, მაგრამ ისინი მაინც არ მოგვეშვენ, საჭირო შეიქნა დათმობა.

– დიდ საქართველოდან არის, კაი ცხოვრებაში ნამყოფია. იმიტომ გაზრდილა ეგრე დიდო.

ამის შემდეგ, ადვილი შეიქნა მათი შეკრება და სურათის გადაღება. მაგრამ, რადგან შარიათის ძალით ქალის სურათის გადაღება აკრძალულია, და ამასთანავე მამაკაცებისაც ეშინოდათ, მათ მარტო არ ისურვეს და მოითხოვეს: „ჩვენი ძველი შუაში ჩავიჯინოთ“. ამ შემთხვევამ უინციდენტოდ ჩაიარა, თუმცა მოხუც მამამაკაცებს ეს არ მოწონდათ. შეძლებულმა პირებმა და ხანებმა თავიანთ ოჯახის წევრებს სრულებით არ მიცეს ნება ქუჩაში გამოსვლისა და საერთო სურათის გადაღების. ამიტომ ქალების ჯგუფი ძალიან მცირერიცხოვანი გამოგვივიდა. საზოგადოდ, ასეთმა დაახლოებამ ქალებზე კარგი შთაბეჭდილება მოახდინა, ისინი თანდათან გათამამდენ და ბევრ რამეს გულახდილად გვეკითხებოდენ. სხვათა შორის, ასეთი შეკითხვა მოგვცეს:

– როგორც ჩვენი მოლები ამბობენ, მართლა „ნეჯესები“ (უნმინდურები) ხართ?

– ცუდი ადამიანი ყველა „ნეჯესია“, კარგი – არა. ჩვენი მოლებიც (მღვდლები) ეგრე ამბობენ – მაჰმადიანები ნეჯესები არიანო, მაგრამ, აჰა, ხედავთ, ჩვენ თქვენს პურს ვჭამთ და არ გვეზიზღება.

ასეთი პასუხი ყველაზე უფრო ქალებს გაუკვირდათ. მამაკაცებმა კი თავები გააქნიეს დასტურის ნიშნად – „მათი მოლებიც ეგრე იტყვიანო“.

რევოლუციონერის დასჯა

თავი მეცხრე

ჯარისკაცები. უვადო სამსახური. მათი ამხანაგური კავშირი. იძულებით განთავისუფლება.

ყაჯართა დინასტიის დროს, რეზა-შაჰის გამეფებამდე, ყოველი სოფელი აძლევდა მთავრობას, ბეგარის სახით, სამ-ოთხ ჯარისკაცს, ხოლო მათ საოჯახო ხარჯებს სოფელი კისრულობდა. განვევა უვადო იყო და ასეთი წესი დარჩა თვით რეზა-შაჰის დროსაც. მიუხედავად იმისა, რომ იგი ყველასათვის სავალდებულო გახდა. შემდეგში, ძველი გამოცდილი ჯარისკაცები საჭირო შეიქნა ახლების გასაწვრთნელად. ამის გამო, ზოგიერთი ჯარისკაცი რვა-ცხრა წლის ნამსახური იყვნენ, მაგრამ განთავისუფლებას მაინც ვერ ეღირსენ.

ამავე დროს, მათი დროის ჯარისკაცი – ირანელები, მათნაირ ბედში მყოფი, რალაცნაირად ახერხებდნენ განთავისუფლებას. ეს კიდევ უფრო აბრაზებდა მათ და სასოწარკვეთილებაში აგდებდა. ამბობდნენ, ქრთამია საჭიროო. ამდენსა და ამდენს თუ

გადავიხდით, ჩვენც გაგვანთავისუფლებენო. მაგრამ საამისო სასწარი არც ერთს არ ჰქონდა. ხშირად ფიქრობდენ გაქცევას, გადამაღვას, მაგრამ ამით ხომ სამუდამოდ დაკარგავდენ თავიანთი ოჯახების ნახვის უფლებას. თუ ისევ მთავრობის ხელში ჩავარდებოდენ, გაროზგვა არ აცდებოდათ. ამავე დროს, სამსახურიც კიდევ უფრო გაუგრძელდებოდათ. ამგვარი ყოფით გამწარებულმა, ერთმა მათგანმა საოცარ ხერხს მიმართა: აღარ გაიპარსა წვერ-ულვაში, არც თმა. ადამიანი რალაც ბერს, თუ მხეცს დაემსგავსა. მასზე მთავრობის არავითარმა მუქარამ, არც სასჯელმა არ გაჭრა. მშვენიერი სახის კაცი, კარგი ტანის. შავგვრემან სახეზე შავი გიშერივით თმა და წვერი ჩამოეფინა.

– თუ ძალად გამკრეჭავთ, თავს მოვიკლავ, ან ერთ ვინმეს მოვკლავ და ყაჩაღად გადავარდებიო.

თითონ, მართლაც, თავზე ხელაღებული ბიჭია. მისმა მუქარამ უფროსები დააფიქრა. შესაძლებელი იყო, უბედურება დაეტრიალებია. მაგრამ ეს უბედურება ვის დაატყდებოდა თავზე, არავინ იცოდა. ჯარში მისი ამ სახით დატოვება, შეუძლებელი იყო. ბოლოს მეტი გზა აღარ იყო, გაანთავისუფლეს. გაუშვეს თუ არა, მან მაშინვე გაიპარსა თმა და წვერი. გაუგეს და ისევ დაჭერა მოუნდომეს, მაგრამ განთავისუფლების ქალაქი ჯიბეში ედო და ამასთანავე გაქცევით თავს უშველა.

ჯარისკაცები ერთი მეორეს არ შორდებოდენ. ერთი მეორის გატანა და ქომაგი იცინან. ერთმა მათგანმა, ცუდად მოპყრობისათვის, თავის უფროს ოფიცერს ხელი ჰკრა და აუზში ყირაზე ჩააგდო. ამის გამო გაასამართლეს და სასჯელად ასი როზგის დარტყმა გადაუნყვიტეს. დროც დანიშნეს. სასჯელი სისრულეში უნდა მოეყვანათ. ჯარის უფროსები და თვით ჯარიც მოიყვანეს საყურებლად. უკანასკნელ წუთში ჯარიდან გამოვიდა მისი ამხანაგი, მარტყოფელი ჯარისკაცი, მოსაპებ დავითაშვილი და განაცხადა:

– სასჯელი გაყავით შუაზე. ასიდან ორმოცდაათი მე დამკარით.

– კაცო, შენ რალა დაგიშავებია? – ეკითხება უფროსი.

რეზა შაჰი

მე არაფერიც არ დამიშავებია. მაგას რომ ასი „შალალი“ დაკრათ, ვერ აიტანს. შეიძლება, მოკვდეს კიდევაც. მაშინ მე თავი ცოცხალი რაღათ მინდა?!

– ყოჩალი ყოფილხარ. – ეთქვა უფროსს გაკვირვებით.

გაროზგვა სხვა დროსათვის გადადეს. შემდეგ სრულიად აპატიეს და სოფელში გაარიდეს, რომ პირველ ხანებში, სანამ საქმე მიყუჩდებოდა, არ გამოჩენილიყო.

1929 წელს, ბახტიარებისა და ლურების აჯანყების დროს, მთავრობის ჯარში ქართველებიც იღებდნენ მონაწილეობას. პირველ დღეებში სტიქიურად ატეხილმა ათი ათასი კაცის ურდომ გაიმარჯვა და ერთ ციხეს ალყა შემოარტყა, რომელშიაც, სხვათა შორის, ქართველებიც იყვნენ. ოცდაშვიდი დღე იყვნენ მოწყვეტილი გარემოს, არც საჭმელი საკმაოდ, არც წყალი. მთავრობა პურს ჰაეროპლანით აწვდიდა, მაგრამ ჩამოგდებუ-

ლი პური ხშირად ციხის გალავნის გარეთ ეცემოდა. ციხის დამცველები შედრკენ, მოინდომეს მტერს დანებებოდენ, მაგრამ ქართველებს უარი განეცხადებიათ: სირცხვილია, რალასი მეომრები ვართო. ბახტიარებს გაეგოთ ქართველების იქ ყოფნა და წინადადება მიეცათ:

– დაგვნებდით, თქვენ არას გავნებთ, მეზობლები ვართ. ერთი მეორის სისხლს ნუ დავღვრით. სეიფოლა თავის ჯარით ჩვენთან არისო.

ამ აჯანყებაში ქართველებს მონაწილეობა არ მიუღიათ.

ბოლოს, აჯანყებულები მთავრობამ დაამარცხა. ქართველებმა დიდი მადლობა და ჯილდო დაიმსახურეს. მათ, აგრეთვე ეკუთვნოდათ ოფიცრის ჩინი, მაგრამ ერთის გარდა არც ერთმა არ იცოდა წერა-კითხვა. ამანაც ძალიან სუსტად იცოდა. ამიტომ ისინი დარჩენ ისევ უბრალო ჯარისკაცის ხარისხში. ამას ისინი არ ჩივოდენ: ოღონდ გაგვათავისუფლონ, და არაფერი გვინდა მაგათი. ჩინები რომ მივილოთ, მაშინ სულ აღარ გაგვიშვებენო.

* * *

ამ უკანასკნელ ხანებში, ტანისამოსისა და ქუდის რეფორმამ დიდი აურზაური გამოიწვია რეაქციონერ მოლებში და მათ მიმდევარ ვაჭრებში. ქართველი ჯარისკაცები, უფროსების დავალებით, გამოდიოდენ ქუჩებში, და თუ რომელიმე ცრუ მოლას, ან ფართხუნა ტანისამოსიან ვაჭარს მოახელებდნენ, ტანისამოსს შემოახევედენ, ჩალმებს ართმევდენ და ხშირად მუშტიკრივშიც უხდებოდათ ჩარევა.

მათ ასე თუ ისე შეგნებული ჰქონდათ რეფორმის მნიშვნელობა. უმთავრესი ის არის, რომ არც ერთი მათგანი აღარ ლოცულობდა. ამ მხრივ ჯარისკაცებმა გაუსწრეს უკვე თავიანთ სოფლებს და მომავალში სოფლებში მათი დაბრუნება ასე თუ ისე შეიტანს ახალი სინათლის შუქს, ხელს შეუწყობს მოსახლეობის გამოფხიზლებას.

ირანული ქორწილი

თავი მეათე

ადათები. ქორწილი. დახასიათებანი. ნეფის დამალვა. მზითევი.

ქორწილის ადათი ფერეიდნელ ქართველებში თავისებურია. აქ შეიძლება იყოს ბაბტიარულ-ქურთული ჩვეულების გავლენა. შესაძლებელია, იგი იყოს აგრეთვე ადგილობრივი ქართული კარჩაკეტილობის ნაყოფი. ყოველ შემთხვევაში, მას არავითარი საერთო არა აქვს ჩვენებურ ნამდვილ საქორწილო ჩვეულებასთან.

პირველად, როგორც ჩვენში, იქაც შეუღლების საქმე მაჭანკლის საშუალებით იწყება. ქართველებში ქალი და კაცი იმდენად დაახლოვებული არიან ერთმანეთთან, რომ ადვილად შეუძლიათ ერთი მეორეს გაეცნონ, ნახონ, დაელაპარაკონ. სიტყვიერადაც ცოლ-ქმრობის პირობა შეკრან, მაგრამ უმაჭანკლოდ საქმე მაინც ვერ გათავდება.

მოცეკვავეები

ფერეიდანში და, საზოგადოდ, ქალის საერთო რიცხვი ირანში, მამაკაცთან შედარებით, ნაკლებია. ამიტომ ქალი მამაკაცზე უფრო თავმომნონეა, როდესაც საკითხი მისი ქალის გათხოვებას შეეხება, ის დიდ თავპატიყს ეწევა და მიუხედავად იმისა, რომ ქალი საერთოდ „არაფერია“, მაინც კი მამა მისთვის ყოველივე ხელსაყრელ პირობას ვაჟისაგან მოითხოვს.

ასეთ სოფლებში ბევრი ქალის ყოლა მამის უდავო სიმდიდრეს წარმოადგენს, მით უმეტეს, თუ ქალს სილამაზე აქვს და ხელსაქმეც იცის. ყოველი ირანელის ოჯახი ერთგვარ შინამრეწველობის ბუდეს წარმოადგენს. ამიტომ ოჯახში შემსვლელმა ქალმა უსათუოდ რაიმე ხელსაქმე უნდა იცოდეს.

საქმის გათავების შემდეგ, როდესაც შუამავალი მოლაპარაკებას მოათავებს, ვაჟი გზავნის საცოლეს ოჯახში საჩუქრებსა და ტკბილეულს – შაქარს, ხმელხილეულს და სხვ. პირველ შეხვედრის დროს ქალს მორთავენ ვაჟის მიერ მოტანილი ნივთებით, მხოლოდ ვაჟს არც კი აჩვენებენ. მზადდება ვახშამი. იწყება ჩაის სმა და ტკბილეულით შექცევა.

ირანელი ქალი თარით

შესატანი ფული განსაზღვრული რაოდენობისაა. ისინი ანგარიშით ერთი მეორეს ეთანაბრებიან. მაგალითად, თუ უნდა შეიტანოს ხუთი თუმანი, დანარჩენი შესატანიც ამავე რიცხვით განისაზღვრება. ხუთი ლიტრა ბრინჯი, ხუთი ფუთი ხორბალი, ხუთი გირვანქა შაქარი, ხუთი ცხვარი. ვისაც შეუძლია, მეტს გაიღებს, მაგრამ რიცხვი კი თანაბარი უნდა იქნეს. შვიდს შვიდი მიჰყვება, რვას – რვა და ასე ბოლომდე.

ქორნილის დღეებში სუფრა დაფარულია ტკბილეულით. ყოველ მომსვლელს მოაქვს საჩუქარი – პირის სანახავი. დაბოლოს, ძმობილი ნაიყვანს ქალს ვაჟის სახლში. ქალი აქაც პირის სანახავს მიიღებს. მოდის მოლა. შეეკითხება ორივე მხარეს, სურთ თუ არა შეუღლება. შემდეგ შეასრულებს შეუღლების წესს. იწყება ნამდვილი ქორნილი. ქეიფი გრძელდება ორი-სამი დღე და ზოგჯერ მეტიც, შეძლების კვალობაზე. უკრავს მუსიკა – თარი, ჭიანური, ნალარა და დაირა. იწვევენ საგანგებო მოცეკვავეებს. საზოგადოდ, ირანელი ქალი და კაცი ერთად არასოდეს არ ცეკვავენ. ქალებს თავიანთი განცალკევებული ბინა და საქეიფო

ცეკვა

აქვთ. კაცებთან ცეკვავენ ქალურად გადაცმული ვაჟები. ასევე იქცევიან შეძლებული ნაწილი ქართველებისა. ღარიბები კი, ქალი და კაცი ერთად არიან, მაგრამ ერთად არც ისინი ცეკვავენ. იციან აგრეთვე ცხენების ჯირითი, ჭიდაობა და სხვა გასართობიც.

არის მეორე ხასიათის შეუღლება, რომელიც უფრო პირველყოფილ ხასიათს ატარებს. ეს შეუღლება, რასაკვირველია, შუამავლით იწყება და თავდება. ქორწილის პირველ დღეს დედოფალს დაბურვენ ისე, რომ სახე ვერაფერს დაინახოს. ეჯიბი წაიყვანს ქალს ვაჟის ბინაზე. ქალი სანამ შინ შევიდოდეს, შედგება კარებთან და მოითხოვს – საქმრო მაჩვენეთო. მაგრამ არავინ იცის, სად არის საქმრო, საქმრომ წინდაწინ იცის, რომ მას საცოლვე გამოიწვევს. ამიტომ ის გადაიმალება, რადგან საჯაროდ საცოლესთან პირისპირ შეხვედრა რცხვენია. დაიწყება ნეფის ძებნა. მაგრამ მას ადვილად ვერ იპოვნიან. გადის დრო. რამდენი ხანიც უნდა გავიდეს, თუ ნეფე არ აჩვენეს, დედოფალი შინ არ შევა.

ქორწილები შემოდგომაზე იციან. ამ დროს ფერეიდანში ძალიან ცივა. ზოგჯერ თოვლიც არის. დედოფალი იყინება, მაგრამ ქმრის დარდი ავიწყებინებს სიმწარეს: თვით ნეფე, თუ სხვებმა ვერ იპოვეს, თავისით არ გამოჩნდება. რცხვენია – „პირზე არ

მოსდის“. მაგრამ რომ მოვიდეს, მაინც უხერხულია ადათის დარღვევა. დაძრახავენ, უზრდელობად ჩაუთვლიან. შეიძლება ეს არც დედოფალს მოეწონოს.

მაგრამ ნეფე არც ისეთი მორცხვი ვინმეა, რომ დედოფალს სამუდამოდ თავი დაანებოს. ის წინდანინ ეტყვის ეჯიბს: „თუ ვინცობაა ვერ მიპოვნონ, იცოდე, ამა და ამ ადგილზე ვიქნებიო“. ამგვარად ეჯიბმა იცის, მაგრამ გაჩუმებულია განგებ, რომ გამოწვეული ეფექტი არ შეანელოს. ბოლოს, თუ მართლა ვერ იპოვეს, იმ შემთხვევაში ეჯიბი ტოვებს დედოფალს და მიდის საძებრად. მას სხვებიც მიყვებიან და ნეფეს ყიყინით, ღრიანცელით მოიყვანენ, უფრო კი მოათრევენ. როდესაც ნეფეს მოიყვანენ, დააყენებენ დედოფლის გვერდით. პირველად დედამთილი ტკბილულს მთარმევს, დალოცავს და პირისანახავს გადაცემს.

დედოფალი, ადათის მიხედვით, მოითხოვს საჩუქარს მთელი ოჯახისაგან: ცხვარს, ძროხას, ცხენს, ქსოვილსა და ნაღდ ფულს, ჭირნახულს და ყველაფერს, რაც სოფლის ოჯახში მოიპოვება.

თუ მდიდარი და უხვი ოჯახია, დედოფალს არ შეარცხვენს. მის მოთხოვნას დააკმაყოფილებს. მაგრამ თუ ღარიბი ან ძუნწი ოჯახია, ცოტა რამეს მიუგდებენ, ბოდიშს მოითხოვენ და თუ ვინცობაა, დედოფალი გაჭირვეულდა მიიღებაზე, შეუტევენ კიდევაც.

ხოლო, რასაც დედოფალი მიიღებს, ყველაფერი მისი უდაო საკუთრებაა. ამასთანავე მას ჩუმი წამქეზებელიც ყავს, რომ ოჯახს რაც შეიძლება მეტი გამოგლიჯოს, თორემ შემდეგ გვიან იქნება: – „არ აჩქარდე, არ დაუთმო, მეტი გზა არ აქვთ, მოგცემენო“.

ბოლოს, ასე თუ ისე ვაჭრობა გათავდება. ნეფე-დედოფალი სახლში შევლენ. გაჩაღდება ქორწილი. აქ უკვე ქალი და კაცი ერთიმეორეს აღარ ერიდებიან. ქეიფი გრძელდება, მაგრამ დედოფალი ისევ პირ-დაბურვილი ზის. სახეს მხოლოდ იმას აჩვენებს, ვინც პირისანახავს მთარმევს. მაგრამ თუ ვინცობაა, ოჯახის რომელიმე წევრმა საჩუქარი არ გაიღო, წელიწადიც რომ გავიდეს, ის დედოფლის სახის ნახვას ვერ ეღირსება.

ასეთი ცერემონიის შემდეგ, დედოფალი აგროვებს თავის ქონებას, რაც უკვე მის საკუთრებას შეადგენს.

ეს ჩვეულება, როგორც ეტყობა, გარდამავალი დროის ნაშთია, რომელსაც ამჟამად ნიადაგი გამოცლილი აქვს. ქალ-ვაჟის შეუღლება ამჟამად გამარტივებულია. ერთმა მამაკაცმა მოურიდებლად თქვა:

– ჩემი ცოლი ფეხშიშველი იყო. ჩემი ჩუსტები ჩავაცვი და ნამოვიყვანეო.

ქალ-ვაჟნი ზოგჯერ პირობას აძლევენ ერთიმეორეს მშობლების დაუკითხავადაც.

ქალის გათხოვება იწყება უმთავრესად თორმერ-ხუთმეტი წლიდან.

სასაფლაო ირანში

თავი მეთერთმეტე

ტირილი და გლოვა. გასვენება. ლოცვის წესები (პანაშ-ვიდი).

მუსულმანური წესით, მიცვალებულს სახლში დიდხანს არ გააჩერებენ. პირველ დღესვე გარეცხენ, შეახვევენ თეთრ ნარმაში, რომელსაც ქაფანს უწოდებენ. მიცვალებულისათვის კუბოს არ აკეთებენ. ყველასათვის ერთი წასაღები კუბოა. ქაფანში ჩადებულ მიცვალებულს კუბოში ჩადებენ და წაასვენებენ სამარემდე. კუბოს წინ მიუძღვის ლოცვა მოთქმით სასულიერო პირი. არ არის წესად ბალდახინი და არც გვირგვინებით მორთვა იციან. ქალები მიცვალებულს არ გააცილებენ. თუ მაინცდამაინც ვინმემ მოისურვა გაყოლა, შორი-ახლო უნდა გაყვეს, რომ მამაკაცებში არ გაერიოს. საზოგადოდ მიცვალებულს ქუჩაში არ მისტირიან.

გასვენების შემდეგ მოიწვევენ ყორანის დაქირავებულ წამკითხველებს. ყორანის კითხვა გრძელდება სამი დღე. თუ პატ-

რონი მდიდარია, ის აკითხებს, რამდენი ხანიც სურს. ამ ხნის განმავლობაში ქირისუფლის სანუგეშოდ და სამძიმრის სათქმელად მოდიან ნაცნობ-ნათესავები. ამიტომ მთელი დღე გაშლილია სუფრა – ჩაით, ტკბილეულით და ხმელი ხილით.

სამარეს ჯერ პირდაპირ ამოჭრიან. შემდეგ გვერდზე გამოუჭრიან მინას და სავანეში გახვეულ მიცვალებულს შიგ შედებენ ასე, რომ სამარის ამოვსების დროს მიცვალებულს მინა არ დაეყრება. ქართველების სასაფლაოები (აგრეთვე მუსულმანებისაც) ყველგან შეუღობავი, შეუკავებელია. ამიტომ ნადირი ადვილად ეტანება. რომ მიცვალებული გიენამ (აფთარმა) არ მოთხაროს, ახლად მიყრილს მინაზე წივის ცეცხლს დაანთებენ. წივის სუნით გაჟღენთილ მინას, როგორც ამბობენ, ნადირი აღარ ეკარება. ასეთი წესი იციან, უმთავრესად, სადაც სასაფლაო მთების სიახლოვეს და სოფლიდან დაშორებით არის. სასაფლაო მეტის მეტად მოუვლელია, გაველურებული. მთელი ირანის ყანები წყლით ირწყვება, მაგრამ სასაფლაოსათვის ირანელი ერთ წვეთსაც არ იმეტებს. სასაფლაო ეკალ-ბალახითაა მოცული და ცხოველთა ფეხით სათელად გადაქცეული. უხეიროდ დაყრილი ქვები, აგურები, ლოდები და მის გარშემო ველური ბალახი. ასეთ სანახაობას წარმოადგენს სასაფლაოები. სასაფლაოზე არის ლომებისა და სპილოების მზგავსი ქვის უშნოდ გათლილი ძეგლები – რომელნიც გამოხატავენ მიცვალებულთა დიდ გვარიშვილობას და, ალბათ, მათ გმირობასაც. ამ ლომებისა და სპილოების გვერდზე გამოკვეთილი აქვთ ხმლები ირანული წარწერებით.

ცეკვა „სუზმანი“

თავი მეთორმეტე

საერთო ყოფა-ცხოვრება. გვარების გამოცვლა. იადოლ-ას მამალი. ავადმყოფობა და უექიმობა. ქურდის დაჭეღვა. მოშაირობა.

ამ უკანასკნელ დროს, ახალი კანონების შემოღების გამო, თანდათან ირღვევა ქართველების კარჩაკეტილობაც. განსაკუთრებით დიდი არეგ-დარევა შეიტანა მათ ყოფა-ცხოვრებაში ახალგაზრდობის ჯარში სავალდებულო განვევამ და, ამასთან დაკავშირებით, გვარების შემოღებამ.

მიუხედავად საერთო უკმაყოფილებისა, ჯარში განვევა მაინც გატარდა. ამან ბევრი ახალგაზრდა გამოიყვანა სოფლიდან და ქალაქის ცხოვრებას გააცნო. ახალგაზრდობისთვის ეს მიზანშეწონილი გამოდგა: უმეტესობა კმაყოფილი იყო თავისი ბედის. უკეთ ცხოვრობდენ, უკეთ ჩააცვეს და დაახურეს. ამან გააღვიძა

მათში ადამიანობის შეგნების სურვილი და ზოგმა სოფელში დაბრუნება არც კი მოინდომა. ზოგმა თავისთავად მოინდომა ჯარში წასვლა, წავიდა კიდეც, რომ სოფლისთვის თავი დაეღწია. დღემდე თუ თითო-ოროლა კაცი გამოდიოდა სოფლიდან და ისიც ძალდატანებით, ახლა ასობით მიყავთ და მიდიან თითონაც.

ამას მოყვა გვარების შემოღება. გვარს ირანელი კაცი, საზოგადოთ, იშვიათად ატარებდა. ის მხოლოდ თავისი და მამის სახელით თავდებოდა და მეტი საჭიროც არ იყო. კაცს სახელმწიფოსთან თითქმის კავშირი არც კი ჰქონდა, განსაკუთრებით გლეხს, რომელიც ბატონის ყმა იყო. ბატონის სასარგებლოდ მას ახდევინებდენ მინის ღალას, და ამისთვის სახელიც კმაროდა. მაგრამ დღეს გაევროპელების გზაზე შემდგარ ირანელს ძველი ირანული კაბა აღარ გამოადგა და კოსტუმი ჩაიცვა. ამას კიდეც ახალი გვარიც მიუმატა.

ქართველებში გვარის შემოღებამ არევ-დარევის ხასიათი მიიღო. ზემო მარტყოფში ბევრი ჩაენერა იოსელიანის გვარზე. აქ თავისი ძველი გვარი დავინწყებული ჰქონდათ. მატყული ხან ონიკაშვილმა თავისი გვარი უარყო და ასლანის გვარზე ჩაენერა. ბონიელი პაპიაშვილები ჩაენერენ თავაქოლის გვარზე. ამაზე ერთმა ჯარის კაცმა მუსტაფა პაპიაშვილმა მამას მისწერა – მე შენი შვილი აღარა ვარ, შენ თავაქოლი ხარ, მე პაპიაშვილი, შენთან რაღასთვის მოვიდეო. ამასთანვე ზოგიერთმა ქურთებმა განაცხადეს თურმე: „ქართულ გვარზე ჩავენერებით და თუ როდისმე გავგიჭირდა, იქნებ საქართველომ გვიპატრონოსო“. მხოლოდ ქართველების მცირე ნაწილმა მოიგონა თავისი ძველი გვარი და ხელახლა ჩააწერინა. დიდი უმრავლესობა კი ირანული გვარებით ჩაინერა.

* * *

თვით უსასტიკეს სარწმუნოების დარგშიც კი ქართველებს არევ-დარევა შეეპარათ. ქართველებში თანდათან ფეხს იკიდებს ბაბის და ბაჰაუღლას სექტანტური მოძღვრება, რომელიც საკმაროდ განირჩევა მუსულმანურ მოძღვრებისგან. რამდენიმე კაცმა

ამკარად მითხრა: „ეს ახალია, ლოცვა არ უნდაო“. როგორც ჩანს, ბაბის მიმდევრები სხვებიც არიან, მაგრამ ახალი რწმენა ჯერ ამკარად ვერ გამოუთქვამთ. თვით ბაბიზმ-ბეჰაიზმი საშინელი არევ-დარევაა სარწმუნოებისა და ლიბერალური მიდრეკილების.

სხვათა შორის, ქართველებში აღსანიშნავია ნადირობის წესი. ეს წესი დარჩენილია მათში იმავე სახით, როგორც იყო ჩვენში გასულ საუკუნეში და ზოგან ახლაც შენახულა.

ნადირს, მთის ცხვარსა და ჯეირანს, ზვერავენ მთებში ჭოგრიტით. შემდეგ განთიადისას რამდენიმე კაცი შემოადგებიან გარშემო და გასავალ ადგილებში ჩაესაფრებიან. პირდაპირ ნადირის ასაგდებად გაუშვებენ რამდენიმე მდეგვარს. ისინი დააფრთხოვენ მათ და ამგვარად დაფეთებული ნადირი წააწყდება ჩასაფრებულ მონადირეს. ატყდება თოფების სროლა. შემდეგ მოაგროვებენ დახოცილებს და შეუდგებიან იმის გამორკვევას, თუ ვისი მოკლულია. როდესაც გამოირკვევა, ხორცს გაიყოფს ყველა მონაწილე, ხოლო ტყავი, თავი და ჯიგარი ეძლევა მომკვლელს. ნადირობენ მხოლოდ ზამთრობით, მაგრამ მაინც იშვიათად, რადგან ხშირად, დიდი თოვლის გამო, მთებში მოძრაობა შეუძლებელია.

უმთავრეს საჭიროებას წერა-კითხვის გარდა, მათთვის შეადგენს საექიმო დახმარება. ხუთმეტ სოფელში ერთი ექიმი არა ყავთ. რაიონში ექიმი დადის ისფაჰანიდან თვეში ერთხელ, რომელიც თითო სოფელში ერთი ან ორი-სამი დღე ჩერდება.

თუ მივიღებთ მხედველობაში რაიონის სიდიდეს და ავადმყოფობის სიხშირეს, ერთი კაცი, და ისიც ერთი რომელიმე სპეციალობის მცოდნე, ოდნავაც ვერ დააკმაყოფილებს მოთხოვნილებას.

სხვა ავადმყოფობასთან ერთად, მეტად არის გავრცელებული თვალის ტკივილი (ტრახობა) და სიქაჩლე. იშვიათია ოჯახი, რომ თვალებს გაფუჭებული ან ქაჩალი არავინ იყოს. ეს საშინელი სენი მოდებულია არამარტო სოფლებში. მისი უმთავრესი

ბუდე ქალაქებია, სადაც ჭუჭყიანს აუზებში იბანენ ხელ-პირს ყოველ ლოცვის დროს.

ქალაქის სიშორე თავისთავად ინვევს შინაურ ექიმობის გამრავლებას. ამიტომ ყოველი ავადმყოფი, უნდა თუ არა, ჯერ ოპიუმს ჩაყლაპავს, და თუ ამან ვერ უშველა, შინაურ „ექიმბაშებს“ მიმართავს. მაგრამ არა თუ უბრალო, არამედ თვით ნამდვილი ექიმებიც კი ავადმყოფს ოპიუმით არჩენენ. მათის აზრით, ოპიუმის ნაჩვევ ადამიანს მხოლოდ ოპიუმი მოარჩენს. სხვა, ნამდვილი ნამალი, ავადმყოფზე თითქო სათანადოდ ვეღარც კი მოქმედებს.

* * *

ქურდობა ქართველებში და ბახტიარებში შედარებით ნაკლებადაა გავრცელებული. ქურდობას უმთავრესად მისდევენ ქურთები. ქართველების სიტყვით, ქურთი ისე სხვის ოჯახში არ შევა, რომ რაიმე არ მოიპაროს. მათ დასახასიათებლად ყოლამ ჰუსეინ მიქელიშვილმა მიაბო შემდეგი:

„ჩვენთან ერთი ნაცნობი ქურთი მოვიდა ღამის გასათევად. პატივი ვეცით, ვახშამი ვაჭამეთ, მაგრამ ვიცოდით, ქურდი იყო, არ დაგვინდობდა. ამიტომ ჩამოვართვით წინდანინ ფიცი, რომ იმ ღამეს ჩვენს ოჯახში ქურდობას არ ჩაიდენდა. მანაც ალგვითქვა: თქვენი „ყონალი“ ვარ და ფიცსაც არ გავტეხო. დავიძინეთ. მაგრამ ის დილით ადრე წასულიყო. დავათვალიერეთ – უნაგირი აღარსად იყო. გამოვუდექით უკან, დავიჭირეთ, უნაგირი წავართვით, შევარცხვინეთ და თავისი ფიცი მოვავაღონეთ:

– ყორანზე როგორ დაიფიცე, თუ სიტყვას გასტეხდი? – შევეკითხეთ და გვინდოდა ხელი ან ყური მოგვეჭრა.

მან თავი მოიკატუნა, პატიება გვთხოვა და გვითხრა:

– რა ვქნა, მართალია შემოგფიცეთ, მაგრამ მე რომ ჩემი ფიცი შევასრულო, ქურდობას გადავეჩვევი და სიმშილით მოვკვდებიო. როგორც იცით, ჩემი ხელობა ეს არის. ამითი ვირჩენ თავს და ოჯახსაც ამით ვარჩენო.

სხვათა შორის, მიქელიშვილმა თქვა, რომ ქურთებს ქურდობისთვის სჭრიდენ ყურებს. ერთი მათგანი ვირის ნალებით დავ-

სეიფოლა იოსელიანი და მისი ნოქრები – იადოლა და ქარიმა

ჭედეთ და ისე გავუშვითო. ბახტიარებთან ბრძოლებში გამოჩენილ რაინდობას ახასიათებს შემდეგი ანეგდოტი:

„ქართველი კაცი შეხვდა გზაში ბახტიარის ხანს. სალამი მისცა, ზრდილობიანად მოიკითხა, მაგრამ როდესაც გაშორდა, გინებითა და ლანძღვით მოიხსენია: გაკვირვებული ბახტიარი მობრუნდა, წინ გადაუდგა ქართველს და შეეკითხა:

– კაცო, გამაგებინე, რას ნიშნავდა შენი ისე ზრდილობიანი მოსალმება, ან რათ ილანძღები ეგრე უშვერად?

– ეგ იმიტომ, – უპასუხა ქართველმა, – არ იფიქრო, ქართველი უზრდელი იყოს. და გაგინებ იმიტომ, რომ იცოდე, შენი არ მეშინია...

– ო, თუ ეგრეა, მამ „ყონალები“ ვიყოთო. – უთხრა ბახტიარმა და ამის შემდეგ დამეგობრდნენ!¹“.

1. ეს ანეგდოტი ამ გვარადვე აქვს ჩანერილი ლადო აღნიაშვილს.

* * *

ოჯახური ზნეობა მტკიცედაა დაცული. მამაკაცი სასტიკად სჯის თავის ცოლს ლალატის გამო. ასეთი შემთხვევა ზოგჯერ სიკვდილით სრულდება. მაგრამ თვით დედაცაცი მამაკაცის წინააღმდეგ ვერავითარ ღონეს ვერ მიმართავს. ქალის მიმართ, შარიათის ძალით, ქმრის უფლება განუსაზღვრელია. ამ შემთხვევაში ქალი უძლურია. მიტომ იყო ერთმა ქალმა გულუბრყვილოდ მოგვმართა:

– უთხარით ჩემ ქმარს, ნუ შეირთავს მეორე ცოლს.

მრავალცოლიანობა იმდენად ფეხადგმულია აზიელის ფსიქოლოგიაში, რომ ახალი კანონი მას ჯერ ვერ შეეხო.

ენის გარდა, როგორც სხვა ყველაფერი, ისე სიმღერა და ცეკვაც წმინდად ირანული იცინან, რაშიაც ქართულის ნასახიც არ შერჩენიათ.

წვრილმან ჩვეულებათა შორის, ყველაზე უფრო გაგვაკვირვა იადოლას მამალმა.

იადოლა სეიფოლას ნოქარია. გულუბრყვილო, დაუზარელი და პატიოსანი. მან მოინადინა ჩვენთვის განსაკუთრებით პატივი ეცა. რომ მეტად ესიამოვნებია, ერთ დილას გამოგვიცხადა:

– მე დღეს თქვენთვის ერთი ძველი მამალი უნდა დავკლა და ჩემი ხელით გავაკეთო.

მან, მართლაც, ბევრი დეენის შემდეგ დაიჭირა უშველებელ დეზებიანი წითელი მამალი. ირანული წესის მიხედვით, ჯერ წყალი დააღვივნა და შემდეგ დაკლა. რადგან გასაკუთავი ქათმის მდულარეში ჩაგდება ცოდვით ითვლება, მან მამალი გაატყავა და შამფურზე წამოაგო, შემდეგ შეწვა. სადილობის დროს მოიტანა დიდის ამბით. მამალი გაშავებული იყო და ისე გამხმარიყო, რომ ხორცი და ძვალი შეერთებულიყო.

ნასადილევს იადოლა შეგვეკითხა, თუ როგორი იყო მისი მამლის „ქაბაბი“. როდესაც ძალიან მოუნონეთ, სისხარულით გვითხრა:

– ერთი მამალი კიდევ მყავს, იმასაც დავიკლავთო.

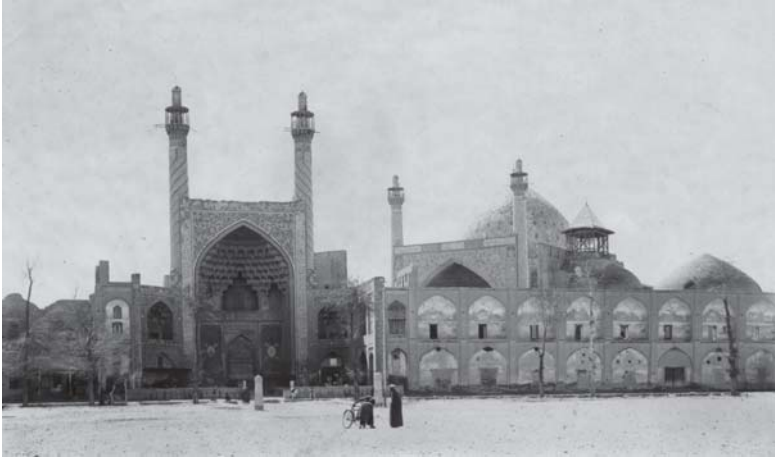
ირანელი არისტოკრატი, აზიზ შაბანი, რომელიც ევროპელთან კავშირის გამო რეზა შაჰმა საჯაროდ გაროზგა

ჩვენ ვთხოვეთ, მეტი არ შენუხებულყო, რომ ასეთი კარგი მამლის დაკვლა ცოდვაც იქნებოდა. ის მაინც თავისას არ იმლიდა და რომ წამოსვლა არ მოგვესწრო, ალბათ, მეორე მამალსაც დაგვიკლავდა.

ქართველებს ორი მოლექსე-მოშაირე ჰყავთ. ორივე ირანულ ენაზე და ირანული პოეზიის გავლენით წერს. ერთმა სრულიად არ იცის წერა-კითხვა. როგორც ამბობენ, მას აქვს შაირობის ნიჭი, მაგრამ მისი ლექსები არ იწერება და იკარგება. მეორე მელექსე სასულიერო პირია, მაჰმად ჰუსეინ ალაჰის ფსევდონიმით. მან ირანული წერა-კითხვა საკმაოდ იცის. გვარიანად იცნობს ირანულ კლასიკურ პოეზიას. მაგრამ მას არა აქვს ლექსის კულტურა. ის წერს კლასიკოსების პირდაპირი გავლენით. მისი ლექსები ჯერ არ დაბეჭდილა, თუმცა უნდა ითქვას, ირანულად

ამაზე უარესებიც ბევრი იბეჭდება. მან იცის, აგრეთვე ქართული წერა-კითხვაც, მაგრამ არ იცნობს ქართულ ლიტერატურას და ამიტომაც ვერა წერს ქართულად. მან გადმომცა თავისი შეთხზული რამდენიმე ლექსი დაწერილი ირანულ ენაზე. ყველა ისინი საშუალო ხარისხისაა. მხოლოდ შინაარსით იგივეა, რასაც თანამედროვე ათეული და ასეული მგოსნები წერენ – ე. ი. გამეორება ძველი მგოსნების რითმისა და ჰანგების, რომელიც თანამედროვე მკითხველს აღარ იზიდავს. მაშასადამე, მათი ლირებულებაც აქედან განიზომება. ყოველ შემთხვევაში, მაჰმად ჰუსეინ ალაჰი ერთად ერთი მგოსანია ქართველების წრიდან გამოსული. ის, მართლაც, განიცდის ქართველების დაბეჩავებასა და ჩამორჩენას ეროვნული თვალსაზრისით. მას დაუწერია ერთი ლექსი, რომელიც მომყავს სანიმუშოდ, თეთრი ლექსით:

„მამულის შვილნო, ჩვენს მხარეში განათლებამ შემოაშუქა.
უძვირფასესი განძი ქვეყნად – სწავლა არის, ჩემო კეთილნო,
სწავლა არის ცის ჰორიზონტზე, რომ ანათებს ახლა მზესავით.
მთის მწვერვალიდან მხიარულად რომ დაცქერის ირანის მიწას.
მაგრამ ვწუხვარ მე ამას მეტად და არ ვიცი, თუ რატომ არის,
რომ განათლება ისფაჰანის ფერეიდანს არ ეკარება?
სუყველას გული გატეხია, არც სული აქვთ, აღარც სიცოცხლე,
არც არის ვინმე, ამ უვიც ხალხში შეგნება რომ შეიტანოს,
სწავლის გარეშე დარჩენილან განურჩევლად, სუყველა ერთად,
სიბეჩავისგან ყველა მათგანს ამ ცხოვრების გზა დაბნევიდა.
მოგვხედე ჩვენ და დაგვიფარე უსასოო უგნურებისგან.
ყველა დაეცა, ჰოი, ღმერთო, შეისმინე „ალლაჰის“ ხვეწნა“.

ისფაჰანი. ნაყშ-ე ჯაჰანის მოედანი. შეიხ ლოთფოლას მეჩეთი

თავი მეცამეტე

სოფლების სახელწოდება. რაოდენობა და დაახლოებითი აღრიცხვა.

ფერეიდანში მცხოვრებ ქართველების სტატისტიკური აღწერა რეზა-შაჰის მთავრობის განკარგულებით 1929 წელს მოხდა. ეს ცნობები, ჩემს იქ ყოფნის დროს, არ იყო გამოქვეყნებული. მე მხოლოდ ერთმა ნაცნობმა, რომელიც მონაწილეობას იღებდა აღწერაში, მაცნობა სამიოდე სოფლის მცხოვრებთა რაოდენობა – მაგ., ზემო და ქვემო მარტყოფის, ბოინის და ჯაყჯაყის. ეს ცნობები, ზეპირად შეკრებულ ცნობებთან შედარებით, თითქმის ერთი და იგივე იყო. ამიტომ ის ზეპირი ცნობები, რომელიც შეეკრიბე ქართველების დაკითხვით, უსათუოდ შეიცავს დაახლოებით სიმართლეს. ეს ცნობები შემდეგია:

1. ქვემო მარტყოფი (ირანულად — ახორე-ფაინ). უნდა მიეკუთვნოს გადაგვარების უკანასკნელ საფეხურზე მდგართა რიცხვს. ქართულს არავინ ლაპარაკობს, გარდა ორიოდე ღრმად მოხუცებული პირისა. ამ სოფელში ათას სულამდე მცხოვრებია.

2. ზემომარტყოფი (ახორე-ბალა). ეს ყველაზე დიდი სოფელია და ითვლება ქართველების სოფლების ცენტრად. ამ სოფელში ქართველების გარდა არიან ჩამოსახლებული ჩარჩი ირანელები – 190 და ებრაელები – 60 სულამდე. ყველამ ზედმინვენით იცის ქართული ლაპარაკი. ქართველებიდან ზოგს მაინც ვერ გარჩევთ. საზოგადოდ, აქ ენა საუცხოვოდ არის დაცული. განსაკუთრებით ქალებმა და ბავშვებმა მხოლოდ ქართული ენა იციან. დაახლოებით 3000 მცხოვრებია.

3. ჩულურეთი (ჩულრუთი). ოცდაათი წლის წინად, ზილლი სულთანმა მიჰყიდა ბახტიარის ხანს. ამ სოფლის ერთი მეხუთედი ეკუთვნის ქართველებს, დანარჩენი ბახტიარებია. მცხოვრებთა საერთო რიცხვი 650 სული. მარტო ქართველების რიცხვი დაახლოებით უდრის 130 სულს.

4. ვაშლოვანი (სიბაქი). ქართული კარგად იციან. 1800 სული.

5. ჯაყჯაყი. ქართული კარგად იციან. 750 სული.

6. ნინონმინდა (ქუდგუნაქი). ქართულს ივინყებენ. 400 სული.

7. დაშქესანი. ქართული იციან – ირანულის შერევით. 400 სული.

8 ბოინი. ქართული კარგად იციან. 1100 სული.

9. თოლელი (თელავი, დომბე ქამარი). ოცი წლის წინად შეუსყიდია თურქს. ქართულს ივინყებენ. 1200 სული.

10. აფუსი (რუისპირი). ქართულს ივინყებენ. 1300 სული.

11. ახჩა. შაჰს მიუყიდნია ბახტიარისთვის. ამჟამად მესამედი ეკუთვნის ქართველებს. 2300 სული.

12. შავსოფელი (შაურდი). ქართულს ივინყებენ. 600 სული.

13. დარბენდი. ბახტიარების სოფელია. ქართველები 40 სული.

14. სარდაბი. ბახტიარების სოფელია. ქართველები 40 სული.

15. ბადიგანი. ბახტიარების სოფელია. ქართველები 25 სული.

ამ ანგარიშის მიხედვით, მთელი ჯამი მცხოვრებლებისა უდრის 12.545 სულს. აქედან უნდა გამოვაკლოთ ვარაუდით 20%, რომლებმაც ქართული აღარ იციან. ქართულად მოლაპარაკეთარიცხვი განისაზღვრება – ათიათასი სულით, რომლებსაც კიდევ შეუნარჩუნებია ქართული ენა.

ქართველების ნაშთები არიან აგრეთვე ბახტიარებისა და ქურთების სოფლებში; მათ დედაენა შეუნახიათ, მაგრამ ისინი ისე დაშორებული არიან ქართველების უზანს, რომ მათთან ორგანული კავშირი აღარა აქვთ. ასე გათიშულ ქართველების შესახებ მიაბმო ერთი პატარა ეპიზოდი ქართველმა ჯარისკაცმა მუსტაფა პაპიაშვილმა:

„წავედით ყაჩაღების დასაჭერად. ქურთის ერთ სოფელში დავბინავდით: ჩვენ, ორი ქართველი, ერთს ოჯახში შევედით ღამის გასათევად. დალილები ვიყავით. წამოვწეით, მაგრამ გვშიოდა. ძილი არ მოგვეკიდა. ცოტა ხნის შემდეგ, ქალებმა დაიწყეს ლაპარაკი ჩვენს შესახებ:

– ახლა ამათ საჭმელი არ ჩავახეთქოთ?..

– თვალებიც დავსებიათ და სიმშილითაც ამოწყვეტილან.

მაგათი დარდი მაქვს? – უპასუხა მეორემ.

ჩვენ ჯერ გავიტრუნეთ. მაგრამ შემდეგ ვიფიქრეთ, აქ კეტი არ დაგვცხონ თავში-თქო. გამოვეხმაურეთ:

– რას იწყებლები, ჯერ ხომ არასა გთხოვთ?..

ეს რომ გაიგეს, დაიწყეს თავში ცემა:

– ვაი ჩვენს თვალებს, ეს ვინ ყოფილხართ, ჩვენ კი ბახტიარები გვეგონეთო.

შემდეგ, სანამ არ წამოვედით, სულ იქ ვიყავით და დიდი პატივი გვცესო“.

ასეთი შემთხვევები გვიჩვენებენ, რომ ქართველები გაბნეული არიან მთელს ფერეიდანში, მხოლოდ საკვირველია, რომ ერთეულებშიც შიგა და შიგ შენახულა ენა. ეს კი გვიჩვენებს, რომ ფერეიდნელი ქართველების შესახებ ჯერ ჩვენ ბევრი რამ არ ვიცით. ამ საკითხის შესწავლა მომავლის საქმეა.

ფერეიდნელი ქართველების რაოდენობის შესახებ თავიდანვე სხვადასხვაგვარი ცნობაა გადმოცემული. ეს ცნობები ერთიმეორეს არ ეთანხმება. არეულია და, როგორც ეტყობა, დავინყებულნი ვართ სოფლების სახელებიც. აქვე მოვიყვანო ცნობებს, ვისგან როგორი ცნობა გვაქვს მიღებული:

1871 წ. ათამ ონიკაშვილის¹ გადმოცემით (რომელიც პირველად მოვიდა თეჰერანიდან ტფილისში, ვინმე ინგლისელის რჩევითა და დახმარებით, და რომელიც უკან აღარ დაბრუნებულა), შემდეგია:

1. მარტყოფი – 1200 კომლი. 2. აფუსი – 800 კომლი. 3. თელავი (თოლელი) – 900 კომლი. 4. დაშქესანი – 500 კმ. 5. ახჩა – 50 კმ. 6. ბონინი – 60 კმ. 7. მელანინი – 50 კმ. 8. მუკუზანი – 100 კომ. 9. მაჩხანინი – 200 კომლი. 10. ზემოაკურა – 30 კომლი. 11. ქვემოაკურა – 200 კომლი. სულ 11 სოფელი – 20 000 სული.

გილიანში, ზღვისკენ, თავრიზ თეჰერანის მხრივ:

1. პატარძელი – 30 კმ. 2. ლილო – 40 კმ. 3. ნორიო – 30 კომლი. სულ სამი სოფელი. დაახლოებით – 500 სული.

1894 წელს ლ. აღნიაშვილის გადმოცემით, რომელმაც საგანგებოდ მოიარა ფერეიდანი და ცნობები შეკრიბა ადგილობრივ:

1. შანათი – 100 კომლი. 2. თოლელი – 220 კომ. 3. ბონინი – 200 კმ. 4. დაშქესანი – 100 კმ. 5. აფუსი – 260 კომ. 6. ახჩა – 160 კომ. 7. შაურდი – 150 კომ. 8. ჯაყჯაყი – 100 კმ. 9. სიბაქი – 140 კომ. 10. ჩულურეთი – 40 კომ. 11. ზ. მარტყოფი – 700 კმ. 12. ქ. მარტყოფი – 150 კომ. 13. დეესური – 60 კმ. 14. ნინონმინდა – 80 კმ.

სულ 14 სოფელი – 2460 კომლი. დაახლოებით – 12 300 სული.

1922 წელს სეიფოლა იოსელიანის გადმოცემით, რომელმაც დაჰყო ტფილისში წელიწადნახევარი:

1. ზემო მარტყოფი, 2. ქვემო მარტყოფი, 3. თელავი, 4. ბონინი, 5. აფუსი, 6. ჩულურეთი, 7. სიბაქი, 8. ჯაყჯაყი, 9. დაშქესანი, 10. ნინონმინდა, 11. ახჩა, 12. შაურდი, 13. ადაგოლი, 14. ბადიგანი. სულ 14 სოფელი – 30/32 ათასი სული.

¹² ზ. ჭიჭინაძის ცნობით, ათამ ონიკაშვილი გარდაცვლილა გარე კახეთში.

1907 წელს ტფილისში ჩამოსულ ხუციშვილისა და ონიკაშვილის გადმოცემით:

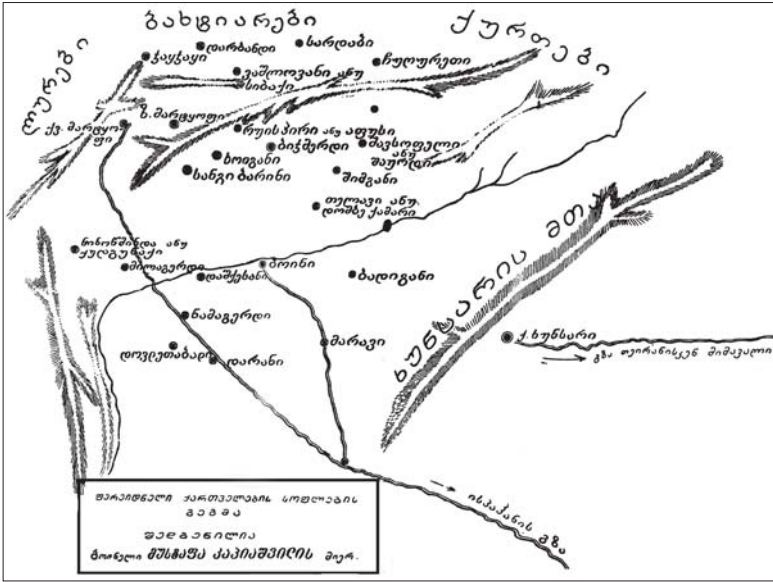
1. ჯაყჯაყი – 200 კომლი. 2. სიბაქი (ვაშლოვანი) – 250 კმ. 3. ჩულურეთი – 200 კმ. 4. ზ. მარტყოფი – 1200 კმ. 5. ქ. მარტყოფი – 200 კმ. 6. დეესური – 150 კმ. 7. ნინოწმინდა – 200 კმ. 8. შუშქანი – 150 კმ. 9. დაშქესანი – 250 კომ. 10 აფუსი (რუისპირი) – 700 კმ. 11. თელავი – 600 კმ. 12. ბოინი – 800 კმ. 13. შაურდი – 200 კომ. სულ 13 სოფელი – 25 500 სული.

როგორც აქ მოყვანილი ციფრებიდან ჩანს, ათამ ონიკაშვილმა, ხუციშვილმა და სეიფოლა იოსელიანმა არც ერთმა არ იცის სისწორით ფერეიდნელი სოფლების სახელები და მცხოვრებთა რაოდენობა. მათ, როგორც სოფლების, ისე მცხოვრებთა რიცხვი ორჯერ გაუზვიადებიათ. ათამ ონიკაშვილს სოფლის სახელებიც კი აურევია. მას მოხსენებული აქვს ერთი მარტყოფი და ამავე დროს ასახელებს „ქვემო და ზემო აკურას“. ეს „აკურა“ გადამახინჯებულია და, შესაძლოა, ბექედის დროს დაუშვეს ეს შეცდომა. ნამდვილად კი „აკურა“ ახორაა – იგივე მარტყოფი. ა. ონიკაშვილს არა აქვს აგრეთვე მოხსენებული ისეთი დიდი და ნამდვილი ქართული სოფლები, როგორცაა ჯაყჯაყი, ნინოწმინდა და სიბაქი. სამაგიეროდ, მას აქვს სრულიად სხვა სახელები – მელაანი, მუკუზანი და მაჩხაანი, რომლებიც არც აღნიაშვილსა აქვს მოხსენებული, და არც სხვებს უხსენებიათ შემდგომ.

ფერეიდნელი ქართველების ყოფა-ცხოვრების კარგი მცოდნე ამჟამად უსათუოდ სეიფოლა იოსელიანია. ის არის დღეს მათი მეთაური.

არის კიდევ მეორე კარგი მცოდნე ფერეიდანის სოფლები-სა, ჯარისკაცი მუსტაფა პაპიაშვილი ბოინიდან, რომელმაც შეადგინა ქართული სოფლების რუქა. მაგრამ ვერც მან დაასახელა ის სოფლები, რომელნიც, ონიკაშვილის გადმოცემით, ყოფილა წინად.

მხოლოდ ლადო აღნიაშვილის ცნობები უახლოვდება ჩვენს უკანასკნელ ცნობებს. მართალია, მას მცხოვრებთა რიცხვი მეტი რაოდენობით აქვს მოხსენებული, მაგრამ ეს იმიტომ, ალბათ,

რომ მას არ გამოუკლია ის გადაგვარებული ქართველები და თვითნამდვილი ირანელები, რომლებიც ქართველების სოფლებში ცხოვრობენ, მაგრამ გადაგვარებულთა რიცხვს ეკუთვნიან. ამასთანავე უნდა ვიფიქროთ, რომ იმ ხნის განმავლობაში, ე. ი. 1894 წლიდან აქამდე ქართველების რიცხვი უსათუოდ შემცირდებოდა, რადგან ის უკვე შემდგარია გადაგვარების გზაზე.

ზოგიერთ ფერეიდნული სიტყვის შედარება ქართულთან

ფერეიდნული ენის თავისებურებათა შესახებ საკმაო გა-
მოკვლევა აქვს პრ. ა. ჩიქობავას, სეიფოლა იოსელიანის ნაამბო-
ბიდან.

მე მაინც მოვიყვან აქ შესადარებლად რამდენიმე სიტყვებს
იმ სახით, როგორც მას გამოთქვამენ ადგილობრივ:

მოზობელი – მეზობელი.

იშულლეს – იჩხუბეს.

ქუები – ქვები.

თქეს – თქვეს.

თქენი – თქვენი.

ქართველებისყე – ქართველებისკენ, ქართველებისგან,
ქართველებთან.

რაგდენი – რამდენი.

გერივაც¹ – კიდევაც, ხომ, შემდეგ.

უნყერიით – გაუნყერიით, შეუტიეთ.

ვეციით – ვცემეთ.

ბათაი, ბატატა – პატარა, ცოტა.

ჩონ – ჩვენ.

დოგვიგეს – დაგვიგეს.

ცრინტება – ცხვირის დაცემინება.

ჟმეტა – გაჟლეტა.

ცხვირსანური – ცხვირსახოცი.

საბუხარი – ხელთათმანი.

იმისყე – იმისგან, იმისკენ.

ვისყე – ვისგან, ვისკენ.

შენყე – შენგან, შენსკენ, შენით.

ზალი – რძალი.

განაყარი – განაყოფი.

1. გერივაც ირანულადაა. ამ სიტყვას ხმარობს მხოლოდ ს. იოსელიანი.

დავ – დაო.
რაისთი – რისთვის, რატომ.
შუშპრობა – ცეკვა-თამაში, აშიყობა.
ყოტი – ბაყაყი.
ქობი – ქვაბი.
სამარველი – სამარე.
გაიმტვრა – გაიქცა.
გაბუება – გაბუტვა.
პირზე არ მომდის – მრცხვენია.
პირზე არ მომივიდა – შემრცხვია.
ქეშ – ქვეშ.
ყოვილი – ყვავილი.
დიდი სოფელი – ქალაქი.
ვარსკულავი – ვარსკვლავი.
თორე – მთვარე.
ლურბელი – ღრუბელი.
ნიმა – ნვიმა.
ლინო – ღვინო.
არ გამომივა – არ შემიძლია, ვერ ვიზამ.
ხოლ – ხვალ.
ყოვები – ყვავები.
თოლი – თვალი.
ცხირი – ცხვირი.
ტინი – ტვინი.
ყორი¹ – გოგო, პატარა ქალი.
სხოს – სხვას.
ქომოთ – ქვემოთ.
ჩონ გოქ – ჩვენ გვაქვს.
შაიქნა – შეიქნა.
შაიქნების – შეიქნება.

1. თქმულებაა, ვითომ ერთ კაცს რამდენიმე ქალი ყავდა. ერთხელ ყველა გარს შემოხვეოდა ძირს დამჯდარ მამას. ამ დროს ვილაცას დაენახა: – კაცო, ეს რა ყორი შემოგივილია გარსო. ამის შემდეგ ეწოდა გოგოს „ყორი“.

სახლჩი – სახლში.
რა-თქო – რა თქვა.
მაიტანა – მოიტანა.
ქონიერი – მდიდარი.
ნახიდე – ნახვიდე.
ხარაზე – მხარეზე.
გუუკეთაყე – გაუკეთათ.
ექით – იქით.
ძრიალ – ძალიან.
ჩონთი – ჩვენთვის.
არ დაგოცალა – არ დაგვაცალა.
მუელით – მოველით.
მიცა – მისცა.
იტყის – იტყვის.
ღონება – შეწუხება.
ნამათ – ლამაზად, კარგად.
მოგუცა – მოგვცა.
დილობას – დილით.
შამუვიდა – შემოვიდა.
დავლივე – დავლიე.
ცხორი – ცხვარი.
კიცი – კვიცი.
შენ დახოც – შენ დახოცავ.
ნერ-ულოში – ნვერ-ულვაში.
ბოვრი ჰყაყე – ბევრი ჰყავთ.
შესხდა – შეჯდა.
გზაჩი – გზაში, გზაზე.
გეეშელა – მიეშველა.
ჩონ გუნდოდა – ჩვენ გვინდოდა.
პირუტყები გყოვ – პირუტყვები გვყავს.
ნამად დაგოტყუვლა – კარგად მოგვატყუილა.
მოიდა სახლჩი – მოვიდა სახლში.
ჩონამდე არ მოსნდების – ჩვენამდე არ მოსწვდება.

ყელას ყავყე – ყველას ჰყავთ.

ბეური აყე (აქყე) – ბევრი აქვთ.

ყელას ვებნებითყე – ყველას ვეუბნებით.

დავსილი ვართ – უბედურები ვართ.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ სიტყვები მეტ წილად შეკვეცილი და გადასხვაფერებულია ირანული ენის პირდაპირი გავლენით, რამდენად მეტი მცოდნე იყო ფერეიდნელი ირანულის, იმდენად მისი ლაპარაკის კილო განსხვავდებოდა იმის ლაპარაკიდან, ვინც მარტო ქართული იცოდა. მაგალითად, ქალების ლაპარაკი თითქმის აღარ ტოვებდა იმ შთაბეჭდილებას, რომ ისინი ფერეიდნელები არიან და არა ჩვენებური მთიელები. მაგრამ მათზე დიდი გავლენა აქვს კაცების ლაპარაკს, რომელიც უფრო სწორად მიაჩნიათ. ამიტომ ისინიც ხშირად ბაძვენ მამაკაცებს. ამგვარად ღრმავდება გადაგვარების პროცესი. სეიფოლა იოსელიანიც თითქმის ყოველ ქართულ სიტყვას ირანული სიტყვის მიმოხვრაზე ამყარებს.

ისფაჰანელი სომხები

დ ა მ ა ტ ე ბ ა

ირანელი სომხები

ირანელ სომხებს დიდი ისტორიული წარსული აქვთ. ისინი ამჟამად ირანში შესამჩნევ კულტურულ ძალას წარმოადგენენ. მათ ირანის ყველა სავაჭრო ცენტრში შეხვდებით. ისინი თავისუფლად ლაპარაკობენ როგორც დედაენაზე, აგრეთვე ირანულად, რუსულად, თათრულად და თითქმის ყველა ევროპულ ენაზე. მათ ყველგან აქვთ საკუთარი უბანი, საკუთარი საბაზრო კუთხე, სკოლა, კლუბი, ეკლესია და თითქმის ყველაფერი, რაც კი მათ ეროვნულ თავისებურებას შეადგენს. თეჰერანსა და ისფაჰანში მსახიობ-მომღერალთა დასები და კარგად მოწყობილი სცენაც აქვთ. მათ წარმოდგენებს, სომხების გარდა, სხვა ეროვნების წარმომადგენლები და თვით ირანელებიც ესწრებიან.

ამათიოდე წლის წინათ, როდესაც ირანში, ძველი რეჟიმის დროს, თეატრალური წარმოდგენები იშვიათი მოვლენა იყო, სომ-

ხებმა მონინავე როლი ითამაშეს. მხოლოდ ისინი მართავდნენ წარმოდგენებს და, როგორც ირანული ენის მცოდნეები, თვით ირანულ წარმოდგენებსაც დგამდნენ. სომხის მსახიობი ქალები ირანელ მსახიობებთანაც ხშირად იღებდნენ მონაწილეობას, რადგან იმ დროს ირანელ ქალს სცენაზე გამოსვლის ნება არ ჰქონდა, და ხშირად ქალის როლს ვაჟები ასრულებდნენ.

ირანის პოლიტიკურ-ეკონომიურს ცხოვრებაშიაც სომხები დიდ როლს თამაშობდნენ. სომხებიდან იყვნენ და არიან ახლაც ბანკირები, დიდი კომერსანტები, სამხედრო პირები, ხელოსნები, მინის მუშები. მათში პოლიტიკური პარტიებიც არიან.

რასაკვირველია, უდიდეს ძალას დაშნაკები წარმოადგენენ. მათ შორის ბევრია საბჭოთა კავშირიდან გაქცეული ემიგრანტები. არიან აგრეთვე კომუნისტებიც. 1908/9 წლების რევოლუციებში, მამედ ალი შაჰის ჩამოგდების დროს დიდი დახმარება გაუწიეს ირანის რევოლუციონერებს. სათარ ხანის და ბალირ ხანის რაზმებს ისინი ეხმარებოდნენ, როგორც გამოცდილი ტერორისტები, რამაც გააადვილა შაჰის დამარცხება და მეჯლისის დაარსება¹.

ამგვარად, სომეხი ირანის ნამდვილი მოქალაქეა. ის იბრძვის ყოველ დარგში ცხოვრების წინ წასანევად და ალაგ-ალაგ მონინავის როლსაც ასრულებს.

ისინი ბევრი არიან თავრიზსა და თეჰერანში. 1925 წელს თეჰერანში ადგილობრივ მცხოვრებთა რიცხვი, მცოდნე პირთა გადმოცემით, ექვსიათას სულამდე იყო. მათ აქვთ ძველ ქალაქში სავაჭრო კუთხე, რომელსაც სომხის ბაზარი ეწოდება. აქვთ აგრეთვე სხვადასხვა კულტურული დაწესებულება. სომხები არიან თავრიზშიაც. მაგრამ სომხის მოსახლეობის ურმაველესობა ქ. ისფაჰანსა და მის რაიონში – ფერეიდანშია. ისტორიული გადმოცემით, სომხების ამ მხარეში გადმოსახლება მომხდარა შაჰაბას I მიერ XVI საუკუნის ბოლოს და XVII საუკუნის დასაწყისში.

1. ამ რევოლუციაში, სხვათა შორის, კავკასიელი ქართველებიც იღებდნენ მონაწილეობას.

რევოლუციონერები ირანში. 1907-1908 წლები

ა. ატაიანის მიერ ისფაჰანის საკონსულოში წაკითხულ მოხსენების თანახმად, სომხების ემიგრაცია კავკასიიდან სპარსეთში დაწყებულა მეთექვსმეტე საუკუნეში, ხოლო უმაღლეს წერტილამდე მიუღწევია XVII საუკუნის დასაწყისში. ძღვევამოსილ შაჰაბასის 1602 წ. ოსმალეთთან ომის დროს, გადაუსახლებია ირანში 200 ათასი სომეხი. ეს უამრავი ჯარი დაუსახლებია სხვადასხვა რაიონებში, და უმთავრესად კი თავის სატახტო ქალაქ ისფაჰანის მახლობლად.

გადასახლებულთაგან ნაწილი 1603 წელს ქაშანის რაიონში დასახლებულა, ხოლო უმრავლესობა 1605 წელს დასახლებულა ქ. ისფაჰანის მახლობლად, მდინარე ზაიანდერუდის მარჯვენა ნაპირზე, სადაც დაუარსებიათ „ახალი ჯულფა“. მათი საერთო რიცხვი ყოფილა 70 ათას სულამდე.

შაჰაბასს მიუცია მათთვის სარწმუნოების თავისუფლება და თვლიდა მათ „შინაურ საპატრიო სტუმრებად“. შაჰი ეხმარებოდა მათ ეკლესიების აგებაში. მან თურმე გადაწყვიტა ეწმიადინის სობოროს დანგრევა და მისი მასალის გადატანა „ახალ ჯულფაში“, ახალი სობოროს ასაშენებლად. მან გადაატანია 15 ქვა, რომლებიც ინახებოდა 7 წლის განმავლობაში მუსულმანების სო-

ფელ ბატუნში. მაგრამ სანამ ეს ქვეები საფუძვლად დაედებოდენ ახალ სობოროს, დადგა მოუსავლიანი წლები, დაიწყო სიმშილობა. ფანატიკოსმა მოსულმანებმა ეს სტიქიური უბედურება ამ 15 ქვას დააბრალეს. მათ მოთხოვეს შაჰს, მოეშორებინათ ეს ცოდვილიანი ქვეები. ქვეები გადაიტანეს „ახალი ჯულფის“ ეკლესიაში, ხოლო იქიდან 24 წლის შემდეგ ისევ ფარულად გადატანილ იქნა სომხების მიერ უკანვე, ეჩმიაძინში.

„ახალი ჯულფის“ გარდა, სომხები დასახლებულან „ჩაჰარმააჰალის“, ე. ი. ლურების და ბახტიარების რაიონში. ხოლო ნაწილი გადასულა ისფაჰანიდან სამხრეთ-დასავლეთით – ფერეიდანში. აქ ისინი ცხოვრობენ დღესაც, უმთავრესად მისდევენ მინის მუშაობას.

ა. ატაიანის მიერვე დასახლებული სტატისტიკური ცნობებით 1920 წელში სომხების მოსახლეობა იყო:

ჩაჰარმააჰალის რაიონში – 14 სოფელი – 3485 სული.

ფერეიდანში – 29 სოფელი – 12770 სული.

ბურვარში – 20 სოფელი – 4242 სული.

ქიამარაში – 11 სოფელი – 2708 სული.

გიაფლაში – 12 სოფელი – 2336 სული.

ქიაზაში – 12 სოფელი – 2336 სული.

გარაგანში – 7 სოფელი – 2000 სული.

„ახალ ჯულფაში“ – 3109 სული.

აგრეთვე თეჰერანში, ჰამადანში, ყაზვინში, გილიანში და სხვაგან – 7500, სულ კი – 41386 სული.

1926 წლიდან კი, მცოდნე პირთა გადმოცემით, მთელს ირანში სომეხთა რიცხვი მიაღწევდა 60 ათას სულამდე.

რომ უფრო ნათლად წარმოვიდგინოთ ირანელი სომხების დღევანდელი ცხოვრება, მათი ეროვნული თავისებურების დაცვის უნარი, მოვიყვან წარსული ისტორიის პატარა ნიმუშებს.

თუ სავსებით ვერწმუნებით ისტორიას, შაჰი თითქოს პირველ ხანებში ლმობიერად ეპყრობოდა სომხებს, მაგრამ ირანის შაჰები, მიუხედავად თავიანთი ძლიერებისა, არასოდეს არ ყოფილან თავის ერის დამოუკიდებელი მმართველები. მათ წინ ელო-

ბებოდათ სასულიერო ნოდება; ეროვნული შუღლით და სარწმუნოებრივი შხამით მოწამლული. შაჰმა თურმე, სიმშილობის დროს, სომხებს პური ასესხა. სომხებმა სესხი თავის დროზე ვერ გადაიხადეს. ამავე დროს, შაჰმა კიდევ ასესხა მათ რვაასი თუმანი. მხოლოდ იმ პირობით, რომ თუ თავის დროზე ვერ გადაიხდიდნენ, მიეღოთ მუსულმანობა, ან თავიანთი შვილები მიეყიდნათ: ვაჟი რვა მანეთად, ქალი – ექვსად. სომხებმა ვერც ეს ვალი გადაიხადეს. ამით ისარგებლეს მოლებმა, შაჰი გადაიბირეს, გააბოროტეს. სომხებს დევნა და წამება დაუწყეს. ვალის გადახდა აუცილებელი იყო. სომხებმა სარწმუნოების გამოცვლას შვილების გაყიდვა არჩიეს. მაგრამ ამაზე შაჰი აღარ დათანხმდა. ამის შედეგი კი იყო, რომ ძალად ათას კაცამდე გაამუსულმანეს.

1620 წელს ასეთივე დევნა და რბევა დაუწყეს ფერეიდნელ სომხებს, მაგრამ ამ შემთხვევაში საქმე ფულის გადახდით გათავდა.

ასეთივე სისასტიკით ეპყრობოდა სომხებს შაჰაბას მეორე. მან, სხვათა შორის, აუკრძალა სომხებს ქ. ისფაჰანში ცხოვრება, როგორც არანმინდა სარწმუნოების მიმდევრებს, რომლებსაც ვერ ითმენდნენ ფანატიკოსი მუსულმანები.

ყველაზე მეტი უბედურება დაატეხა სომხებს შაჰ სულთან ჰუსეინმა. 1694–1722 წლებში ყველა არამუსულმანს, რომ ძალად გამეაჰმადიანებია, მათ შორის ყველაზე მეტად სომხებს, გამოცაბრძანება, რომ ჩაეცვათ გადაბრუნებული ტანისამოსი, სარჩულით გარედან და ქუდიც გადაბრუნებული დაეხურათ, ზურგზე უნდა დაეკერებიათ ძველი ნოხის ნაგლეჯი, რომ მათი ვინაობა ადვილი გასარჩევი ყოფილიყო „მართლმორწმუნე“ მუსულმანთაგან. სომეხს ნება არ ჰქონდა, ცხენზე შემჯდარი შესულიყო ქალაქში. ის ქალაქის კარებთან მივიდოდა თუ არა, უნდა ჩამომხტარიყო და წინ გაძლოდა. აგრეთვე არამუსულმანს არ შეეძლო ბაზარში გავლა ავდრიანს დღეებში, რადგან, მუსულმანების აზრით, სველი ტანისამოსით ადვილად გააუნმინდურებდა სხვებს.

„მართლმორწმუნე“ ვისაც ჩააქვავებდა, ასეთი „დამნაშავე“ კანონის წინაშე პასუხს არ აგებდა. ჭირიანობის დროს, ქუჩა-

შაჰ სულთან ჰუსეინი (1694–1722)

ში დახოცილების აკრება და დამარხვა სომხების მოვალეობას შეადგენდა. შაჰმა შემოიღო აგრეთვე სომხების „სიმბოლიური“ მონათვლა. გარდაცვალებულის საფლავის ქვას ცალ კუთხეს ჩამოატეხდენ ნიშნად იმისა, რომ ის უკვე გამაჰმადიანებული იყო. ასეთი ყურმოტეხილი საფლავის ქვები დღემდე დარჩენილან.

შაჰ სულთან ჰუსეინის თვითნებობას ბოლო მოუღო ავღანელების შემოსევის დროს. ხოლო თვით ავღანელებმა სასტიკად დასაჯეს სომხები. 1722 წ. ისფაჰანის ალების დროს სომხებს 70 ათასი თუმანი გადაახდევინეს და ამასთანავე, 50 ახალგაზრდა ქალი მოთხოვეს¹.

1736 წლიდან, ნადირ შაჰის გამეფების შემდეგ, სომხებს კიდევ უარესი დღე დაადგათ. ნადირმა დიდძალი ხარკი დაადო მათ.

1. სარგის კაკაბაძის „ისტორია“, გამოც. 1922 წ.

ნადირ შაჰი (1732–1747)

სომხებმა გადახდა ველარ შეიძლეს და, რომ სიცოცხლე მაინც შეენარჩუნებიათ, გაიქცნენ, გაიხიზნენ. ახალი ჯულფა დაცარიელდა. „ჯულფაში აღარავინ დარჩა ისეთი, რომელსაც შეეძლოს თავისივე მიცვალებული დამარხოსო“. ნადირშაჰი მოჰკლეს. ცხოვრების პირობები ოდნავ შეიცვალა. მაგრამ 1756-7 წლების სიმშლიობის დროს აუარებელი სომეხი განყდა. ჯულფაში მხოლოდ 1667 სულილა დარჩა. უპატრონოდ მიტოვებული სახლები დაინგრა, გავერანდა.

შემდეგ მოღების პროვოკაციის გავლენითვე ქერიმ ხან-ზენდიმ მოაწყო სომხების დარბევა. ქერიმ ხანის სიკვდილის შემდეგ, ჯულფა დაურბევია ქართველ ჯარისკაცებს. ა. ატაიანი არ გვიჩვენებს, თუ რომელი ქართული ჯარი იყო – ადგილობრივ-გადასახლებულთაგანი თუ კავკასიიდან წასული. ორივე შემთხვევაში, შესაძლოა, ეს ფაქტი მართალი იყოს, რადგან ქარ-

თველ ჯარისკაცებს, ალბათ, იქ თავისი პროვოკატორიც ეყოლებოდათ.

ფერეიდნელი სომხები ისე, როგორც იქაური ქართველობა, თავიდანვე განიცდიდენ ბახტიარ-ქურთების მომთაბარე, მოხეტიალე ყაჩაღების და ნახევრად ყაჩაღების თავდასხმებს.

ასეთი თავდასხმები არ შეწყვეტილა ამ უკანასკნელ წლებამდე. მხოლოდ ამ ბოლო ხანებში რეზა-შაჰის ცენტრალურმა მთავრობამ შეამცირა თავდასხმები. რეზა-შაჰმა ბევრი მათგანი განაიარაღა.

თვით ფერეიდნელ ქართველების სიტყვიდან ვიცი, რომ მოხეტიალე ყაჩაღთა ბრბო შეიარაღებული მოადგებოდა მათ სოფლებს და, თუ ვინცობაა აქ ვერას გახდებოდა, მოლაპარაკებას გამართავდა: თქვენ არას გერჩით, ოღონდ გაგვიშვით, სომხების სოფლებს დავარბევთო. სომხების სოფლები ძალიან დიდ მანძილზეა გაფანტული.

„ახალ ჯულფაში“, სადაც ოდესღაც 70000 სული დასახლებულა, დღეს მხოლოდ 3500 სული ცხოვრობს. „ახალი ჯულფა“ წარმოადგენს პატარა დაბას. ის თავის აღნაგობით არაფრით განსხვავდება ქალაქ ისფაჰანისაგან.

უმთავრესი ქუჩის ორივე მხარეზე ჩამწკრივებულია სავაჭრო დუქნები, სადაც იშოვება თითქმის ყოველგვარი საქონელი, რაც ესაჭიროება თანამედროვე კულტურულ ადამიანს. ჯულფა ისფაჰანის მცხოვრებთათვის კულტურულ კუთხეს წარმოადგენს: თეატრი, კინო, მუსიკალური საღამოები. წარმოდგენები აქ ხშირად იმართება.

სახლებს, ირანის ჩვეულების მიხედვით, წინა მაღალი კედლები აქვს გავლებული. ქუჩები, საზოგადოდ, მეტად ვიწროა, მოკლე, მიხვეულ-მოხვეული. ქალაქს შუაზე ჩაუდის სარწყავი წყლის არხი, რომლითაც რწყავენ თავიანთ ვენახებს, ბოსტნებს, ეზოებსა და ბაღებს.

ყოველ მცხოვრებს აქვს საკუთარ ეზოში სასმელი წყლის ჭა. თითქმის ყოველი ჯულფელი სომეხი, თუნდ ხელოსანიც იყოს, ამავე დროს ვაჭრობასაც ეწევა. მარტოკა ხელოსნობა და მოხე-

ახალი ჯულფა. სომხური ეკლესიის შესასვლელი

ლეობა ნაკლებად იზიდავს ჯულფელს. ზოგი მათგანი მინის მუშაობასაც მისდევს – აშენებენ ვენახებს, მოყავთ პური, ხილი, ბოსტნეული. მოწეულ ხილს და ბოსტნეულს თითონვე ყიდის საკუთარ დუქანში, ან გააქვს ბაზარში. ყველაზე უფრო მისდევენ მელვინეობას პრიმიტიული წესით. ჯულფის ღვინო უმთავრესად ტკბილი, განთქმულია მთელს ირანში. აქ აჭკნობენ ყურძენს საგანგებოდ, შემდეგ წურავენ, ყრიან ჩანში და ადუღებენ. ამგვარად დაყენებული ღვინო იმდენად ტკბილია, რომ ხშირად შემოდგომიდან გაზაფხულამდე უნდება დადუღებას. ჯულფის ღვინო მიაქვთ სხვადასხვა ქალაქებში. იშვიათია ისეთი სომხის ოჯახი, რომელიც წლიური მოსავლიდან ღვინოს არ ყიდდეს. მათი მუშ-

ჯულფელი სომხები. ხალიჩის ქსოვა

ტარი, სხვათა შორის, ირანელებიც არიან. ირანელები ამ ბოლო დროს ღვინოს შესამჩნევად ეტანებიან. ახალი კანონმდებლობა ძველებურად აღარ სდევნის ღვინის სმისათვის.

ჭაჭისგან ხდიან არაყს. კარგი ღვინის დამზადების მხრივ, სომხებმა გაუსწრეს ისფაჰანის ებრაელებს, რომლებიც რაოდენობის მიხედვით, სომხებზე მეტ ღვინოს ამზადებენ. ამ ბოლო დროს, ჯულფელმა სომხებმა თავინთი სავაჭროები გადმოიტანეს ბაზარზე. ახლა მათ ძველებურად აღარ დევნიან.

ჯულფაში ზის ინდო-სპარსეთის ეპარქიის წარმომადგენელი სასულიერო პირი – პატრიარქი. ის, ეტყობა, განათლებული კაცია. მისი სიმპატია საბჭოთა ხელისუფლების მხარეზეა. ის ყოველთვის ესწრებოდა ზეიმს საბჭოთა საკონსულოში. ამ ნიადაგზე მას დიდი შეტაკება მოუხდა ჯულფელ დაშნაკელებთან. მას, როგორც ამბობდენ, ხელით შეურაცხყოფაც კი მიაყენეს.

სალმასელი სომხები

ჯულფის დიდი სობორო გარეგნულად აზიურ სტილზეა აშენებული, ერთი შეხედვით მეჩეთს წააგავს. სამაგიეროდ, ფრიად შესანიშნავია მისი შინაგანი მხატვრობა, რომელიც შესრულებულია იტალიელი მხატვრის მიერ.

სობოროს გარშემო მრავალი შენობებია. სობოროს ეზოში მოთავსებულია დიდი ბიბლიოთეკა მრავალი წიგნებით და ძველი ხელნაწერებით, რომელიც, კავკასიიდან გადასახლების დროს, თან წაუღიათ. თვით ბიბლიოთეკის შენობა პირველად აუგიათ 1844 წელს. შეუდგენიათ ხელნაწერების სია, რომელიც შეიცავს 250 ტომს. დროთა განმავლობაში ბიბლიოთეკა იმდენად გაზრდილა, რომ ძველი შენობა პატარა გამოიმდგარა. ამიტომ 1906 წელს ბიბლიოთეკის ახალი შენობა აუშენებიათ. ამჟამად ბიბლიოთეკაში 3600 ცალი წიგნი ინახება.

სობოროს ეზოშივე არის მოთავსებული სტამბაც.

ჯულფის ეკლესიებში დაცულია ძველი მხატვრობა და განძეულობა. სხვათა შორის, წმ. ესტატეს ეკლესიაში ყოფილა ძველი სურათი – გარდამოხსნა ქართული ხუცური წარწერით¹.

ჯულფაში ოთხი სკოლაა. მათ შორის, ქალების – ერთი, ერთი – საშუალო განათლების, ერთი – საერთო ორივე სქესისათვის, ერთი – სომეხ-კათოლიკების და ერთიც – საბავშვო ბაღი. ამ სკოლებში სწავლების საქმეც გვარიანადაა დაყენებული. ყავთ მასწავლებელთა კადრები უმაღლესი განათლებით.

ამ ჟამად ჯულფის სკოლებში მოსწავლეთა უმრავლესობას შეადგენენ ქალები. ეს, ალბათ, შედეგია იმის, რომ შეძლებული ჯულფელები თავის შვილებს, უმთავრესად ვაჟებს აგზავნიან საზღვარგარეთ.

არსებობს აგრეთვე ობოლთა თავშესაფარი და დამხმარე საღარო ღარიბთათვის, ქალთა საქველმოქმედო საზოგადოება, მამაკაცთა საქველმოქმედო საზოგადოება და სხვა საზოგადოებანი.

ჯულფაში 1904–1908 წლებში გამოდიოდა გაზეთი „ჯულფის უწყება“.

1909 წელს აქ ინდოელ ვაჭარს – პოლოსიანს დაუარსებია სამკურნალო სახლი.

1899 წელს ჩამოყალიბებულა „სათეატრო ხელოვნების მოყვარულთა საზოგადოება“.

ჯულფაში არის მუდმივი, სათანადოდ მოწყობილი საკონცერტო ზალა, სადაც ადგილობრივი ძალები და უცხოეთიდან დაბრუნებული ნასწავლი ახალგაზრდობა დროგამოშვებით დგამენ წარმოდგენებს, კონცერტებს და, საზოგადოთ, მუსიკალურ საღამოებს.

ჯულფა ირანელი სომეხებისთვის პატარა სამშობლოა. „ახალი ჯულფა“, როგორც ქალაქთან ახლო მდებარე, მასთან ეკონომიურად უშუალოდ დაკავშირებული, ცხადია, ქალაქის ცხოვრების ზეგავლენას განიცდიდა. თუმცა, ეს ქალაქი იყო ისფაჰა-

1. ამ სურათის დედანი შეუსყიდა ვილაც ამერიკელს 1500 მანეთად.

ჯულფელი სომეხი

ნი, თითონ ჩამორჩენილი და შედარებით უკულტურო, მაგრამ ის მაინც ქალაქი იყო.

ამიტომ მან შეუწყო ხელი ჯულფის დანინაურებას ეკონომიურად და კულტურულად.

ჩემს ფერეიდანში მოგზაურობის დროს, 1927 წელს სომხების სამ სოფელში მომიხდა გავლა-შეჩერება. ეს იყო დოვლეთ აბადი, ნამაგერდი და ამილაგერდი. ეს სოფლები მდებარეობენ ისფაჰანიდან 150-160 კილომეტრის მანძილზე. სოფელ მილაგერდიდან პირდაპირი გზა მიდის ქართველების სოფელ „ახორე ფაინამდე“, ე. ი. ქვემო მარტყოფამდე. საზოგადოდ, ალაგ სომხების სოფლები პირდაპირ შესულია ქართველების სოფლებში. მაგალითად, სოფელი „სანგი ბარინი“, რომელსაც წინ უდგას ქართველების სოფელი „ბონინი“ ათი თუ მეტი კილომეტრის დაშორებით.

ფერეიდნელ სომხების სოფლებიც, როგორც ირანელი მუსულმანების სოფლები, მეტწილად ეკუთვნის მემამულეებსა და ისფაჰანელ სომხის ვაჭრებს. მაგალითად, სოფ. დოვლეთ აბადი ეკუთვნის ყაჯართა ჩამომავლობის პრინცს, რომელიც შაჰზადეთ ინოღება.

ფერეიდნელ სომხის გლეხებსაც გარეგნულად დიდი სიღარიბე ეტყობოდათ. ისინი, რასაკვირველია, სრულიად დამოკიდებული არიან თავიანთ „ბატონებზე“ და მიწის დასამუშავებელს იღებენ საზოგადოდ ირანული წესით – მოსავლის ნახევარს, მესამედს. სოფლის მეურნეობა (პურის მოყვანა, მევენახეობა და სხვა) – იმავე პრიმიტიულ დონეზე დგას, როგორც ირანის სხვა რაიონებში.

ყოველ სოფელში არის თითო-ოროლა შეძლებული. მათი სახლები განირჩევა სიდიდითა და სილამაზით. ეს მდიდრები ქალაქის ხალხია, უსათუოდ ვაჭრები, რომლებსაც სოფლებში მამულები შეუძენიათ და გლეხებს ამუშავენ. თითონ კი, რასაკვირველია, მოდიან ზაფხულობით, როგორც მამულის პატრონი და მოაგარაკე.

ადათი, ზნე, ქრისტიანული წესები, სომხებს, როგორც ქალაქად, ისე სოფლად, შედარებით დაცული აქვთ ფერეიდანში, და თვით ახალ ჯულფაშიც, ჯერ ისევ არიან მოხუცი დედაკაცები, რომლებიც ძველ სომხურ მორთულობას ატარებენ. მამაკაცებს კი სოფლებში ირანულ-ბახტიარულად აცვიათ. ხოლო ქალაქის სომეხი უკვე წმინდად ევროპულად იცვამს. აგრეთვე ქალაქის ქალები, განსაკუთრებით, ახალგაზრდები, თავისუფლად გამოდიოდნენ და გამოდიან ევროპულ ტანისამოსში. და ეს იმ დროს, როდესაც ირანელი ქალი სრულიად შეკრული, შებოჭვილი იყო სარწმუნოების ჯაჭვით, შავი ჩადრით შემოსუდრული.

ფერეიდნის და, საზოგადოდ, მთელს რაიონში არსებულ სოფლებს ხელმძღვანელობას და დახმარებას უწევენ ჯულფის პატრიარქი და მოწინავე ინტელიგენცია. ნახევარზე მეტ სოფლებს აქვთ თავისი საკუთარი სკოლა. ხოლო, ვისაც შეძლება აქვს, თავის შვილს ჯულფის სკოლაში ზრდის, ასწავლის. ქართველებთან ვერ არიან დაახლოვებული. ამის უმთავრესი მიზეზი სარწმუნოების სხვადასხვაობაა, ფანატიზმი, შეუგუებლობა, ცრუ მორწმუნეობა, გაუნათლებლობა.

ისფაჰანელი ებრაელები

ირანელი ებრაელები

I

ებრაელები ირანში უსხოვარ დროიდან არიან.

ათას წლებს გრიგალივით გადაუქროლია მათს თავზე. ათასი უბედურება მიუყენებია, ათასი დამცირება, მაგრამ აზიელი ებრაელი მაინც აზიელად დარჩენილა – სწავლისთვის ზანტი, თავდაუდებელი.

ირანელი ებრაელები უმთავრესად სამხრეთ ირანში, ისფაჰანსა და მის რაიონებში ცხოვრობენ. მათ ისფაჰანის აღმოსავლეთ ნაწილის განაპირას დიდი უბანი უჭირავთ, რომელსაც ებრაელების უბანი, ან სახელად „ჯუბარე“ ეწოდება. აქ დაახლოვებით რვაათასი სული ცხოვრობს. ჯუბარე ამჟამად უკვე შეერთებულია ქალაქთან. წინათ, ალბათ, დაშორებული იყო ქალაქს ისევე, როგორც სომხების ახალი ჯუღოფა.

ვინრო ქუჩები, უსწორ-მასწორო, ორმოებად ქცეული, დაუგველი, პანია ჩიხები, სადაც სახედარი ძლივს მობრუნდება. სახ-

ლები ერთი მეორეზე წალმა-უკუღმაა მიშენებული, ჭუჭყიანი ეზოები, ბნელი სარდაფები. ხვრელებივით პატარა ოთახები – ასეთია ამ უბანის გარეგნული სახე. თითოეულ ასეთ პატარა ოთახში ხუთიდან ათ სულამდე ცხოვრობს. იშვიათია ცოტა რიგიანი შენობა.

მდიდარი ებრაელის ოჯახის შინაგანი მონყობილობა ირანული ყაიდისაა, – ხალიჩებით მორთული, ტახტი მუთაქებით, უსკამო, თითონაც სახლის პატრონი ფეხმოკეცილი ზის სუფრაზე, ან ლოცულობს. უამისოდ მას სახლში ვერ ნახავთ. ის თავის სავაჭროშია – ან მთელი „სავაჭრო“ ზურგზე ჰკიდია და ქუჩა-ქუჩა დაიარება.

სიტყვიერი გადმოცემით, ისინი მოსულან ირანში იმ დროს, როდესაც ებრაელების სამეფო დასცეს ეგვიპტეს ფარაონებმა. მიუხედავად ამისა, ებრაელს გარეგნული სახე, ხასიათი თითქმის უცვლელად შეუნახავს. ის დღესაც ძალიან უფრთხილდება თავის კიკინებს და გრძელს, ხშირად დაუვარცხნელ წვერებს, ებრაელებმა მშვენივრად იციან ირანული ენა, მაგრამ ამავე დროს, მათ თავისი ჟარგონიც შეუქმნიათ.

წარსულში ებრაელები სარწმუნოების ნიადაგზე ისევე შევიწროებული ყოფილან მოლებისა და შაჰებისაგან, როგორც სხვა არამუსულმანური მოსახლეობა. მათაც გადაბრუნებული ტანისამოსი და ქუდი უნდა დაეხურათ, უნდა გაენმინდათ ქუჩები ჭირით დახოცილი მკვდრებისაგან, გადაეთრიათ და დაემარხათ. ისინიც იხდიდენ ყოველგვარ ხარკს მტრების შემოსევის დროს. ებრაელი მუდამ დევნილი, გათიშული იყო მუსულმანთა წრიდან. მაგრამ არა ნაკლებ ეჯავრებოდა თვით ებრაელს მუსულმანი. ამ მხრივ ირანელი ებრაელი ბევრად ფანატიკოსია, ვიდრე მუსულმანი.

ისფაჰანელი ებრაელი მიწის მუშაობას არ ეტანება. ას ჰექტარ მიწას ქინძისთავებით და ფოლაქებით გატენილი ყუთი ურჩევნია. ამ ყუთს ის ზურგით კარდაკარ დაატარებს. ჯუბარედან ყოველდღიურად რამდენიმე ასი კაცი მიემგზავრება ქალაქისა

ისფაჰანი. ნაყშ-ე ჯაჰანის მოედანი

და სოფლების ქუჩებში სახეტილოდ, რომ დღის მინურულში თავინათ ოჯახებს ლუკმაპური მიანოდონ.

მენვრილმანე ებრაელი ყოველ ქუჩას დაივლის. ყოველ კარზე დააკაკუნებს, ყვირის, ლაპარაკობს გაუთავებლად თავისი საქონლის ღირსებაზე, ცვლის სოფლის ნაწარმზე, ნედლ მასალაზე, ანტიკურ ნივთებზე და, ბოლოს, დაცლილი ყუთით ბრუნდება შინ.

გააქვს ბაზარზე ტყავი, ბენვეული, ბუმბული, ქსოვილები, ხორბალი. მან იცის, რა ესაჭიროება ბაზარს, იცის მისი ფასები. ზოგჯერ ისიც კი იცის, რომელ ოჯახს რა საქონელი ესაჭიროება.

მიუხედავად ამისა, ებრაელი, ადგილობრივ ვაჭრებთან შედარებით, მაინც ძალიან ღარიბია, ბაზარზე ფეხს ვერ იკიდებს. ამის მიზეზი, რასაკვირველია, მუსულმანი ვაჭრების ფანატიზმია, ებრაელებისადმი სიძულვილი. ყოველგვარი პრივილეგია მუსულმანი ვაჭრის ხელშია და ისინიც სარგებლობენ ყველა ამით. სარწმუნოებას და ფანატიზმს იშველიებენ და ებრაელებს თავის რიგებიდან დევნიან.

II

მიუხედავად იმისა, რომ ჯუბარეს ებრაელთა შორის შიგა და შიგ მოიპოება რამდენიმე შეძლებული ვაჭრებიც ირანული ნერა-კითხვის მცოდნეები, მათ მაინც ამ უკანასკნელ ხანამდე არ ჰქონიათ თავიანთ ხარჯზე დაარსებული არცერთი სკოლა, არც სამკითხველო.

ასეული წლების მანძილზე, რაც ებრაელები ისფაჰანში დასახლებულან, არ შეუქნიათ არავითარი კულტურული ღირებულება. მათ მხოლოდ ლუკმაპურისა და სარწმუნოების დაცვისათვის დაუხარჯავთ მთელი ენერგია.

შაბათ დღეს ცრუმორწმუნე ებრაელი ოჯახში სანთელს არ აანთებს, მის სახლს რომ ცეცხლი წაეკიდოს, ჩასაქრობად ხელს არ გაანძრევს. პარასკევს ანთებული სანთელი კვირა დილამდე არ ჩაქრება.

საინტერესოა ერთი გარემოებაც. 1928 წელს ჯარში ახლად განვეულმა ებრაელმა ჯარისკაცებმა არას გზით არ ისურვეს ყაზარმის საერთო ქვაბში მომზადებული კერძის ჭამა. ამას გარდა, მათ არ ჭამეს, არ სვეს, არ გავიდენ სამეცადინოდ. გაჯავრებულმა სამხედრო ადმინისტრაციამ სასტიკად დასაჯა ისინი: ჯოხით ცემა, მაგრამ მათზე არავითარმა მუქარამ არ გასჭრა. ჯარისკაცებმა მაინც არაფერი ჭამეს. ყველა ავად გახდა.

ბოლოს, მთავრობამ დაუთმო და დროებით გაანთავისუფლეს. ისინი დაავადებული წაიყვანეს სახლში. მორჩნენ თუ არა, წამოიკიდეს ისევ თავიანთი სანვრილმანო ყუთები ზურგზე. შემდეგ თუ დაჭირდებოდათ, თეჰერანსა და ჰამადანში თვეში ხუთჯერ და ათჯერაც ჩავიდოდენ. ჯუბარელები მიდიან აგრეთვე ინდოეთსა, ეგვიპტესა, ევროპასა და ამერიკაში. მიდიან თავის ალთქმულ ქვეყანაში – პალესტინაშიც.

ჯუბარეში ამჟამად მხოლოდ ერთი რიგიანი სასწავლებელია. ის დაუარსებია პარიზელ ებრაელთა საზოგადოება „ალიანსი“. მასწავლებელიც პარიზელია. სასწავლებლის ხარჯების 80% კისრულობს „ალიანსი“, 20% კი იხდიან თითონ ჯუბარეს

ირანელი ებრაელები

მცხოვრებლები. მონაფეთა მშობლები არაფერს იხდიან. მაგრამ ახალგაზრდების უმეტესობა სწავლის მუქთად შეეძენას ისევ ვაჭრობას არჩევს. სკოლის გახსნის პირველ ხანებში დიდი მეცადინეობა დასჭირდა თურმე მასწავლებელს, რომ ბავშვი დილაობით სკოლაში პირდაპანილი მოსულიყო. ამჟამად მასწავლებელი კმაყოფილია, რომ სკოლაში ერთი პირდაუბანელი მონაფეც ალარ მოდისო. პირიქით, სწავლას ეტანებიან, მასწავლებლებიც გამოდიან მათი რიგებიდან. სწავლობენ – ფრანგულს, სპარსულს და ძველ ებრაულ ენებს. თეატრი, კლუბი ჯუბარეში არა აქვთ, მაგრამ მათი ახალგაზრდობა, წლის განმავლობაში, მაინც აწყობს თითო-ოროლა წარმოდგენას საკუთარის ძალებით.

მოხელეობა და ხელოსნობა ებრაელს ძალიან ნაკლებად იზიდავს. მოხელეობა მაინც სრულებით არ ემარჯვებათ, გარდა ოქრომჭედლობისა, ოქრომჭედლებიც ცოტაა, ორი-სამი თუ მოიძებნება მთელ ქალაქში.

ებრაელები შედარებით უფრო ხალისიანად ეტანებიან მეღვინეობას და არაყის გამოხდას. რამდენიმე ათას ვედრა ღვინოს და არაყს ასაღებენ ისინი თავის გარშემო მცხოვრებ მუსულმანებში. ღვინოს ებრაელი ყიდის ხელზე თავის ოჯახიდან. მათ იციან ყველა მუსულმანის ბინა, რომლებიც ღვინოს სვამენ და უზიდავენ ბინაზე. თითონ მუსულმანს ქუჩაში ღვინის ნაღების ეშინია, რომ ვინმე თავის მოძმე ფანატიკოსს არ წაანყდეს, და მისგან წყევლა-შეჩვენება არ დაიმსახუროს.

ებრაელებს უყვართ ღვინის სმა. თუმცა ლოთებს მათ შორის იშვიათად შეხვდებით. ბევრი მათგანი ღვინით და პურით გადის მინდვრად, წყლის ნაპირად, ტყეებში ან მიდის მუსულმანების სასაფლაო „ტახტე ფილადში“ დროს გასატარებლად. ღვინო ჭირდებათ აგრეთვე სარიტუალო წესების შესრულებისას. შაბათობით უსათუოდ ღვინო უნდა დალიოს, ან პირი მაინც გაისველოს. მხოლოდ ღვინო აუცილებლად ებრაელის მომზადებული უნდა იყოს.

უდიდეს საზეიმო და სალოცავ წმინდა ადგილს წარმოადგენს მათთვის სასაფლაო „ესთერე-ხათუნ“, რომელიც ისფაჰანიდან ორმოცი კილომეტრის დაშორებით მდებარეობს. ირანელი ძღვევამოსილი შაჰები, ალბათ, ნებას არ აძლევდენ, რომ ებრაელები ქალაქის ახლო დამარხულიყვნენ. დღესაც მიცვალებულის ნაღება ასეთ სიმორეზე უხდებათ.

ამჟამად ირანელი ებრაელი ოფიციალურად სარწმუნოებრივ დევნას აღარ განიცდის. მაგრამ ის სიძულვილი, რომელიც მათსა და მუსულმანებს შორის დათესილა მრავალ საუკუნის მანძილზე, ჯერ ისევ მტკიცეა და მისი საბოლოო აღმოფხვრა მოითხოვს ირანის ცხოვრების პოლიტიკურ-ეკონომიურ გარდაქმნას, სარწმუნოების სრულ ლიკვიდაციას.

ისფაჰანის გარდა, ებრაელები თეჰერანშიც ბლომად არიან. მათ აქაც ცალკე საცხოვრებელი და სავაჭრო უბანი აქვთ, სადაც მათი რიცხვი სამი ათასს აღემატება. ებრაელების საერთო რიცხვი მთელ ირანში, დაახლოებით, ოცდაათი-ორმოცი ათასი უნდა იყოს.

ქურთი ებრაელი

III

რამდენად დაბალ კულტურულ დონეზეა ებრაელი მამაკაცი, საზოგადოთ, ირანში, იმდენად უფრო დაბლა დგას ებრაელი დედაკაცი მამაკაცთან შედარებით. საზოგადო ასპარეზზე ის არ ჩანს. ხოლო შინაურულად ორ ფენადაა დაყოფილი. ზედა ფენა ცოტად თუ ბევრად შეიძლებული ნაწილი, რომელიც არაფერს აკეთებს, გარდა შინ ჯდომისა და საოჯახო მეთვალყურეობისა. იგი დაშორებულია თანამედროვე კულტურული დედაკაცის როლსა და საქმიანობას. ის მთელ დღე და ღამეს ქმართან და შვილებთან ფუსფუსში, ლოცვაში ატარებს. ის უმზადებს მათ ჩაის, სადილ-ვახშამს და ისტუმრებს ბაზრისკენ სავაჭროდ, სასპეკულაციოდ.

მეორე ფენა – ეს უღარიბესი და, შეიძლება ითქვას, უღარიბესზე უღარიბესი ნაწილია, რომელსაც მისი დღიური შემოსავალი მხოლოდ იმდენს აძლევს, რამდენიც მას იმ დღის ლუკმად ეყოფა. თუ ზედმეტი შრომის უნარმოკლებული სარჩენი ყავს, ის მშვიერი უნდა დარჩეს. ასეთ ლატაკ ოჯახში ქალის მდგომარეო-

ქურთი ებრაელები

ბაც მეტად მძიმეა. მისი შრომაც ისევე დაცემულია, როგორც ქმარის, იგი ქმარ-შვილთან ერთად შიმშილობს. აი, ამ დაბალი ფენიდან ასობით გადის ბაზარზე სამუშაოდ ებრაელი ქალი შვიდი-რვა წლიდან დაწყებული მოხუცის ასაკამდე.

ისფაჰანის დაბალ დონეზე მდგარ წვრილ ვაჭართა და ხელოსანთა ბაზრისთვის, რომელიც ამზადებს ძაფებს სხვადასხვა ქსოვილებისთვის (ხალიჩები, ნოხები და სხვა), ებრაელი მუშა ქალი იაფსა და მეტად საჭირო სამუშაო ძალას წარმოადგენს. მუშა ქალების დღიური ქირა ორი შაურიდან აბაზამდეა. ხოლო, როდესაც გამოიცდება „ოსტატი“ გახდება, მისი ქირა ადის ექვს შაურამდე. ნამდვილი ოსტატი კი ათ შაურზე მეტს მაინც ვერ აიღებს. ქსოვა არის მათი ცხოვრების უმთავრესი წყარო.

ებრაელი ქალი პირს არ იბურავს ჩადრით, მხოლოდ სხეულს იფარავს. ის თამამად და თავისუფლად მიდის ყველასთან, ეძებს სამუშაოს. მისი სამუშაო დრო, როგორც საზოგადოდ არსებობს ირანში, დასაბამიდან დღემდე, განისაზღვრება მზის ამოსვლითა და ჩასვლით.

მაგრამ ებრაელი ქალი იძულებულია შეურიგდეს ამ გარემობას. მისი უმთავრესი დარდია, მშვიერი არ დარჩეს.

სიღარიბის, ლუკმა პურის უქონლობის გამო, მთელი ოჯახი იძულებულია, გავიდეს გარეთ, ლუკმა იშოვოს, მაგრამ რას შვრება სამუშაოზე მიმავალი დედა, რომელსაც პანია ბალლი ყავს? მას არ შეუძლია, არ წავიდეს, მაგრამ ვის დაუტოვოს ატირებული ბავშვი? ამ შემთხვევაში დედა მიმართავს ძალიან ადვილს, მაგრამ ბავშვის ჯანმრთელობისათვის დამლუპველ საშუალებას. ეს საშუალება ბავშვის ოპიუმით ხელოვნურად დაძინებაა¹. სამუშაოზე მიმავალი დედა ჩააყლაპებს ბავშვს პანია ნამცეცს, იმის მიხედვით, თუ რამდენს ხანს უნდა დაიძინოს ბავშვი. ოპიუმ მიღებულ ბავშვს სძინავს, სანამ დედა სამუშაოდან არ დაბრუნდება. ასეთი ბავშვები თუ არ დაიხოცნენ, შემდეგში უილაჯონი არიან, გამოშტერებული, ყვეყჩები.

სიღარიბის საშინელ სურათს წარმოადგენს კიდევ შემდეგი მაგალითი: ერთ პარიზელ ებრაელს, რომელიც ჯერ მასწავლებლად იყო ჯუბარეში, შემდეგ საფრანგეთის მთავრობის კონსულად, ისფაჰანში ხალიჩების საქსოვი ქარხანა აქვს.

ამ ვაჭარ-მექარხნეს ხალიჩის მქსოველებათ პანია ბავშვები ჰყავს – 6 წლიდან 10 წლამდე. ძვირფასი ხალიჩის მოსაქსოვად სწორედ პანია თითებია საჭირო, რომლებიც გაბმულ ძაფებში ადვილად გაძვრება და ნასკვებსაც ადვილად გააკეთებს. ბავშვები „შევირდები“ არიან. მათ წელიწადი უნდა იმუშაონ შევირდად. ქირა ეძლევა – დღეში 5-6 კაპ., შემდეგ 15-30 კაპეიკს და მეტსაც მიიღებს, თუ ნიჭიერი „ოსტატი“ გამოდგა. სხვათა შორის, ამ ქარხნის „შევირდმა“ ერთმა ებრაელმა 6 წლის გოგონამ მთელი დღის დამჯდარი შრომით თავმოებზრებულმა, თვალში დანა ჩაიკრა: „დავბრმავდები და ხალიჩის მქსოველად აღარ გამოვდგებიო“. ბავშვი ცემით და მუქარით მიყავდათ მოსარჩენად ინგლისელების უფასო საავადმყოფოში. მაგრამ, როდესაც თვალს მორჩინა დაეცყო, მან კიდევ რამდენჯერმე იტაკა ჩხირი,

1. ასეთი საშუალება გავრცელებულია ირანში საზოგადოდ.

ირანელი ებრაელი

რომ ტკივილი გაძნელებოდა. ბავშვის მშობლები წუხდენ: „კაი ალაგზე იყო, პურსა ჭამდაო“.

ებრაელი დედაკაცი თავის რჯულსა და ეროვნებას უფრო სასტიკად იცავს, ვიდრე მამაკაცი. მამაკაცებში არის შემთხვევები გამაჰმადიანების, ხოლო დედაკაცი მაგრად დგას თავის რჯულზე. იშვიათ მოვლენას წარმოადგენს აგრეთვე, რომ ებრაელი დედაკაცი მუსულმანს ცოლად გაყვეს. ასეთი რამ ძალადობით თუ მოხდება მხოლოდ. მაგალითად, 1928 წელს ერთმა მუსულმანმა გაიტაცა რვა წლის ქალი და შეუღლებაც მუსულმანურ წესზე მოახდინა. ამ შემთხვევამ ძალიან აღაშფოთა ქალის მშობლები, მაგრამ კანონის დარღვევა აღარ შეიძლებოდა.

საკვირველია ის მოვლენაც, რომ ებრაელი ქალი, მიუხედავად ყოველგვარი შრომისა და გაჭირვებისა, მეძაობას სრუ-

ლებით არ ეტანება, მაშინ, როცა მუსულმან ქალთა შორის მეძაობა ხშირი მოვლენაა და ყოველ ქალაქში სამეძაო სახლები ისევე ნებადართულია, როგორც ჩვეულებრივი სავაჭრო დუქნები.

შინაური შეუღლების წესი ებრაელებს სასტიკად აქვთ დაცული. ქალის გათხოვება ნაადრევად იცინან. დანიშნულები რამდენიმე წელიწადს უცდიან ერთიმეორეს, სანამ რაბინი შეუღლების ნებას დართავს. ასაკის დროც ადრე იწყება. ათი-თორმეტი წლის ქალის გათხოვება ჩვეულებრივი მოვლენაა. დედ-მამა წინასწარ, თითქმის აკვნიდანვე შეეკვრიან ერთი მეორეს პირობით, რომ მათი შვილები სიკვდილამდე აღარ გაშორდებიან.

ქორწილი ებრაელმა ერთობ მხიარული იცის. ღვინით, პურით, ხმელი ხილით, ათასნაირი ტკბილეულით, მუსიკით, თითონ მღერის, ცეკვავს. საერთოდ, გარეგნულად ებრაელთა საქორწილო ზეიმს მუსულმანური ელფერი აზის.

წიგნში გამოყენებული ფოტოების ავტორები

ყდაზე – **მაჰმად ხანის** შუშის ნეგატივების ნატეხები:

1. სეიფოლა იოსელიანი, ძმები ონიკაშვილები და ამბაკო ჭელიძე. ზემო მარტყოფი. 1927 წელი.

2. მაჰარამის მისტერიები. ზემო მარტყოფი. 1927 წელი.

ანტუან სევრუგინი – 13, 16, 18, 19, 21, 38, 39, 57, 68, 73, 75, 82, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 108, 109, 111, 119, 122, 125, 126, 129, 133, 138, 139, 141, 143, 149, 153, 154, 155, 156, 159, 161, 179, 188, 189, 191, 197, 199, 200, 202.

მაჰმად ხანი – 23, 37, 43, 47, 49, 53, 55, 59, 63, 66, 71, 80, 92, 104, 105, 106, 107, 110, 112, 113, 115, 117, 131, 134, 145, 165.

ალექსანდრე როინაშვილი – 10.

წიგნში გამოყენებული სხვა ფოტოების ავტორები ჩვენთვის უცნობია.

ფოტოების უმრავლესობა განმარტებულია ამბაკო ჭელიძის წარწერების მიხედვით.

სარჩევი

მოკლე წინასიტყვაობა	7
თავი პირველი	13
ისტორიული ცნობების სიმცირე. გადამავალი ნაშთები. პირველი შეხვედრა ფერეიდნელ ქართველებთან თეჰერანში. სეიფოლა იოსელიანი. ქართული ლიტერატურის მიღება ტფილისიდან ქართველებში გასავრცელებლად	
თავი მეორე	31
ისფაჰანი. ფერეიდნელი ჯარისკაცები. საერთო გაცნობა. ზეინალ ხან ონიკაშვილი. ამერიკელი მოქალაქე აბაშიძე. მზადება ფერეიდანში წასასვლელად. მთავრობის ჯარი ფერეიდანში. ქვემომარტყოფელი ხანები, სომხების მეგობრობა. სურამელი ახალი მუსულმანი რომაშვილი	
თავი მესამე	55
ზემო მარტყოფი. ჩემი დარაჯი ბახტიარები. სურათების გადაღება სეიფოლა იოსელიანის ოჯახში. უკან დაბრუნება. პრინცი ყაჯარი. პროვოკაცია. სომხების სოფელი მილაგერდი	
თავი მეოთხე	71
ფერეიდანი. ისტორიული წარსული. ზეპირგადმოცემები. გადასახლების ისტორია. შეტაკება ქერიმ ხანთან და გამაჰმადიანება. ავღანელების შემოსევა. ბახტიარებთან და ქურთებთან დამოკიდებულება. ეკონომიური მდგომარეობა	

თავი მეხუთე 103
 მაჰარამის მისტიკები. ცრუმორწმუნეობა. ფულების მოგ-
 როვება ნაღდად და ნისიად. სავალდებულო ხელწერილები

თავი მეექვსე 117
 ქართველი ხანები. მათი სოციალური მდგომარეობა. შულ-
 ლი. უსწავლელობა. გადაგვარება და მოღალატეობა

თავი მეშვიდე 129
 გლეხები. მათი ბატონყმური მდგომარეობა. სილარიბე. ში-
 ნაური მართველობის წესი. ექვსი ბატონი. შინაური მრენ-
 ველობის სისუსტე

თავი მერვე 137
 ფერეიდნელი ქართველი ქალი. მეოჯახეობა. ზნე-ჩვეულე-
 ბა. ხასიათი. შრომის მოყვარეობა. უსწავლელობა და ცრუ-
 მორწმუნეობა

თავი მეცხრე 149
 ჯარისკაცები. უვადო სამსახური. მათი ამხანაგური კავში-
 რი. იძულებით განთავისუფლება

თავი მეთათე 153
 ადათები. ქორწილი. დახასიათებანი. ნეფის დამალვა. მზი-
 თევი

თავი მეთერთმეტე 159
 ტირილი და გლოვა. გასვენება. ლოცვის წესები (პანაშვიდი)

თავი მეორე	161
საერთო ყოფა-ცხოვრება. გვარების გამოცვლა. იადოლლას მამალი. ავადმყოფობა და უქეიფობა. ქურდის დაჭედვა. მოშაირობა	
თავი მესამე	169
სოფლების სახელწოდება, რაოდენობა და დაახლოებითი აღრიცხვა	
ზოგიერთ ფერეიდნული სიტყვის შედარება ქართულთან	175
დამატება	
ირანელი სომხები	179
ირანელი ებრაელები	193

